

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

АПРИЛ - ЈУНИ

1 9 5 5

Уређивачки одбор:

Главни и одговорни уредник: др. Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанко-
вић, Никола Срзентић, Драгаш Ђ. Денковић и Владан
Станковић.

САДРЖАЈ

I ЧЛАНЦИ

Др. Милан Бартош: Последице теорије генералне супсти- туције у нашем унутрашњем праву — — — — —	129
Др. Борислав Т. Благојевић: Нужни наследници и вели- чина нужног дела — — — — —	133
Богдан Мајсторовић: Жалба у управном поступку — —	141
Милош Самарџија: Теориска разматрања о израчунава- њу друштвеног производа — — — — —	152

II ДИСКУСИЈА

Др. Стеван Јакишић: Место привредног права у систему нашег права — — — — —	165
Др. Андрија Гамс: Нека спорна питања из грађанског права — — — — —	168
Иван Максимовић: Лангеова шема социјалистичке (план- ске) привреде — — — — —	176

III ПРИЛОЗИ

Радован Самарџић: Дипломатски методи старих Дубров- чана — — — — —	182
Предраг Михаиловић: О социјалном старању у Енглеској	191

IV СУДСКА ПРАКСА

Миленко Јовановић: Имовински спорови по основу рада у брачној и ванбрачној заједници — — — — —	200
Живомир Ђорђевић: Зајам са каматом између приватних лица — — — — —	209
Др. Јанко Ђ. Таховић: Ситно дело крађе — — — — —	213

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година III

Април—Јуни 1955

Број 2

ПОСЛЕДИЦЕ ТЕОРИЈЕ ГЕНЕРАЛНЕ СУПСТИТУЦИЈЕ У НАШЕМ УНУТРАШЊЕМ ПРАВУ

Већ од почетка XX века у међународном праву, а исто тако и у унутрашњим правима капиталистичких држава, третира се проблем да ли држава као међународна правна личност може у односима према другим државама иступати и без посебног пуномоћства, не само као бранилац и заштитник својих држављана, подразумевајући ту и правна лица њеног националитета, него и као личност која својим актима располаже правима и интересима својих држављана, вршећи по свом нахођењу располагање, па и одрицање од тих права.

У капиталистичким земљама уопште није било критике кад се појавила теорија генералне супституције у њеном првобитном облику. Врло брзо је ова институција добила своју одређену садржину и била чак и потврђена у јуриспруденцији тадашњег Сталног суда међународне правде. Ова теорија била је схваћена као право суверене државе да реагира против неправилне примене унутрашњег и међународног права од стране органа једне треће државе на штету њених грађана. Сматрало се да из њене дужности заштите сопствених грађана према иностранству, излази да она може поред конзуларне заштите прећи и на дипломатску акцију, појављујући се као заштитник интереса својих грађана у односу на трећу државу и то по основу одговорности те треће државе за штету нанету странцима на њеној територији. Низ ратова и оружаних интервенција правдан је овим овлашћењем, али исто тако и низ мирних дипломатских интервенција био је свакодневна пракса земаља извозница капитала и те су државе, позване или не од стране оштећених лица, интервенисале у корист тих лица и приказивале се пред државом штетником као законски пуномоћници и браниоци интереса својих оштећених грађана. Унутрашња пракса буржоаске државе на крају XIX века сматрала је да ова интервенција не може бити мимо воље овлашћеног лица и против његовог располагања својим правом, али да држава, ако нема противљења заинтересованог лица, може и по сопственој иницијативи и без посебног овлашћења од стране заинтересованих да предузима све радње корисне за очување и заштиту права својих грађана у иностранству. Она је њихов природни заштитник и она је овлашћена да се супституише место

њих у међународним односима, али само да би заштитила њихова права.

Пошто се теорија генералне супституције, овако схваћена, граничила са интервенцијом у унутрашње ствари друге државе, то се врло брзо поставило питање да ли генерална супституција не претставља повреду начела немешања. У том погледу чињени су разни покушаји да се ограничи досег правила о генералној супституцији, али се није одрицало да то правило постоји.

Пре свега радови професора Николе Политиса испитивали су питање примене теорије генералне супституције државе у име портера облигација зајмова стране државе према држави дужнику која није одговорила својим обавезама из јавних зајмова према иностраним портерима обвезница. Међутим, његови радови су узбунили свет много више него што се то јавно мњење узбуђивало кад је Грчка била предмет оружане интервенције и стављена под финансиску контролу на основу тога што су се државе идентификовале са удружењима финансијера и портера обвезница.

Не побијајући важност права на примену генералне супституције као основа за мирну интервенцију, дошло је до њеног подвргавања испитивању после оружане интервенције у Венецуели (1902) због неплаћања дугова. Јужноамеричко јавно мњење показало се одлучно у захтеву да раздвоји институт генералне супституције од института оружане интервенције. Отуда Драгова доктрина у којој је овај аргентински министар спољних послова истакао да се не може вршити оружана интервенција због неплаћања дугова, да би нешто доцније на Другој Хашкој конференцији мира (1907), не дискутујући уопште о праву државе да се супституише за своје грађане који су повериоци, поверилачкој држави било признато чак и право оружане интервенције, али под условима да не само да дужничка држава не би отплаћивала дуг, него и ако не би присгала на међународну арбитражу, значи на међународни спор са државом која претставља повериоце, или ако не би извршила арбитражну пресуду. Ту је дошло до правног везивања између права државе на генералну супституцију и њеног права на оружану интервенцију (Портерова доктрина, која се лагано изгубила из употребе).

С обзиром да су САД врло често интервенисале ради заштите интереса својих држављана код разних латиноамеричких држава, у правничким круговима Јужне Америке, нарочито код Кубанца Бустаманте и Панамца Алфара, кристалише се питање о томе кога момента држава може претворити своју конзуларну заштиту у дипломатску интервенцију по институту генералне супституције с тим да тај дипломатски корак не претставља мешање у унутрашње ствари државе којој се пребацује некоректно држање према странцима. Јужноамеричка пракса се сагласила на то да се странцу може пружати само конзуларна заштита све док не исцрпи сва средства административног права и све судске инстанције по законодавству територијалне државе, тако да се дипломатски корак има

ограничити само на онај део неправде који претставља повреду међународног права после свих исцрпљених правних лекова. Тек одлука у последњој инстанци или административни акт против кога нема правног лека, може бити повод да се држава по своме праву заштите појави као супститут својих грађана на дипломатском пољу.

У исто време формирало се и једно треће, овог пута европско, гледиште. По њему, територијална држава имала је право да цени да ли ће се упустити у дискусију о неправу, јер — подвлачило се — држава није дужна да прихвати спор, нарочито ако се тиче њеног опстанка или њене части и према томе она не може спречити страну државу да врши дипломатску интервенцију, али може одбити сваки демарш. Ту би се спор претварао у сукоб. То гледиште искристалисало се у току чувеног уговора између Француске и Британског Царства од 1905 о перманентној и генералној арбитражи.

Међутим, независно од свих ових тешкоћа, теорија генералне супституције била је схваћена као средство за очување и заштиту права грађана.

После Првог светског рата настаје преокрет. Систем Версаљских уговора намеће Немачкој и другим побеђеним силама да се оне у корист победничких сила одрекну извесних права, добара и интереса својих грађана. Ту се полази од начела да држава може располагати према иностранству имовином својих грађана и да су и грађани везани изјавом воље њихове националне државе. Ту национална држава претставља у међународним односима своје грађане, али не више као њихова заштитница која штити и чува њихова имовинска права, него као власт која отуђује њихова права. Одиста, да би се спровео принцип да ратују државе а не појединци, предвиђено је да појединци који буду претрпели штету услед извршења оваквих уговора имају право да се за накнаду штете обрате својој сопственој држави и да је она дужна да им ту накнаду пружи, али се побеђена држава унапред у име своје и својих грађана одриче од сваког приговора против такве мере и од сваке тужбе против или на основу правилног извршења уговорних мера. Чак и на страни победничких сила долази до масовне употребе теорије супституције. Читава институција репарација заснива се на генералној супституцији. Победничке државе добијају репарације за имовинску штету, које су претрпеле оне и њихови грађани, с тим да се грађани одричу од појединачних захтева и непосредних тужби против побеђених, чак и у случајевима кад је њихова тражбина неспорна по Хашким правилима о ратовању на суву. Победничка држава је у исти мах супститут који се поравнава са побеђеним о наплати штете, поверилац који себи присваја ту накнаду дуговану њеним грађанима, да би се претворила у регулатора да ли ће сопственим грађанима дати, колико и кад од наплаћене штете, али она ту накнаду не исплаћује као пуномоћник који полаже рачун своме властодавцу за наплаћено, већ као суве-

рена власт која одлучује о праву и основу оштећенога на накнаду независно од онога примљеног из иностранства.

У теорији је бивши претседник Хајског суда сер Артур Макнаир најдубље проучио ово дејство рата на право и констатовао да се приватне тражбине под утицајем рата стапају у колективну националну имовину и губе из приватног права да би о њиховој судбини одлучивала држава на пољу јавног права.

У земљама које су биле побеђене, њиховим грађанима чија су права, добра и интереси ликвидирани од стране победничких држава у иностранству, признато је да су они из разлога припадања одређеној држави били жртве посебних терета и зато добијају накнаду за одузета им добра. Међутим, накнада им се не даје зато што је држава располагала њиховим добрима већ зато што су теже од других грађана погођени ратним догађајима. Примењује се теорија једнакости грађана пред теретима.

У земљама које су примиле репарације не полаже се рачун појединцима за примљено нити се издваја оно што је примљено на име штете нанете заједници од онога што у овом рачуну представља накнаду за индивидуалну штету. Држава својим оштећеним грађанима даје ратну штету, али, подвлачимо, само до принципу изједначења грађана у сношењу терета. То је накнада за већи терет који су они — у поређењу са осталим грађанима — поднели у рату.

У периоду између два рата теорија генералне супституције развијала се све више и више. Државе су се међусобно поравнавале у име својих грађана опраштајући цео дуг итд. Југославија је у том погледу имала неколико таквих уговора и као дужник и као поверилац. Југославија је по специјалном компромису пристала да изађе пред Хајски суд у спору са Француском око предратних српских зајмова иако сами порттери не би могли Југославију тужити томе суду, а Француска је радила у своје име пружајући заштиту својим порттерима. Југославија се поравнала са Француском у погледу висине ових зајмова. Југославија се 1933 споразумела са Турском о узајамном пребијању тражбина југословенских грађана према Турској и турских грађана према Југославији, по коме су се уговору обе државе у своје име и у име својих грађана одрекле сваког даљег потраживања из горњих основа. Југославија је склопила уговор са Бутарском о ликвидацији двовласничких добара с тим да свака држава уговорница преузме на својој територији двовласничка имања грађана оне друге државе и обештети своје грађане за имања која су остала на територији друге државе.

Теорија активног иступања по основу генералне супституције створена између два рата, променила је суштини ове институције. Држава више не излази пред иностранство супституишући се за своје грађане као њихов заштитник и бранилац. Она данас себи присваја право да претставља своје грађане, независно од њихове воље, чак можда и против њихове воље, не само у заштити њихових права него и располагајући њиховом имовином, правима и

интересима и одричући се унапред у своје и њихово име од сваке тужбе и приговора. Овде се држава враћа на теорију *directa universalis*, тј. да држава може слободно располагати не само својом имовином него и имовином својих поданика. Она ту имовну уступа, поравнава се о висини накнаде, чак је и дарује не питајући сопственике.

Та нова суштина тражи своје теориско образложење. Појединци се буне доказујући да влада нема право да располаже туђом имовином, а још мање да њом располаже на штету и против воље заинтересованих појединаца.

Једни су теоретичари тврдили да ако држава тако располаже имовином својих грађана, она уствари експроприше ту имовину и зато је дужна да појединцу накнади пуну њену вредност. Други су напротив стали на гледиште да држава штитећи и одређујући општи интерес констатован парламентарним актом о ратификацији споразума, у суштини брани оно што се може бранити и да у том случају оштећени појединац мора бити задовољан оним што је сачувано. Но сви се слажу о факту да је држава овлашћена да међународним актима располаже правима својих грађана и да ти акти нису више стипулације у корист или на штету трећих, чије дејство наступа кад га заинтересовани прихвате, него да су то непосредни акти располагања и обвезивања који ангажују појединца и по праву његове државе и по праву друге државе саугворнице и да ти акти појединца лишавају могућности да тражи међународну заштиту, остављајући отворено питање да ли ће по праву његове државе добити какву компензацију за акта располагања, који је извршила његова држава на његову штету.

У послератном периоду ови су акти много чешћи него раније. Почев од Париског финалног акта о немачким репарацијама (1945), преко свих уговора о миру са Париске конференције од 1946, закључно до Бонских уговора и Лондонског уговора о немачким дуговима, међународни споразуми су пуни изјава влада потписница, које оне дају у име своје и грађана своје земље одричући се од појединих права и њихових делова, склапајући поравнања, модификујући тражбине итд. Данас је правило да влада може, под условом ратификације уговора, да у међународним односима врши трансакцију о имовини и имовинским правима својих грађана, узимајући на себе обавезу да сама обештети своје грађане или регулише односе настале таквом променом.

Ми целом овом питању не би придавали практичну важност ако би се радило само о клаузулама наших поравнања са иностранним државама у погледу обештећења странаца, чија је имовина била погођена нашим рестриктивним мерама. Међутим, нас много више интересује практично значење оно неколико уговора у којима смо ми у име наше државе за наш рачун и рачун њених грађана склопили уговоре одричући се од права тих грађана или располажући њиховом имовином.

Актом о ратификацији тих уговора несумњиво да је располагање добило карактер правног располагања и да грађани не би могли истицати приговор да је администрација неовлашћено располагала њиховим правима или у њихово име давала изјаву. Али, остаје питање да ли је држава, која је располагала њиховом имовином, и у којој мери, одговорна да им пружи накнаду вредности. Низ грађана се већ обраћа државној администарацији тражећи накнаду. Основи по којима се располагало имовином наших грађана путем међународних уговора јесу врло разнолики. Међу те основе долази, али листу не исцрпљују, ови случајеви:

- испуштање страних дужника, чија су предузећа национализована у Југославији из обавеза за дугове према југословенским повериоцима, ако су им дугови били везани за активу национализованог предузећа;

- увођење забрана одређених култура на добрима одређеног граничног појаса на неким границама;

- наплата накнаде штете за одређене ратне догађаје ван репарација, као што је случај штете из италијанског бомбардовања Битоља, када је Југославија била неутрална;

- накнаду вредности нереституисаних материјалних добара из Италије путем глобалне оштете, коју је Италија платила држави ФНРЈ уз изјаву да ће Југославија уредити питање обештећења појединаца;

- наплата паушалног износа од Италије за права наших грађана за компензације према њиховој имовини због ратних мера на италијанској територији;

- одрицање од свих накнада за услуге између ФНРЈ, САД и Уједињеног Краљевства до јуна 1946, ако су те услуге биле дате од стране државе или наших држављана у корист ратног напора;

- индивидуална и паушална наплата блокираних потраживања уз обавезу исплате динарске противвредности у земљи.

Несумњиво да у уговорима који обавезују ФНРЈ има још десетак оваквих и сличних основа.

За нас није важно ни колика је сума наплаћена ни да ли је та сума у даном моменту довољна, а она обично то није, да се у потпуности задовоље тражбине заинтересованих лица. За нас је много важније теориско питање да ли домаћи држављанин чија је тражбина ликвидирана према иностранству једним међународним уговором, има право да у начелу истиче према држави захтев на обештећење или се из такве радње државних органа за њега не рађа правни основ, који му ствара непосредно овлашћење већ само међународна обавеза да држава приступи обештећењу, регулишући општим правним прописом услове под којима ће дати обештећење, доступак по коме ће се обештећење признавати, висину обештећења итд.

Једна је ствар сигурна, а то је да би било веома неправично ако би се прокламовало генерално право на обештећење за сваку штету коју појединац претрпи из основа што је држава једним ме-

ђународним актом располагала његовим правом и угасила његову личну тужбу према иностраној држави или иностранству. Узмимо за пример дугове национализованих предузећа са страним учешћем. Мислимо да су одредбе, којом су страна предузећа ослобођена од тих обавеза, чисто деклараторне природе, јер су дугови добили своје правно место у нашем систему не фактом обештећења иностранца него фактом национализације. Држава је преузела имовину национализованих предузећа и прописала поступак за ликвидацију њихове масе сврставајући тражбине против тих предузећа у одређене категорије. Наши повериоци тиме су добили право непосредног обраћања према ликвидационој маси и тиме су они изједначени са повериоцима осталих национализованих предузећа. Према томе тражбине поверилаца према тим предузећима већ су регулисане нашим правом и одредба о преузимању обавеза је само конфирмација прописа који о томе већ постоје у нашем систему.

Обештећење за математичке резерве из социјалног осигурања на припојеној територији по уговору о миру са Италијом, не може се сматрати обештећењем појединаца социјално осигураних већ као опште средство за службу социјалног осигурања и било би неправично ако би се признало право појединцима на које се односе ове математичке резерве, да се користе њиховим издвајањем. Компензација за ту имовину дата је од стране наше државе преузимањем службе социјалног осигурања.

Ових неколико примера показује да држава вршећи право генералне супституције и преузимајући извесне користи или одричући се извесних права која су припадала појединцима није negotiorum gestor који је дужан да положи рачун индивидуално овлашћеним заинтересованим лицима, него заштитник општег интереса националне целине и њене имовине. Отуда на држави лежи само дужност да испита да ли су грађани чијим се добрима располагало, специфично као категорија стављени у тежи положај од других грађана и да им само за тај случај, али нормативним путем осигура накнаду онога што је заједница добила у њихово име наносећи им већу жртву од оне коју су под сличним околностима подносили други грађани. На пример, нема никакве жртве оних наших војних обвезника који су били придодати савезничким трупама што нису примили савезничке отпремнине, ако такве отпремнине нису примали ни борци у нашој армији (уговор о ликвидацији зајма и најма).

На основу свега овог наш је закључак да теорија генералне супституције у свом данашњем домаћају у међународној пракси овлашћује државу да стиче и отуђује у међународним односима добра својих грађана путем општих клаузула и да последице тих општих међународних клаузула не дају повода подизању индивидуалних тужби против државе него стварају за државу моралну обавезу да путем општих прописа изједначи грађане у расподели и сношењу општих терета у корист заједнице. Али независно од тог унутрашњег питања, акти склопљени на основу теорије о ге-

нералној супституицији производе непосредно дејство на међународном плану и то независно од пристанка или противљења индивидуално заинтересованих лица. Отуда је ово једна нова правна категорија у међународном праву и то са непосредним последицама у унутрашњем праву.

Др. Милан Бартош

НУЖНИ НАСЛЕДНИЦИ И ВЕЛИЧИНА НУЖНОГ ДЕЛА

По Закону о наслеђивању право на нужни део могу уопште имати само: оставиочеви дотомци, његови усвојеници и њихови потомци, његови сви претци, његова браћа и сестре, као и оставиочев брачни друг (чл. 30). Између ових уопште могућих нужних наследника, у конкретном случају имаће право на нужни део само она лица која се појављују као законски наследници, тако да је стицање својства нужног наследника условљено могућношћу у конкретном случају бити законским наследником. То све зато што су нужни наследници посебна врста законских наследника и зато што је право на нужни део наследно право у правом смислу речи. Отуда и у нашем праву у свему важе све последице и конзеквенце које произилазе из оваквог схватања правне природе права на нужни део.

Крут лица којима наш Закон о наслеђивању признаје право на нужни део је релативно, у односу на друга постојећа права, доста широк, тако да појављивање појединих од ових лица, имајући у виду који све сродници најчешће у пракси долазе у обзир као законски наследници, може у врло великом броју случајева да значи ограничавање слободе тестаменталног располагања са целокупном заоставштином од стране оставиоца. А велико је питање да ли је то опортуно и да ли би таква могућност заиста стимулативно утицала на људе у правцу штедње. Отуда, с обзиром на услове који се захтевају од појединих лица да би, иако се налазе у овом кругу лица која закон узима у обзир да буду нужни наследници, могла заиста и имати право на нужни део, подела свих ових лица у две групе:

а) у прву групу долазе лица којима закон даје право на нужни део без икаквог допунског услова, тј. само уз услов да та лица, сходно законском наследном реду, могу и хоће да буду наследници у конкретном случају. То су: оставиочеви потомци, његови усвојеници и њихови потомци, његови родитељи, као и оставиочев брачни друг (чл. 30, ст. 1). Ова лица имају право на нужни део самим тим што могу и када могу да буду законски наследници. Никаве друге услове ова лица не морају испуњавати па да би могла бити нужни наследници;

б) у другу групу долазе лица којима закон даје право на нужни део али уз испуњење једног допунског услова поред општих услова које се траже од законских наследника. То су: сви оставиочеви преци сем родитеља (дакле деде и бабе, прадеде и прабабе, чукундеде и чукумбабе и др.) и браћа и сестре оставиоца (чл. 30, ст. 2). Ова лица немају права на нужни део самим тим што могу и када могу да буду законски наследници, већ је потребно, поред свега тога, да су, и то сваки од њих, трајно неспособни за рад и да немају нужних средстава за живот. Само ако и када ова лица испуњавају и овај допунски, субјективни елеменат за стицање права на нужни део, они у конкретном случају могу бити нужни наследници. А његово испуњење има да утврди суд својом одлуком у сваком поједином случају и у односу на сваког од ових сродника који полажу право на нужни део (чл. 223 и 226).

За одређивање лица којима признаје право на нужни део, а све то конкретизовано у условима који се траже да би једно лице могло уопште бити нужни наследник, наше право се дакле служи са два критеријума, на основу којих и разликовање две наведене групе нужних наследника:

чисто објективан критеријум, по коме извесна лица стичу права на нужни део чим испуњавају опште услове за својство наследника уопште, дакле по коме се право на нужни део заснива само на објективним особинама лица у питању;

објективно-субјективни критеријум, по коме извесна лица стичу право на нужни део само кад су, поред испуњавања општих услова за својство наследника уопште, трајно неспособна за рад и немају нужних средстава за живот, и то и једно и друго, с обзиром да се захтева кумулативно постојање оба ова стања, дакле по коме се право на нужни део заснива како на објективним тако и на субјективним особинама лица у питању.

Употребом ова два критеријума при одређивању нужних наследника, наше право се руководи у основи и истом идејом која је одвела могућности повећања односно смањења наследних делова брачног друга односно сродника другог наследног реда (чл. 28 и 29). Отуда и сличне последице. Док у конкретном случају паралелно постојање више лица одређених по чисто објективном критеријуму води у томе случају могућности — стицању права на нужни део од стране свих њих, дотле за случај примене објективно-субјективног критеријума постојање више истоврсних сродника не мора одвести (и по правилу и не води) могућности да сви они стекну право на нужни део, већ то право може да припадне само некима од њих, дакле само оним од истоврсних сродника који, поред тога што их наше право објективно узима у обзир да би могли бити нужни наследници, испуњавају и допунски услов, тј. да су трајно неспособни за рад и да немају нужних средстава за живот (тако, например, ако је оставилац оставио двојицу деда и једну бабу, па је само један од деда трајно неспособан за рад и нема нужних

средстава за живот, онда ће само он имати право на нужни део, а не и друго двоје предака, који су исто тако другог степена сродства са оставиоцем и који су такође родоначелници трећег наследног реда паралелно са дедом коме се признаје право на нужни део; или: ако је оставилац оставио два брата и две сестре и то једну рођену, а другу само по мајци, па се на наслеђе појављују мајка оставиоца и браћа и сестре оставиоца од којих су један брат и сестра по мајци трајно неспособни за рад и немају нужних средстава за живот, право на нужни део припашће само мајци оставиоца — и то без обзира да ли је она способна за рад и да ли има нужних средстава за живот — и једном брату оставиоца — разуме се не у једнаким деловима, — док сестра по мајци, иако је трајно неспособна за рад и нема нужних средстава за живот, дакле иако испуњава субјективни услов, неће имати право на нужни део пошто по објективним мерилима она у конкретном случају уопште не долази у обзир да буде законски наследник).

Узимајући у виду укупан, и то ограничен и тачно одређен круг лица која уопште по нашем праву могу бити нужни наследници, и имајући у виду критеријуме за њихово одређивање у сваком поједином случају, „нужни наследни ред“ би изгледао:

1) У први „нужни наследни ред“ долазе, као нужни наследници, оставиочеви потомци, његови усвојеници и њихови потомци, као и оставиочев брачни друг, дакле сва лица одређена по чисто објективном критеријуму, тако да сва она, чим по општим условима законског наследног реда могу бити наследници, имају право на нужни део. Према томе право на нужни део имају првенствено и паралелно оставиочеви синови и кћери, његови усвојеници и оставиочев брачни друг, с тим да потомци синова и кћери оставиоца односно потомци усвојеника могу имати право на нужни део, и то уз примену права претстављања, само и кад би се у конкретном случају појављивали и као редовни законски наследници. Како за стицање права на нужни део уопште важе општа правила законског наследног реда, то је скоро непотребно наглашавати да ово право имају у истој мери и брачни и ванбрачни потомци (односно, за даље, и ванбрачни сродници уопште уз испуњење услова из чл. 23, ст. 3).

2) У други „нужни наследни ред“ долазе, као нужни наследници, оставиочеви родитељи, његова браћа и сестре, као и оставиочев брачни друг, дакле како лица одређена по чисто објективном критеријуму (родитељи и брачни друг) тако и лица одређена по објективно-субјективном критеријуму (браћа и сестре), тако да нека од њих (родитељи и брачни друг) имају права на нужни део чим по општим правилима законског наследног реда могу бити наследници, а друга (браћа и сестре) тек ако су, поред свега тога, трајно неспособна за рад и немају нужних средстава за живот.

Од лица из другог наследног реда само ова могу имати право на нужни део; сва остала су искључена и без обзира што би се

она иначе могла појављивати, у конкретном случају, као редовни законски наследници поред лица која имају право на нужни део.

У конкретном случају између ових лица у оквиру другог „нужног наследног реда“ имаће право на нужни део, односно моћи ће имати право на нужни део само она лица која би у томе случају била и редовни законски наследници. А то значи да ова лица најпре могу имати право на нужни део само ако не постоји ниједан од сродника из првог наследног реда, односно ниједан од њих не буде хтео или не буде могао да буде нужни наследник. Затим, браће и сестре оставиоца имаће права на нужни део само ако један или оба родитеља не би постали нужни наследници, при чему, код одређивања који управо браћа и сестре имају право на нужни део, треба водити рачуна, с обзиром да и овде долази до примене права претстављања (са којим се могу користити само браћа и сестре оставиоца, а не и њихово потомство), о томе да ли су у питању рођена браћа и сестре односно само по оцу или само по мајци, а разуме се увек под претпоставком постојања допунског услова на страни неког или евентуално све браће и сестара који би по овом објективном критеријуму, користећи се правом претстављања, могли бити нужни наследници. Отуда се може догодити да само неки од браће и сестара, који би се иначе сви у једнакој мери могли користити правом претстављања, добије право на нужни део у конкретном случају (на пример, иза оставиоца су остали мајка, брачни друг, три рођена брата, две сестре по оцу и један брат по мајци од којих су један рођени брат и брат по мајци трајно неспособни за рад и немају нужних средстава за живот — право на нужни део припадаће мајци, брачном другу и једном рођеном брату иако би се у овом случају као редовни законски наследници појављивали мајка, брачни друг, три рођена брата и две сестре по оцу).

3) У трећи „нужни наследни ред“ долазе, као нужни наследници, само оставиочеви деде и бабе (а никада не и њихови потомци), дакле само лица одређена по објективно-субјективном критеријуму, тако да она, у конкретном случају, могу имати право на нужни део само ако су, поред тога што по општим условима могу бити наследници, трајно неспособна за рад и немају нужних средстава за живот.

Од лица из трећег наследног реда само родоначелници, дакле деде и бабе, могу имати право на нужни део; сва остала лица, дакле сви њихови потомци су искључени, и то без обзира што би се они иначе могли појављивати, у конкретном случају, као редовни законски наследници поред неких од деда и баба.

Деде и бабе могу имати право на нужни део само ако се као законски наследник уопште не појави ниједно од лица из другог наследног реда, односно ако се као нужни наследник не појави ниједно од лица из другог наследног реда (тако, на пример, ако би се као најближи законски наследници јављали два синовца оставиоца, деде и бабе, чак и ако су трајно неспособни за рад и немају нужних средстава за живот, не могу имати право на нужни део,

без обзира што синовци оставиоца не би, они сами, имали права на нужни део). И то управо и само они од деда и баба који би били трајно неспособни за рад и не би имали нужних средстава за живот (на пример од деде по оцу и деде и бабе по мајци, који су још у животу у време смрти оставиоца, само деда по мајци је трајно неспособан за рад и нема нужних средстава за живот, тако да ће само он имати право на нужни део).

4) У четврти „нужни наследни ред“ долазе, као нужни наследници, само прадеде и прабабе оставиоца, дакле лица која једина и могу бити редовни законски наследници. Да би ова лица могла имати право на нужни део, потребно је да су трајно неспособна за рад и да немају нужних средстава за живот, тако да ће она само у томе случају, и то управо и само она која овај услов испуњавају, бити нужни наследници.

Све ово аналогно вреди и за случај да право на нужни део довног законског реда, управо родоначелници четвртог наследног колена дошла у обзир да буду редовни законски наследници (чл. 30, ст. 3), посебно да нема односно да не може или неће да буде наследник ниједно лице из прва три наследна реда, и то било лице које има право на нужни део било лице коме то право уопште не припада.

Све ово аналогно вреди и за случај да на право на нужни део полажу родоначелници петог и даљих наследних редова.

Код одређивања величине нужног дела наше право полази од два основна правила (чл. 30):

а) Као основица за израчунавање величине нужног дела служи величина дела заоставштине који би припао нужном наследнику по законском наследном реду, и то сваком нужном наследнику посебно. Према томе, када се утврди да истом лицу припада право на нужни део у конкретном случају, потребно је најпре утврдити колико би управо томе лицу припало од заоставштине оставиоца да се оно појављује као законски наследник по општим правилима, узимајући у обзир с једне стране сва лица која би се у конкретном случају, паралелно са лицем које има право на нужни део, појављивала као законски наследници по редовном законском реду (па без обзира да ли сва та лица у томе случају имају и право на нужни део), а с друге стране узимајући у обзир и све могућности повећања односно смањења (у односу на редовне случајеве) наследног дела лица која би се појављивала као законски наследници (чл. 12, 28- и 29). Тек и само на бази утврђеног дела заоставштине који би припао нужном наследнику да се он појављује као редован законски наследник, добија се основица на бази које се, процентуално, утврђује величина нужног дела управо тог лица (на пример ако право на нужни део имају двоје деце и брачни друг оставиоца, онда је основица за израчунавање нужног дела свакога од њих једна трећина заоставштине; ако право на нужни део имају брачни друг оставиоца, један његов син са тим брачним другом и две кћери из првог оставиоцевог брака, а има места примени чл.

12, онда је основица за израчунавање нужног дела брачног друга 1/7 заоставштине, а сваког оставиочевог детета 2/7 заоставштине; ако право на нужни део имају брачни друг и отац оставиоца, а мајка је умрла оставивши своје потомке, онда је основица за израчунавање нужног дела за брачног друга половина заоставштине, а за оца четвртина заоставштине; ако право на нужни део има брачни друг и сестра по мајци оставиоца, а оставилац има још два рођена брата, онда је основица за израчунавање нужног дела половина заоставштине за брачног друга, а за сестру дванаестина заоставштине; ако право на нужни део припада рођеном брату оставиоца, а оставилац има још два рођена брата и једну сестру по оцу, онда је основица за израчунавање нужног дела тога брата 7/24 заоставштине; ако право на нужни део припада једном од деда оставиоца, онда је основица за израчунавање његовог нужног дела, без обзира ко би од сродника трећег наследног реда конкурирао са њим на наслеђе за случај редовног законског наслеђивања, четвртина заоставштине).

б) На бази утврђеног дела заоставштине који би припао нужном наследнику када би он наслеђивао као редован законски наследник, дакле на бази утврђене основице за израчунавање величине нужног дела, одређује се процентуално само величина нужног дела. При томе наше право у погледу величине овог процента дели све нужне наследнике у две групе:

1) Оставиочеви дотомци, његови усвојеници и њихови потомци, као и брачни друг имају права, на име нужног дела, на једну половину дела који би свакоме од њих припао по редовном законском реду наслеђивања, дакле сваки на једну половину основице која буде утврђена, у сваком конкретном случају и за свако лице посебно, у смислу изложених правила.

2) Сви остали нужни наследници, дакле оставиочеви родитељи и евентуално и сви остали претци и браћа и сестре оставиоца, имају право, на име нужног дела, на једну трећину дела који би свакоме од њих припао по редовном законском реду наслеђивања, дакле сваки на једну трећину основице која буде утврђена, у сваком конкретном случају и за свако лице посебно, у смислу изложених правила.

Др. Бор. Т. Благосјевић

ЖАЛБА У УПРАВНОМ ПОСТУПКУ

Право странке на жалбу против првостепеног решења донетог у управном поступку утврђено је већ у савезном Уставу (чл. 39: „Против решења органа државне управе... грађани имају право жалбе“). У нацрту Закона о општем управном поступку оно је истакнуто најпре у основним одредбама као једно од начела управног поступка, а затим је цела материја жалбе гачрађена у

посебној глави нацрта. У члану садржаном у основним одредбама предвиђа се да странка има право жалбе против решења донетог у првом степену, и то органу непосредно вишем од онога који је донео првостепено решење, а поред тога да странка под прописаним условима има то право и кад је првостепени орган пропустио да донесе решење о њеном захтеву.

Жалба је, према овоме, схваћена као правно срдство које се признаје странци незадовољној првостепеним решењем или пропуштањем доношења решења, да се обрати органу вишем од првостепеног и да од њега тражи да јој он реши о њеној ствари. Ако се странка обраћа вишем органу, то је стога што је он овлашћен да реши њену ствар, и то да је реши у целости. Само под претпоставком да виши орган има овакво овлашћење може доћи до заштите странке која се користи правом жалбе, а тиме и до остварења циља жалбе.

Овакво схватање жалбе које произилази из наведене одредбе Устава и из изложеног члана основних одредаба нацрта, начелно је прихваћено и у посебној глави нацрта у којој је разрађена материја жалбе. Међутим, у три питања која су у вези са жалбом ово се схватање делом напушта а делом доводи у сумњу оправданост његове доследне примене: 1) у питању органа надлежног за решавање по жалби изјављеној против решења органа народног одбора које је донето у ствари регулисаној прописом истог народног одбора; 2) у питању права другостепеног органа да цени правилност решења донетог на основу слободне оцене, и 3) у питању граница овлашћења државног надзорног органа кад решава по жалби странке против решења привредне, друге самоуправне или друштвене организације донетог у вршењу послова јавне службе који су таквој организацији поверени.

Свакако, за отступање од прихваћеног начела овде има извесних разлога, али треба размотрити и разлоге који упућују на доследну примену начела, па једне и друге упоредити и из тог пођења извести закључак.

1. — Чланом 12 Општег закона о народним одборима призна-то је сваком народном одбору право да доноси самосталне прописе у пословима од непосредног интереса за привредни, комунални, културни и социјални развитак општине, среза односно града, а који нису уређени законом. Народни одбор, односно његови органи управе примењују ове прописе, као и прописе виших органа, при решавању појединачних управних ствари. Доследна примена изложеног правила по коме се жалба изјављује непосредно вишем органу, имала би у оваквом случају за последицу да се против решења органа управе општине жалба изјављује надлежном органу управе среза, а против првостепеног решења органа управе среза — надлежном републичком органу. На овај начин, о ствари која је је у првом степену решена од стране органа општине, па ма и на основу прописа које је донео народни одбор исте општине, реша-

вао би у другом степену орган управе среза, а о ствари која је у првом степену решена од стране органа среза на основу прописа народног одбора истог среза решавао би у другом степену републички орган управе. Тако би решавање — мада у другом степену, али ипак решавање — једне управне ствари на коју се примењује пропис народног одбора изишло из круга органа тог народног одбора.

По једном гледишту, оваква би последица била противна смислу закона којим је народном одбору дато право да својим прописом регулише извесну материју. Јер, кад он има право да самостално регулише једну материју, онда њему односно његовим органима управе утолико пре припада право да у тој материји самостално, дакле без учешћа ког другог органа па ни вишег, решава појединачне управне ствари примењујући своје прописе којима је та материја регулисана. Са овог разлога, решавање по жалби против таквог решења органа управе народног одбора не може се дати у надлежност ког органа изван народног одбора, па ни вишег органа, већ би ова решења била изузета из сваког надзора виших органа. Али пошто се странка не може само због тога лишити права жалбе, она би га задржала, само што би о њеној жалби решавао један посебан орган у оквиру самог народног одбора. То би била посебна комисија коју би образовао народни одбор општине односно среза између својих чланова, која би одговарала за свој рад самом народном одбору и која би имала своју посебну администрацију. Решење ове комисије сматрало би се као другостепено и против њега би се могао непосредно покренути управни спор. Међутим, зато што би комисија била орган народног одбора као што је то и онај орган који је донео првостепено решење, правно средство против тог решења био би приговор а не жалба, јер се жалба изјављује вишем органу. Тако, по овом схватању, против првостепеног решења о каквом је овде реч могао би се изјавити само приговор о коме би решавала посебна комисија истог народног одбора, чије би се решење сматрало као другостепено.

Изложено гледиште садржи три дела: разлог за отступање од начела, одређивање изузетног органа као другостепеног, и замињавање права странке на жалбу правом на приговор.

а) У погледу разлога због кога се решавање по жалби не би могло ставити у надлежност вишег органа који је изван народног одбора, треба пре свега констатовати да таква немогућност не произлази непосредно из неке законске одредбе којом се уређују односи између органа управе народног одбора и других органа, већ се она само изводи из наведене одредбе о праву народног одбора да својим прописима самостално регулише извесне послове, што значи да се из одредбе о једној самосталности народног одбора изводи закључак о постојању једне друге самосталности. Међутим, према чл. 21 Основног закона о народним одборима и републичким уставним законима, то самостално регулисање извесних послова од стране народних одбора стоји под надзором виших претставнич-

ких органа. По праву тог надзора, народни одбор среза има право да поништи или укине незаконите прописе народног одбора општине, а републичко извршно веће — незаконите прописе народног одбора среза. Ако се таквим прописом регулише посао који није уређен законом или прописима виших државних органа, наведени надлежни виши орган има право да поништи или укине такав пропис и кад је њиме повређен општи интерес. Према томе, мада је народном одбору дато право да доноси самосталне прописе у извесним пословима, ти су прописи стављени под надзор у погледу и законитости и сагласности са општим интересима, а тај надзор је дат вишим органима, дакле органима изван народног одбора који имају право да те прописе, ако садрже наведене неправилности, поништавају и укидају. А кад је то случај са прописима које доноси сам народни одбор, поготову се не може наћи оправдан разлог због кога би конкретни акти органа управе народног одбора, донети на основу тих прописа, били изузети из надзора виших органа управе. Баш напротив, пошто и ти конкретни акти морају бити и законити и правилни, а пошто је у систему да законитост и правилност првостепених решења донетих у управном поступку испитују виши органи управе, у том је разлог да и решења о каквима је реч, као и остала решења органа управе народних одбора, подлеже надзору виших органа управе. Тврђење да би се тиме умањила самосталност органа управе народних одбора могло би се уважити само кад би њихова самосталност, у смислу искључења надзора, била прописана законом којим се регулишу односи између органа управе народних одбора и виших органа управе. Међутим, као што је речено, таква њихова самосталност није прописана. Стога, не само да нема разлога да се ова решења изузимају из општег система другостепеног надзора, већ постоје разлози због којих се и према њима има применити опште правило по коме о жалби има да решава виши орган управе.

б) Применом овог правила обезбеђује се и начело стручности, које је у основи начела надлежности у управи. Првостепена решења у општини и срезу доносе њихови органи управе који су надлежни за послове који су у конкретном случају у питању, и према томе они су стручни за те послове. По жалби против таквог решења решавао би виши орган управе надлежан за односне послове, што значи да је и он стручан за те послове. Поред тога, виши орган управе има право да испитује законитост прописа народног одбора на основу кога је донето првостепено решење, па да одбије примену тог прописа ако утврди да је незаконит.

Ако би по жалби решавала комисија народног одбора, пре свега не може се претпоставити да би она могла утврђивати незаконитост прописа народног одбора који је примењен у првостепеном решењу и одбити његову примену. Затим, комисији би долазиле на решавање у другом степену појединачне управне ствари из свих врста послова на којима раде органи управе народног одбора. Несумњиво је да комисија, састављена од три члана народ-

ног одбора, не може бити стручна за све те послове. Стога би се дошло у положај да правилност решења која су у првом степену донели стручни органи цени у другом степену нестручан орган. И не узимајући у обзир друге разлоге који указују на то да комисија народног одбора не може допринети отклањању евентуалних неправилности у раду првостепених органа, сам изложени разлог показује да је она неподобна да врши функцију другостепеног органа.

Поред тога, један од услова добре управе јесте и брзина у раду. Комисија састављена од чланова народног одбора који као грађани имају своја редовна занимања а који су заузети и као чланови народног одбора, свакако не би могла перманентно заседавати, већ би се састајала повремено, што би изазивало спорост у раду.

Најзад стварање комисије као органа народног одбора са правом да решава по жалбама против решења других органа истог народног одбора одударало би од наших устаљених схватања о жалби као правном средству ма у ком поступку. У поступку судова, било у грађанским било у кривичним стварима, не би се могло схватити да до жалби против одлуке коју је донело једно веће суда решава које друго веће истог суда, без обзира како би то веће било састављено.

Из овога се закључује да комисија народног одбора која би решавала у другом степену не би испуњавала услове стручности без којих не долази у обзир рад ма у ком послу па ни у управи, а ни услове брзине у раду која је у управи неопходна. Кад се има у виду да је на органе управе општине и срезова већ пренет највећи део управних послова и да се они све више преносе на ове органе, а да су ти послови веома разноврсни и често особито сложени, изложени недостаци комисије би несумњиво изазвали тешке последице по квалитет рада управе уопште. Притом, странка не би могла доћи до оне заштите какву има у виду наведена уставна одредба, а која се обезбеђује доследном применом правила да по жалби решава виши орган управе.

в) Стварање комисије као другостепеног органа имало би за последицу замењивање права странке на жалбу правом на приговор. Жалба као правно средство изазива рад вишег органа у ствари која је предмет првостепеног решења, а овај орган има могућност и овлашћење да ствар реши стручно, брзо и у целости. Оваква могућност вишег органа омогућава пружање странци потпуне заштите, у чему и лежи разлог признавања странци права на жалбу.

И приговор, као замена жалбе, изазива решавање од стране другостепеног органа. Међутим, пошто је тај орган комисија народног одбора чији је орган управе донео првостепено решење, она као што је већ изложено, практично нема онаких могућности за решавање ствари какве има виши орган. Услед тога, путем приговора се умањује онаква заштита странке каква јој се обезбеђује

путем жалбе. А пошто би се приговор користио само у стварима које су регулисане прописима народног одбора, то би имало за последицу да грађани једне општине имају мања права у стварима које су регулисане прописима народног одбора њихове општине, него у стварима уређеним прописима виших органа. Нормално би било да то буде обрнуто.

Овде треба напоменути да приговор као правно средство може бити предвиђен и у организацијама у чијем саставу постоје нижи и виши органи, као што је случај са заводом за социјално осигурање. У њима се приговор изјављује вишем органу организације против решења њеног нижег органа, а виши орган има све могућности и овлашћења која иначе има такав орган. Услед тога, у оваквом случају приговор има исте последице које и жалба. Међутим, ово се не може односити и на комисију народног одбора, јер она није виши орган од органа управе истог народног одбора који доноси првостепено решење, па ни приговор овде нема онај значај који има у организацији о каквој је реч.

г) Иако се прихвата начело да по жалби против првостепеног решења које доноси орган управе народног одбора општине или среза решава виши орган, од тог се начела, као и од сваког другог, може у извесној мери и отступити кад је то оправдано. Овде је, међутим, случај такав да се са разлогом може очекивати да ће доследна примена која је и у складу са нашим системом односа између органа управе, давати повољније последице него што би их давала примена правила постављеног отступањем од начела. Давање другостепеног решавања комисији народног одбора код нас не би била новина, јер се то у извесним стварима већ спроводи. Међутим, досадашња пракса у томе не показује повољне резултате пре свега у погледу странака а и у погледу поправљања рада првостепених органа.

2. — Кад је у некој управној ствари донето првостепено решење па је против њега изјављена жалба, другостепени орган, решавајући по жалби, може наћи да је поступак у првом степену правилно проведен али да су у решењу погрешно оцењени докази, да је из утврђених чињеница изведен погрешан закључак у погледу чињеничног стања, да је диспозитив решења у противречности са образложењем, или да је погрешно примењен правни пропис на основу кога се решава ствар. У сваком од ових случајева другостепени орган може својим решењем поништити првостепено решење и сам решити ствар.

Ако је предмет првостепеног решења ствар коју орган управе може решити по слободној оцени, на што треба да је овлашћен законом или другим прописом заснованим на закону, такво решење мора бити донето у границама овлашћења и у складу са циљем у коме је дато овлашћење за решавање по слободној оцени. И такво, као и свако друго решење, мора садржавати и образложење у коме се наводи пропис којим се орган управе овлашћује да

ствар реши по слободној оцени, а затим разложи којима се орган руководио при доношењу решења. Овде се поставља питање да ли другостепени орган може ценити правилност коришћења слободне оцене од стране првостепеног органа. Ово се питање своди на једно друго: да ли се овлашћење за решавање по слободној оцени односи само на првостепени или и на другостепени орган. Ако се односи само на првостепени орган, онда само њему и припада право решавања по слободној оцени, па другостепени орган, пошто не би могао својом слободном оценом заменити слободну оцenu првостепеног органа, не би могао ни ценити правилност коришћења слободне оцене од стране првостепеног органа, јер би то цењење било бесциљно. Али ако се слободна оцена односи и на другостепени орган, онда он може не само ценити правилност коришћења слободне оцене од стране првостепеног органа, већ, ако нађе да је она неправилно искоришћена, може поништити првостепено решење и решити ствар према својој слободној оцени. Опште је прихваћено ово друго гледиште, па се због тога признаје другостепеном органу право да цени правилност првостепеног решења донетог на основу слободне оцене, и да сам реши ствар ако нађе да је ствар требало на основу слободне оцене решити другачије него што је решена од стране првостепеног органа.

Овакво право другостепеног органа прихвата се као правило али се истиче нужност извесног отступања од тог правила. Ако је правни пропис на основу кога је донето првостепено решење и којим је органу управе дато овлашћење за решавање по слободној оцени, издао орган нижи од другостепеног органа, онда другостепени орган не би могао ценити правилност коришћења слободне оцене од стране првостепеног органа, па према томе не би могао ни изменити првостепено решење из разлога што би сматрао да је првостепени орган нецелисходно искористио право слободне оцене. Овде се углавном има у виду случај где је народни одбор општине или среза овлашћен да својим прописом регулише извесну материју, па је он у таквом пропису предвидео право органа управе да у одређеним управним стварима из те материје доноси решења по слободној оцени. Ако је реч о пропису који је донео народни одбор општине, првостепена решења у појединачним управним стварима доносили би на основу тог прописа органи управе општине, а по жалбама би решавали органи управе среза, што је у складу са раније изложеним начелом. Ако је у питању пропис народног одбора среза, првостепена решења би доносили органи управе среза, уколико за то не би били овлашћени органи општине, а по жалбама би решавали републички органи управе. По овом гледишту, другостепени орган не би могао ценити правилност коришћења слободне оцене од стране првостепеног органа због претпоставке да ће органи управе оног народног одбора чији је пропис, најправилније и применити тај пропис. Овде је, дакле, реч о једном из низа питања у вези са овлашћењима која другостепени орган има

при решавању по жалби против првостепеног решења донетог по слободној оцени.

При разматрању овог питања од важности је имати у виду две околности: циљ у коме се органу управе даје овлашћење за решавање на основу слободне оцене, и начело двостепености у управном поступку.

Приликом решавања по слободној оцени, орган управе је дужан да решење донесе у складу са циљем у коме му је дато овлашћење за такво решавање. Циљ овлашћења састоји се у давању могућности органу управе да у свакој појединачној управној ствари, а према околностима случаја, нађе такво решење које ће најбоље одговарати циљу самог прописа у коме је такво овлашћење садржано. Према томе, циљ овлашћења подудара се са циљем самог правног прописа на основу кога се решење доноси. Стога, усклађеност решења са циљем прописа претставља законитост решења. Из тога произлази да решење донето на основу слободне оцене има своју законитост, и то не само у погледу формалне већ и у погледу материјалне стране. С обзиром на то, решење које је донето на основу слободне оцене законито је само ако је слободна оцена искоришћена тако да се решењем најбоље остварује циљ прописа. Иначе, оно је незаконито. Несумњиво је да изналажење најбољег решења често зависи од околности конкретнoг случаја, али је сигурно да је оно још чешће у зависности од доброг познавања прописа од стране службеног лица које доноси решење, од његове умешности, некад и од добронамерности, или од утицаја локалних схватања, па и од личних утицаја којима то лице може подлећи. Због ма кога од ових разлога решење може бити донето противно циљу прописа којим је органу управе дато овлашћење за решавање по слободној оцени, па да решење због тога буде незаконито. Оваква могућност постоји при примени ма чијег прописа, савезног, републичког или локалног, па и прописа оног народног одбора чији га орган управе примењује. Несумњиво је, дакле, да може бити противно циљу прописа, а тиме и незаконито, и решење које по слободној оцени доноси орган управе оног народног одбора који је донео пропис на основу кога се ствар решава.

Начело двостепености које је у управном поступку код нас већ од почетка примењено, даје право другостепеном органу да поводом жалбе решава у целости о ствари која је предмет првостепеног решења. Циљ тога, а и први задатак другостепеног органа састоји се у његовој дужности да отклања баш незаконитости и неправилности првостепених решења против којих је изјављена жалба. А кад, према изложеноме, првостепено решење органа управе народног одбора које је донето по слободној оцени предвиђеној у пропису општег народног одбора, може бити и незаконито и неправилно, онда применом начела двостепености и такво решење мора поводом жалбе доћи под надзор другостепеног органа, баш у циљу отклањања евентуалне његове незаконитости или неправилности.

Не би се могло прихватити тврђење да другостепени орган неће познавати околности конкретног случаја које су утицале на доношење решења у одређеном смислу. Оно би било тачно само под претпоставком да решење које се доноси на основу слободне оцене не мора бити образложено. Међутим, усвојено је гледиште да и такво решење мора садржавати излагање разлога којима се орган управе руководио при доношењу решења. На тај начин је поред странке и другостепени орган обавештен о околностима случаја, те разлог непознавања тих околности не може доћи у обзир овде, као ни у другим случајевима.

С обзиром на изложено, разлози указују на то да и у погледу решења о каквима је овде реч треба одржати правило по коме другостепени орган има овлашћење да испитује правилност коришћења слободне оцене од стране првостепеног органа, а да би отступања од тога правила дала могућности за одржавање незаконитих решења.

3. — Неки се управни послови у последње време све више преносе на извесне привредне, друге самоуправне или друштвене организације. Најпре су одређени послови били пренети на Завод за социјално осигурање, затим на заједницу привредних предузећа југословенских пошта, телеграфа и телефона, на Југословенске железнице, најзад на привредне коморе, Туристички савез итд. По правилу, одредбама којима се управни послови преносе на ове организације прописује се право одређених државних органа да врше надзор над радом организације у овим пословима.

Док су ове управне послове вршили државни органи, они су у појединачним управним стварима из тих послова били дужни да поступају по правилима управног поступка, чиме су била обезбеђена права и правни интереси старанака у тим стварима. Странке су у тим стварима имале и право жалбе, а органи надлежни за решавање по жалбама имали су нормална овлашћења другостепених органа. Кад су ти послови пренети на организације, ове су тиме добиле овлашћења и да решавају у појединачним управним стварима, дакле о правима и обавезама грађана и свих оних који могу бити странке у управном поступку. Ако је странка незадовољна решењем организације, она не може, само због тога што је посао пренет са државног органа на организацију, изгубити право жалбе које јој је припадало док је посао био у надлежности државних органа. У овом случају странка би изјављивала жалбу државном органу који врши надзор над радом организације. Овде се поставља питање какво овлашћење има надзорни државни орган у односу на решење организације.

По једном гледишту, решење организације донето у некој управној ствари јесте првостепено решење, а кад је против њега изјављена жалба, по њој решава државни надзорни орган са свима правима другостепеног органа, зато што овлашћење другостепеног органа да цени и законитост и целисходност првостепеног решења даје могућност потпуне заштите странци од евентуалних грешака

првостепеног органа. А кад је странка путем жалбе против првостепеног решења имала заштиту таквог обима док је управни посао био у надлежности државних органа, таква заштита јој није могла бити умањена услед преношења посла на организацију, утолико пре што се прописима о преношењу посла на организацију не предвиђа никакво умањење права странака у поступку. Стога би надзорни државни органи имао право да поводом жалбе цени не само законитост решења организације, већ — кад је решење донето по слободној оцени — и правилност коришћења слободне оцене.

Супротно гледиште полази од чињенице да је у свима овим случајевима реч о организацијама које су самосталне. Та њихова самосталност даје им права да у стварима које се решавају на основу слободне оцене доносе решења по свом нахођењу, али да су у стварима које су регулисане законом, дужне доносити решења на основу закона. С обзиром на то, надзорни орган би могао поводом жалбе ценити само законитост решења организације али не и целисходност.

При разматрању овог питања свакако треба узети у обзир чињеницу да организације о којима је овде реч, имају две врсте послова: оне које организација врши и које може вршити независно од послова управе који су на њу пренесени, а затим послове управе који су на њу пренети из надлежности државних органа.

У погледу прве врсте послова ове организације су у истом положају у коме се налазе и све друге организације којима није поверено вршење каквих управних послова. У тим пословима оне су самосталне и врше их према свом нахођењу а у складу са својим правилима и законима који се тичу јавног поретка. Рад тих организација у овим пословима подлежи надзору државних органа само у циљу отклањања повреда правила и закона. Тако, напр., ако је једна друштвена организација искључи неког свог члана због његовог рада који је штетан по интересе организације, и ако тај разлог није само привидан, надзорни државни орган неће интервенирати јер решење о томе зависи од слободне оцене саме организације односно њеног органа, а њиме се не вређају ни правила организације ни закон. Али ако се члан искључује због његове националне, расне или верске припадности, надзорни орган ће поништити такво решење организације јер се њиме вређа уставна одредба по којој се ниједном грађанину не могу ограничавати његова права због националне, расне или верске припадности. С обзиром на ово, у овој врсти послова организације су самосталне, сем уколико је та самосталност ограничена законом. Стога и државни надзорни орган може у вршењу надзора ценити само законитост али не и целисходност радњи односно аката тих организација у вршењу ове врсте послова.

Што се тиче управних послова који су законом или прописима донетим на основу закона поверени привредним, друштвеним и другим самоуправним организацијама, то су увек послови од

јавног интереса, и они су редовно регулисани државним прописима. Они су тај карактер имали док су били у надлежности државних органа а нису га изгубили преношењем на поменуте организације. Баш се због таквог њиховог карактера у прописима о њиховом преношењу на организације и предвиђа посебан надзор над радом организација у тим пословима. Показује се, дакле, да организације врше ове послове на месту државних органа који су их раније вршили. Услед самог преношења тих послова из надлежности државних органа на организације, нити су ове стекле у односу на те послове каква права већа од оних која су имали државни органи док су их вршили, нити су странке у појединачним управним стварима из тих послова изгубиле штогод од својих права која су раније имале. Преношење, дакле, није могло у том погледу изазвати никакву промену. С обзиром на то, за утврђивање обима овлашћења организација у тим пословима и обима права странака у појединачним управним стварима из ових послова, меродавно је стање које је претходило преношењу тих послова. Према том ранијем стању, против решења првостепеног органа донетог у једној управној ствари из ових послова, странка је имала право жалбе непосредно вишем органу а овај је, као другостепени, био овлашћен да цени и законитост и целисходност првостепеног решења. На тај начин, с једне стране решење првостепеног органа није било коначно ни кад је било донето на основу слободне оцене, а с друге стране странка је од другостепеног органа могла тражити и добити заштиту и против таквог решења. А пошто функцију другостепеног органа после преношења врши државни надзорни орган, то значи да му се странка може жалити и против оног решења организације које је донето на основу слободне оцене, и да државни надзорни орган може, поводом жалбе, ценити правилност коришћења слободне оцене од стране организације. Према томе, и овде би дошло до примене правила о улози другостепеног органа у заштити странке од незаконитих или неправилних решења првостепеног органа.

Као што је већ изнето, оваква солуција се побија истицањем принципа самосталности организације. Међутим, та се самосталност организације конкретизује у њеном праву да самостално врши своје сопствене послове, тј. послове ван управних послова који су јој поверени. У томе погледу организација је задржала ону самосталност коју је имала пре него што је примила поверене јој управне послове. Али управни послови који су јој поверени, имају карактер друкчији од карактера њених сопствених послова јер су они од јавног интереса. Такав њихов карактер неизбежно намеће извесне обавезе, односно ограничења сваком органу који их врши, па то није могуће отклонити самим преношењем ових послова на организације. С обзиром на то, оне у овим пословима не могу имати ону самосталност коју имају у својим сопственим пословима.

4. — У сва три овде изнета питања реч је о томе да ли ће им се дати решења која произилазе из примене већ прихваћеног на-

чела које се односи на ову врсту питања, или ће се притом отступити од тог начела. Овим се излагањем, ма да се у њему брани примена начела, не заступа гледиште доследне примене начела по сваку цену и у сваком питању. Начело се узима као израз научног уопштавања могућих случајева и као правило за решавање што већег броја случајева. Затим, само на основу примене усвојених начела може се изградити један систем, у овом случају систем управног поступка.

Несумњиво је, међутим, да се понекад мора отступити од доследне примене усвојеног начела. Кад се зна да се тим отступањем ремети систем и да се тиме изазива компликованост и тешкоће у сналажењу, онда разлог за отступање мора бити особито озбиљан, углавном такав што би доследна примена начела изазвала штетне последице а правило које се конструише отступањем — повољне. Ово налаже обавезу извесног умеревања при отступању од начела, оцену разлога за отступање и против њега, и оцену последица отступања.

У овде изложеним питањима има разлога за отступање од усвојених начела. Али кад се они упореде са разлозима за доследну примену начела, и нарочито са циљем жалбе као правног средства у управном поступку, долази се до закључка да ови други имају превагу.

Б. Мајсторовић

ТЕОРИСКА РАЗМАТРАЊА О ИЗРАЧУНАВАЊУ ДРУШТВЕНОГ ПРОИЗВОДА

Питање израчунавања друштвеног производа и народног дохотка постало је у новије време нарочито интересантно за наше економисте. То показује чињеница да је њему посвећен већи број радова, студија и чланака (1), као и то да се на странама *Економске*

(1) Методологија за обрачун народног дохотка у 1952 години, Методолошки материјали, бр. 43, изд. Савезног завода за статистику и евиденцију, Београд, 1953; Методологија за обрачун народног дохотка у 1954 години, Методолошки материјали, бр. 61, изд. Савезног завода за статистику, Београд, 1955, (даље у тексту цитирано „Методологија“); Концепције и дефиниције формирања капитала, изд. Статистичког уреда ОУН, Њујорк, 1953, преведено на наш језик као Методолошки материјали, бр. 46, изд. Савезног завода за статистику Београд, 1954; Систем друштвених рачуна и одговарајућих табела, изд. Статистичког уреда ОУН, Њујорк, 1953, — наш превод Методолошки материјали, бр. 49, изд. Савезног завода за статистику, Београд, 1954; др. Гојко Грђић: Народни доходак — Методолошка студија, изд. Економског института НР Србије, Београд, 1955; др. Ј. Покорн: Израчунавање друштвеног производа, Финансије, Београд, 1952, бр. 3—4; реферати са II годишњег састанка Југословенског статистичког друштва; В. Китаљевић: Наша методологија народног дохотка; Др. Г. Грђић: Извори народног дохотка; др. И. Вински: Валоризација народног дохотка; др. Р. Бићанић: Оцјена природног дијела народног дохотка, и инж. А. Ортхабер: Шеме вредносних биланса народне привреде, — Статистичка ревија, Београд, 1954, бр. 3—4.

политике води о њему посебна дискусија (2). Питање је од великог практичног значаја јер се на њему заснива начин обрачуна основних економских показатеља наше привреде посматране у целини. Методологија, практично израчунавање тих показатеља, претпоставља да су теориски проблеми у вези са њима решени. Због тога се теориска питања налазе на првом плану у свим овим радовима. Она се могу углавном свести на два основна: прво, које друштвене делатности треба сматрати као економске делатности, тј. у којим делатностима се ствара друштвени производ и где су извори народног дохотка, и друго, како израчунати друштвени производ. У оквиру овог чланка третираће се само проблеми везани за прво питање.

Што се тиче првог питања међу нашим економистима, како у дискусији, тако и у њиховим радовима углавном се изражавају два схватања. Једно схватање заступају углавном економисти који су радили на изради *Методологије за обрачун народног дохотка*, издате од стране Савезног завода за статистику. Према том схватању друштвени производ се ствара искључиво у области материјалне производње, те се према томе и извори народног дохотка имају тражити у приходима које остварује материјална производња. Појам материјалне производње одређен је као „производња добара која имају употребну вредност за друштво, обухватајући овде и услуге производног карактера“. Она обухвата следеће делатности: индустрију, производно занатство, пољопривреду, шумарство, грађевинарство, као и делатности саобраћаја (робног и путничког) и трговину (*Методологија*, стр. 10). Не учествују у стварању друштвеног производа и не претстављају извор народног дохотка приходи од делатности које нису обухваћене горњом дефиницијом, као што су, на пример, „делатности адвоката, лекара, службеника државне администрације, учитеља, професора, уметника, занатлија који обављају личне услуге (фризери, козметичари, фотографи и сл.)“ (стр. 13). Приходи који се остварују у оквиру ових делатности не претстављају приходе везане за прву расподелу народног дохотка већ су уствари приходи везани за прерасподелу већ остваренога дохотка. Исти је случај са приходима које примају нека лица од искоришћавања некретнина, као што су, на пример, приходи кућевласника од кирија.

Дефинишући на овај начин материјалну производњу наша званична статистика је желела пре свега да утврди изворе народног дохотка, да покаже где се он формира, запостављајући притом не само проблеме прерасподеле, већ и проблеме прве расподеле народног дохотка. Овакво схватање циља обрачуна народног дохотка добило је своју теориску подлогу у решењима које је дала Марксова економска теорија у вези са проблемом производног рада односно са проблемом рада који ствара друштвене вредности. Међутим, Марк-

(2) В. Ракић: Друштвени производ и национални доходак. Поводом једне методологије и једне методолошке студије, бр. 158/55; К. Михаиловић: Друштвени производ и национални доходак, бр. 159/55; Р. Радовановић: Друштвени производ и национални доходак, бр. 160/55; В. Ракић: Доходак само из материјалне производње, бр. 162/55; К. Михаиловић: Доходак не само из материјалне производње, бр. 164/55; Ђ.: Народни доходак и друштвено рачуноводство, бр. 165/55.

сова решења нису прихваћена потпуно доследно и из њих нису развијене све нужне консеквенце које произилазе из Марксовог учења о производном раду.

Недоследност ове дефиниције огледа се у томе што је обухватила у материјалну производњу, схваћену као делатност у којој се ствара народни доходак, и делатности као што су трговина и путнички саобраћај у којима се не ствара народни доходак, већ се само већ остварени доходак расподељује. Случај са путничким саобраћајем је, међутим, још сложенији, јер се доходак у оквиру ове делатности не може сматрати као доходак прве расподеле, већ управо као доходак прерасподеле и то у оном облику који је *Методологија* елиминисала из обрачуна материјалне производње. Економски карактер дохотка добијеног кроз путнички саобраћај не разликује се ни по чему од доходака остварених кроз делатности које имају као свој резултат „личне услуге, услуге државне администрације, станбене услуге“.

Што се тиче другог недостатка *Методологије*, он се састоји у томе што је Марксово учење о производном раду у његовом теориском, апстрактном облику узето као основ за непосредну процену производности радова у појединим привредним делатностима. Уколико се прихвати Марксово учење у његовом теориском облику, тада се и економска квантификација делатности које се сматрају као производне, има извршити у теориском квантификационом изразу, у вредности односно вредносној цени робе. Међутим, *Методологија* није тако поступила, већ је за критериј квантификације економских односа обухваћених друштвеном производњом узела тржишну цену, и то тржишну цену у њеном апсолутном, текућем облику. Напуштање вредности као критерија квантификације и прихватање тржишне цене (текућих цена) као тог критерија засновано је на једној претпоставци која се са становишта теорије радне вредности не може бранити. За ауторе *Методологије* вредност робе и тржишна цена су два идентична појма: тржишна цена потпуно и адекватно, и квантитативно и квалитативно, изражава вредност робе. Тако се, на пример, говори о вредности роба као њиховом „заједничком показатељу“ који их своди на заједнички именитељ“, „вредносни израз“ се изједначаује са изражавањем дохотка у новцу. Штавише говори се о „вредности услуга које чини државна администрација“ (стр. 14), иако су услуге државне администрације искључене из делатности које улазе у материјалну производњу, те према томе могу имати само цене, а не и вредности. На стр. 7—9, 14—18 итд. наилазимо стално на ово мешање појмова робне вредности и тржишне цене. Такво мешање је у директној супротности са појмовима које Маркс обрађује у својој економској теорији, и отуда је чудно да аутори методологије који су се бар при дефиницији појма материјалне производње руководили Марксовим одређивањем тог појма, нису на исти начин поступили и при одређивању квантификационог критерија. Има се утисак да су они при разради проблема квантификације односа у материјалној производњи пошли од једног

другог схватања вредности, схватања које је у употреби у свакодневном животу, а које са економским појмом вредности нема ништа друго заједничко осим имена. Та вредност схваћена у свом вулгарном, неекономском значењу првенствено је психолошки и индивидуална процена, а њен објективни друштвени израз може бити једино тржишна цена. Отуда и вулгарна претстава о идентичности ова два појма, мада питање квантификације психолошке стране и подруштвљења индивидуалне стране овако схваћене вредности остаје нерешено.

Идентификовање вредности и тржишне цене довело је ауторе *Методологије* до противречног решења проблема обрачуна друштвеног производа и народног дохотка које се манифестовало у следећем облику: ако се материјална производња везује само за сферу у којима се ствара вредност робе (у њеном теориском и економском значењу), а на другој страни економска активност у тим делатностима се изражава кроз тржишне цене које су одређене и елементима који делују изван делатности обухваћених материјалном производњом, тада се у економском изразу друштвеног производа односно народног дохотка појављује једна разлика коју *Методологија* не може да објасни. Та разлика је последица разлике између суштинског квантификационог израза економских односа — вредности — и њеног појавног облика, тржишне цене. Отуда и критика од стране бранилаца ширег, екстензивнијег схватања друштвене производње да се при израчунавању друштвеног производа према обрачуну који даје наша званична статистика уствари даје нижа оцена економске активности у земљи.

За решење ове противречности у методологији постоје две алтернативе: прва, ако је појам материјалне производње узет као оперативни појам за израчунавање друштвеног производа и народног дохотка, тада се квантификација економских односа мора извести на бази вредности односно вредносне цене. Другим речима, нужно је извршити трансформацију текућих цена у њихов теориски израз — у вредности. (Не улазимо у питање да ли је ова трансформација теориски могућа.) Друга алтернатива, ако је за квантификациони критериј економских односа узета тржишна цена, тада се као примарно питање не може поставити питање извора доходака, већ питање што потпунијег обухватања доходака, реализованих кроз тржишне цене у различитим областима друштвене активности. Дакле, нужно је модификовати појам производње и саобразити га са појавним облицима, са делатностима у којима се реализују доходи. Аутори *Методологије*, као што смо видели, нису прихватили ни једну алтернативу за методолошко решење обрачуна друштвеног производа, већ су теориски појам материјалне производње спојили са практичним, са гледишта теорије појавним „заједничким именитељем“ — тржишном ценом.

Друго схватање обрачуна друштвеног производа народног дохотка заступа са највише система др. Г. Грђић у својој студији о народном дохотку. По њему појам производње не може се дефи-

нисати уско, искључиво као материјална производња. За њега је производња свака делатност која има за обележје да је резултат људског рада (стр. 16). У том смислу се појам производног рада има одредити шире од Марксовог појма. Његово дефинисање се има заснивати на практичним мерилима, јер нису у питању „теориско-апстрактне поставке“, већ поставке „конкретне економије која је дата свакој земљи на одређеном степену њеног развитака“ (стр. 20).

Пут који је изабрао др. Грђић за решење методолошког проблема обрачуна одговара другој алтернативи, уколико се тиче дефинисања појма производње. Он је проширио појам на сваку економску активност која је везана за рад одређеног привредног субјекта а не само за рад у материјалној производњи. У том погледу његова схватања су идентична са схватањима која по том питању преовлађују међу грађанским економистима и статистичарима, а која су добила свој израз у публикацијама статистичког уреда Организације Уједињених нација.

И у погледу квантификационог критерија, др. Грђић остварује својом методологијом јединство обрачуна на тај начин што се определио за тржишну цену, „заједнички именитељ“ за израчунавање глобалних односа обухваћених друштвеним производом и народним дохотком.

Међутим, др. Грђић није желео да остане до краја на теориским концепцијама економиста који су израдили методологију Организације Уједињених нација. Он је настојао да са гледишта економске теорије да образложење вулгарно економском аспекту појма производње, односно појму који се заснива на „конкретној економији“. Управо то његово теориско објашњење не задовољава и научно се не би могло прихватити. Он исто тако меша појам вредности са појмом тржишне цене (стр. 16, 26, 29, 32, 67 и др.), и усваја поред тога и неекономско значење вредности. (Например: „у друштвеном животу наине може да дође до промене вредности иза којих не стоји рад. Такве случајеве, например, претставља добитак на лутрији или наследство...“) Међутим, поред овакве употребе израза вредност, др. Грђић даје и једну теориску анализу појма вредности. Пошто је констатовао чињеницу да се вредности стварају радом, он сматра да се „може дискутовати о трима категоријама рада које би могле послужити као извори нових вредности, као елементи народног дохотка“. У те категорије укључује: прво, рад и њине створене вредности у привреди схваћеној у ужем смислу. Производи рада, обављеног у овој сфери друштвеног живота, имају углавном материјални облик, али се добар део рада утроши на производњу услуга (производних и личних). Другу категорију обухвата рад обављен ван привредне сфере, схваћене у ужем смислу, као што је рад у државним и општедруштвеним организацијама. Производ овог рада по правилу има нематеријално обележје. И најзад, трећу категорију претставља рад обављен у породичним домаћинствима (главни претставник ове врсте рада је рад домаћице), коме се исто тако не може „оспорити друштвени карактер“. Само „обрачун који

би се заснивао на процени новчане вредности резултата свих категорија рада пружио би најширу подлогу за друштвену анализу, док свако сужавање ове подлоге на једну категорију води ограничењу аналитичке вредности читавог прорачуна“ (стр. 21). Данас владајуће схватање међу економистима и статистичарима западне оријентације искључује резултате рада треће категорије из прорачуна народног дохотка (са изузетком плаћене кућне послуге).

Овако дефинисан појам производње, као што га је одредио др. Грђић, може се потпуно бранити са конкретно-економског гледишта. Међутим, он је настојао да да и теориско образложење свог појма производње позивајући се притом на основни став теорије радне вредности да се свака вредност ствара радом. Његово схватање односа вредности робе и људског рада не може се научно прихватити и критика коју даје В. Ракић у односу на то схватање, сасвим је на месту. Није ма који појавни облик рада у исто време рад који ствара вредност робе, односно рад који претставља оригинални извор дохотка. Ван сваке је дискусије да се само рад у материјалној производњи, дефинисаној на начин како то чини Маркс, може једино сматрати као извор дохотка. Тај рад ствара вредност робе и његова економска величина се управо и изражава кроз вредност као заједнички именитељ за израчунавање једног глобалног показатеља укупно произведених роба. Дакле, уколико се пође од материјалне производње као сфере у којој се стварају доходи, те дохотке нужно морамо изразити у вредностима односно вредносним ценама. Уколико не поступимо тако, а тако не поступа *Методологија*, долази се до деформације прорачуна коју са правом критикује др. Грђић.

Сматрамо због тога да је ово друго, шире, екстензивније схватање производње или, боље, економске активности која се има обухватити при прорачуну друштвеног производа прихватљивије управо са гледишта „конкретно-економских потреба“ и да тачније одражава економску активност једног друштва. Међутим, то не значи да и при овом схватању не постоје извесне делатности у оквиру којих се доходи имају сматрати као трансферни и као такви неће ући у израчунавање глобалног друштвеног износа. Оно што претставља одлучујући момент у погледу предности другог схватања, јесте управо то што оно одговара конкретно-економским циљевима анализе и обухвата привредне феномене у њиховом комплексном изразу, у изразу који претставља резултанту деловања снага које делују како у производњи тако и у расподели, размени и потрошњи. Тачно је то да оно не даје одговор на питање где су први извори доходака, а покушај др. Грђића да у својој студији одговори управо на ово питање није дао резултата, јер се сваки људски рад не може сматрати као оригинални извор дохотка. Међутим, са гледишта практичног израчунавања величине друштвеног производа и народног дохотка, то питање и није од примарне важности. Разрадом методологије прорачуна кроз систем друштвених рачуна може се дати одговор и на то питање.

Било је предлога да се спор између ове две концепције реши тако што би се обрачун глобалних величина вршио по обема шемама, јер би се на тај начин по једној шеми добио обрачун у складу са теориским захтевима, а по другој у складу са практичним потребама статистичког обухватања свих економских делатности. Такво решење се не може прихватити јер уствари и није решење проблема. Ако се врши обрачун по двама шемама, поставиће се питање која од ових двеју шема даје тачан обрачун. Само један од њих може бити тачан, те према томе други нема смисла. Који је тачан има се утврдити кроз анализу теориских основа обе шеме. Две шеме обрачуна значе признавање привидне противречности између теориског решења и практичног решења као стварне.

У овом кратком приказу оба схватања у вези са израчунавањем друштвеног производа и народног дохотка показали смо да у сваком схватању постоје елементи који су научно тачни, само што ниједно од тих схватања није било доследно и није до краја остало у оквиру премиса које је себи поставило и на којима је требало да се заснује методологија прорачуна. Прво схватање је правилно пошло од теориских решења која је дао Маркс у својој економској анализи. Али уместо да из Марксовог теориског модела и служећи се Марксовим методом анализе пође од његових решења као од економске суштине да би се развио цео прорачун у његовим појавним облицима, то схватање је претпоставило идентичност и посредну везу суштинског и појавног израза. Оно је успело да да одговор на квалитативни део проблема — где су прави извори дохотка, али не и на квантитативни, на основни део проблема са гледишта израчунавања величине дохотка, тј. како квантитативно изразити те дохотке. Уместо да их изрази у вредносним ценама, оно их је изразило у текућим тржишним ценама претпостављајући да између ова два економска израза нема разлике. Друго схватање је у погледу питања квантификације дало бољи одговор, јер је појавне облике доходака изразило у појавном економском изразу у текућим тржишним ценама. Међутим, од стране бранилаца овог схватања развијена је нова теорија о производном раду која је у отвореној противречности са Марксовим схватањем производног рада као рада који ствара вредности у материјалној производњи. Ако се задржимо на елементима који се могу научно прихватити у оба схватања, тада се свакако као полазна тачка за решење основних питања има узети апстрактно-теориска анализа која одређује суштину економског комплекса и даје одговор на питање које је себи поставила *Методологија*: где су извори народног дохотка, односно којим се делатностима ствара вредност друштвеног производа. Тек на основу такве полазне тачке можемо доћи до научног и теориски исправног објашњења привредних феномена који се манифестују у конкретној привреди. Та анализа ће нас довести до резултата који се у основним закључцима неће битно разликовати од поставки екстензивног схватања обрачуна друштвеног производа и народног дохотка: обухватање читавог низа делатности које се на-

лазе изван материјалне производње постаје исто тако значајно за изражавање глобалних износа као и делатност саме материјалне производње. Дакле, не само доходак из материјалне производње, али се тај доходак има израчунати по тржишним ценама.

Иако оквир овог чланка не дозвољава да се цела ова анализа која нас води од општих облика до појавних облика привредног живота прикаже у развијеном облику, ми ћемо се задржати на краткој рекапитулацији основних момената и фаза у том развијању анализе од економске суштине до њеног појавног облика.

Ако се пође од материјалне производње као полазне тачке, мора се имати у виду да она изражава апстракцију друштвене производње, да претставља „стварни однос само уколико изражава свој властити општи тип“ (К. Маркс: *Капитал*, књ. III, стр. 106 — изд. ћирил.). Овај појам је конструисан теориским путем са одређеним циљем. Помоћу њега је требало показати како би се развијао економски комплекс ако би се производни односи изражавали и развијали у теориски чистим категоријама, ако би се, напр., размена робе вршила по вредностима; ако би се произведене и реализоване величине подударале; ако би у економском систему постојала равнотежа између производње и потрошње, понуде и тражње; ако би друштвено потребан рад претстављао економски једино активну снагу која утиче на квантитативно изражавање датог производног односа. Овај теориски услован карактер апстракције друштвене производње која се идентификује са материјалном производњом, не сме се изгубити из вида и свако закључивање о непосредној вези такве производње са појавним облицима нас нужно доводи до вулгарноматеријалистичких схватања. Тачно одређивање односа теориског појма производње према појавним облицима захтева да се тачно утврде теориске премисе које су омогућиле да се из стварних односа изведе ова апстракција односно општи тип друштвене производње.

Међу тим премисама свакако да је једна од основних премиса о томе да се цео систем друштвене производње схвата као систем робне привреде. Ова премиса је изражена већ у првој реченици којом Маркс почиње своју анализу у *Капиталу*. То значи да се елементи натуралне привреде искључују из опште анализе и да њихово евентуално укључивање у анализама заснованим на односима конкретне привреде, мора да доведе до извесних модификација у закључцима добијеним теориском анализом. Питање супсумције ове привреде под законе робне привреде и њено економско изражавање кроз тржишне цене је конвенција статистичке праксе али не и теориско решење проблема.

Појам материјалне производње је с друге стране везан за одређену јединицу посматрања. У Марксовим моделима ту јединицу претставља национална привреда која је по претпоставци изолована од економских веза са спољним светом. (Ова методолошка затвореност Марксовог економског система одразила се и у *Методологији* која је потпуно занемарила везе са спољним светом при

обрачуну народног дохотка. Док се то занемаривање методолошки може прихватити у теориској анализи, анализе конкретних облика привредног живота не могу дати тачан резултат у колико се ови односи запоставе.)

Иако претпоставка чистог капитализма није од одлучујуће важности за одређивање појма материјалне, друштвене производње, она је значајна због тога што се преко ње уводи у анализу деловање снага расподеле које модификују односе добијене чистом анализом. Ван сваке је сумње да при теориској обради проблема у једној привреди прелазног периода не може бити речи о методолошком значају ове претпоставке. Међутим, ако се класна форма расподеле изменила није се тиме укинула и сама друштвена расподела. Док је у производњи рад био једини активни економски чинилац који је одређивао квантитативан израз односа у производњи, друштвена расподела активизира нове елементе који се у процесу производње нису манифестовали као самосталне економске силе. Тако, на пример кроз производну снагу рада на величину вредности робе, поред умешности радника и организације радног процеса, имају утицај и материјални елементи — обим и делотворност средстава за производњу и природне околности. Њихово дејство се импутира раду и економски се самостално не изражава. Међутим, са стварањем класних монопола, или само монопола, на тим средствима за производњу, она постају самостална економска снага која учествује у расподели друштвеног производа. Из неиздиференциране новостворене вредности развијају се доходи као што су, на пример, у капитализму најамнине, профити и ренте. На тај начин се кроз расподелу народног дохотка у анализу уводе и делатности које немају директну везу са материјалном производњом али које доводе до модификације теориског мерила производних односа — робне вредности, до настанка новог „заједничког именитеља“ за изражавање економске величине друштвеног производа и народног дохотка. Та нова величина добијена теориском анализом је цена производње. Обухватање друштвеног производа претпоставља дакле укључивање односа везаних за коришћење монопола над средствима за производњу у обрачун, иако они немају ништа заједничко са материјалном производњом. Обрачун се врши на бази цена производње. Уколико се, међутим, настоји да се друштвени производ евидентира искључиво на бази материјалне производње, тада је неопходно апстраховати ове односе расподеле. То апстраховање захтева да се и у квантификационом економском критерију изврши трансформација: цену производње треба прерачунати на робну вредност. Међутим, уместо да се овај сложени прерачун обави код сваке појединачне робе (треба напоменути да он теориски није решен), добија се исти резултат ако се обрачун изврши на бази цена производње, пошто је сума цена производње у друштвеним размерама једнака суми вредности. Не треба изгубити из вида да су овде дати односи расподеле у оквиру великих група односно класа и да су принципи расподеле доходака међу појединцима у оквиру класа —

микроекономски аспект расподеле — у ствари елиминисани из анализе, јер је претпоставка о просечној најамнини и претпоставка о просечном профиту омогућила да се макрооднос изрази кроз цене производње појединачних роба. У појавном свету, просечна најамнина и просечан профит се остварују само као тенденција, па и то под претпоставком да у систему влада потпуна слободна конкуренција како у погледу радне снаге, тако и у погледу капитала. Утицај природног чиниоца је овде потпуно елиминисан јер је Маркс претпоставио у почетној фази анализе капиталистичке расподеле да је природни чинилац слободно економско добро и да је његова економска величина — земљишна рента — једнака нули. Увођењем ренте у анализу као лажне социјалне вредности, проблем се компликује, и са гледишта анализе опште равнотеже система није теориски решен.

Следећу фазу у развијању анализе ка конкретним облицима привреде претставља осамостаљивање извесних непроизводних делатности које су досад обављане у оквиру материјалне производње. Уколико имамо у виду капиталистичко друштво, као основни носилац привредне активности појављује се индустријски капитал. Међутим, преко свог прометног облика он у сфери материјалне производње обавља читав низ непроизводних делатности које претстављају тзв. чисте трошкове промета. Њих не можемо третирати као производне. (Међутим, *Методологија* у обрачуну вредности друштвеног производа предузећа нема у виду непроизводни карактер ових трошкова и урачунаваних у вредност робе. Поред трошкова куповине и продаје ту долазе и трошкови око организације књиговодства и административног апарата предузећа.) Уколико се производ предузећа изражава у вредносном изразу, они се не могу појавити као трошкови производње предузећа, већ као одбитак од његовог вишка вредности.

Међутим, осамостаљивањем ових привредних функција кроз трговину, у оквиру привредног система настају нове компликације. Расподела друштвеног производа доводи до тога да се појавни облици реализације тог производа више не подударују са обимом делатности везаних за материјалну производњу. Штавише, и у оквиру саме трговине ствара се додајна расподела оног дела друштвеног производа који отпада на трговину и поред накнаде материјалних елемената утрошених у правој трговини (апстрахујемо производне трошкове у области трговине), појављују се најамнине и профити које утичу на промену величине укупних друштвених фондова најамнина и профита. Те величине нису сада изражене једино најамнинама и профитима који имају порекло у материјалној производњи, већ и најамнинама и профитима које се остварују и ван материјалне производње. Према томе трговина ће морати да уђе у обрачун друштвеног производа и народног дохотка не зато што претставља „друштвено корисну“ делатност као што објашњавају аутори *Методологије*, већ зато што је кроз њу реализован један део друштвеног производа остварен у материјалној производњи. Појава трговине

значиће модификацију квантитативног критерија. У систему ће се појавити две врсте цена — набавне и продајне. Само ове последње, тзв. трговачке цене, у својој друштвеној суми остварују идентичност са сумом вредности. То је још један теориски доказ због чега се реализација друштвеног дохотка у трговини има укључити у обрачун. Ако би се обрачун вршио само на бази материјалне производње, сума набавних цена, тј. оних цена по којима се продаје производ не би била једнака суми вредности. На бази набавних цена, дакле, само на основу делатности у материјалној производњи не би се могла изразити вредност друштвеног производа.

Елиминисање кредитног система из опште анализе капитала коју Маркс развија у свом економском систему, не значи да се феномени кредита могу занемарити у анализи конкретних привредних облика. Раздвајање предузетничке добити и камате у посебне дохотке и образовање новог тржишта зајмовног капитала, развијање делатности банака, све то приближава теориску анализу појавним облицима, али на другој страни значи и удаљавање од чистих облика у којима је непосредна веза извора дохотка са материјалном производњом била очигледна. Методолошки на истим принципима се имају укључити у анализу и остале непроизводне сфере у којима се врши реализација доходака, а посебно делатности везане за личне услуге. Ван сваке је сумње да ће оне имати утицаја како на расподелу тако и на висину цена.

Пуну конкретност анализе друштвене расподеле добијамо увођењем у анализу државног чиниоца, „услуга државне администрације“. У Марксовом економском систему сваки утицај државе на привреду је по претпоставци једнак нули. Искључена је не само активна државна интервенција у области привреде без које се данас не може замислити ниједна савремена национална привреда, већ чак и економски утицај који има либерална држава кроз механизам прерасподеле који се врши посредством државног буџета. Ако се, међутим, има за циљ анализа конкретне привреде, сви ови моменти се не могу занемарити. Међу њима потребно је посебно истаћи модификације које настају као последица државног утицаја на цене, без обзира да ли је реч о активној државној политици цена или само о посредном утицају преко буџетске прерасподеле. Између те цене и вредности, поред свих досада набројаних елемената модификације, делују још и модификациони елементи засновани на феноменима неравнотеже понуде и тражње и феноменима монетарне привреде. Сложеност овог односа је потпуно занемарена како у *Методологији* тако и од стране др. Грђића, јер се у оба рада полази од идентичности између вредности робе и њене тржишне цене.

На овај начин добијена је издиференцирана слика система који обухвата делатности везане за реализацију доходака, чији се први извор налази у материјалној производњи. Међутим, питање изражавања економске величине тих доходака тиме није теориски изведено до појавних облика. Утицаји снага које делују у сфери

размене, претстављају додајне елементе модификације који из облика цена заснованих на претпоставци о равнотежи система и претпоставци неутралног новца, ове цене претварају у тржишне цене у њиховом текућем облику.

Тржишна цена се појављује као категорија економске квантификације која се и квантитативно и квалитативно разликује од робне вредности односно вредносне цене. Што се тиче квалитативних разлика, оне се изражавају помоћу економске квантификације различитих односа у сфери расподеле, оне имају карактер ирационалних цена и уколико су елиминисани утицаји снага размене, те ирационалне цене су изражене у њиховом „природном“ облику. Међутим, све ове „природне“ цене квантитативно нису идентичне са својим тржишним ценама. Отступање тржишних цена је последица тржишних односа, неравнотеже понуде и тражње. Питање карактера те равнотеже, јер се и при свакој тржишној цени остварује некаква равнотежа понуде и тражње, не можемо да дискутујемо у оквиру овога чланка. Ако се томе дода модификација која настаје због деловања тржишне структуре засноване на ограниченој конкуренцији, која за разлику од структуре слободне конкуренције претставља једини реални облик тржишне структуре, тада се нужно морају модификовати закључци добијени развијањем теорије расподеле у условима слободне конкуренције. Уколико би се желео да изведе теориски прерачун текућих тржишних цена које су још увек у релативном облику, у њихов „природни“, просечни облик, практични прерачун би наишао на несавладиве тешкоће, утолико пре што ни теориски овај прерачун није решен. За практичну анализу остаје једино могућ обрачун на бази тржишних цена. То значи да се морају евидентирати све реализоване величине производа и све реализоване величине доходака јер оне само у својој укупности одражавају праву вредност друштвеног производа односно дохотка.

Међутим, идентичност суме цена са сумом вредности важи само уколико су цене изражене под претпоставком да је утицај монетарних феномена на формирање цена неутрализован. У Марксовој економској анализи овај момент је изражен кроз претпоставку о непромењеној вредности новца. Текуће цене у њиховом конкретном, апсолутном облику образују се и уз дејство монетарних феномена, посебно инфлационог момента. Отуда се у статистичким прорачунима поставља проблем обрачуна глобалних износа у текућим и тзв. сталним ценама. Увођење сталних цена у обрачун само делимично отклања деловање монетарног фактора. Наиме, оно га отклања само у односу између цена полазног периода и цена периода који се проучава. Међутим, саме сталне цене су уствари апсолутне цене, јер су и оне формиране под дејством монетарног феномена у оквиру периода који је узет као полазни. Како, међутим, монетарни феномен утиче и на једнакост суме цена и суме вредности (јер под претпоставком деловања инфлационог момента у оквиру система сума цена је већа од суме вредности, као што је под деловањем

дефлационог момента могућ обрнут случај да је сума вредности већа од суме цена), то делимично искључење монетарног феномена кроз обрачун помоћу сталних цена, још увек не обезбеђује идентичност појавног облика са суштинским: сума цена не мора да буде адекватан израз за стварну вредност друштвеног производа. Међутим, статистичка техника питање усклађивања ових односа није решила, а с друге стране ни у теорији нису решени проблеми односа релативних и апсолутних цена.

Ако се свим овим питањима додају још и проблеми везани за привредну динамику, посебно за промену производности рада, даље проблеми неравнотеже — укључивање фондова нереализоване робе у обрачун, проблеми процене недовршене производње као нереализованог дела друштвеног производа који је, међутим, остварио одређене дохотке и други, тада се добија слика о комплексности целог питања и о непотпуности једне дефиниције друштвене производње како је даје *Методологија*. Материјална производња може да служи као теориска полазна тачка за развијање односа производње, расподеле и размене у оквиру привредног система, али не и као развијени облик економске делатности система кроз који се искључиво има евидентирати друштвени производ и народни доходак. Уколико се, међутим, настоји да се материјална производња одржи као основа за конкретне анализе, било би неопходно евидентирање такве производње извршити у вредносним ценама. Тешкоће које настају у прерачуна текућих цена у вредносне цене не могу се ни теориски решити а камоли практично, помоћу статистичких метода, савладати, те је због тога тај пут обрачуна само теориска варијанта. Практично је једино могућ обрачун на бази развијене привреде у целини, са укључивањем и сфера нематеријалне производње, па чак и сфера које се не могу обухватити појмом производње, уколико се у тим сферама реализују доходи чије је прво порекло у материјалној производњи. Такав прорачун се има извршити на бази тржишних цена и то у облику сталних цена, јер у том случају њихова сума најадекватније изражава праву економску вредност друштвеног производа и народног дохотка. Са гледишта анализе конкретне привреде, тај прорачун даје боље резултате и због тога сматрамо да су решења која даје у вези са обрачуном народног дохотка др. Грђић и практично и теориски прихватљива.

Милош Самарџија

ДИСКУСИЈА

МЕСТО ПРИВРЕДНОГ ПРАВА У СИСТЕМУ НАШЕГ ПРАВА

Рад порф. др. Ананија Илића: „Место привредног права у систему социјалистичког права ФНРЈ“, објављен у првом броју (за 1953 годину) *Годишњака Правног факултета у Сарајеву*, већ је добио позитивну оцену у приказима наше најновије правне литературе (у приказима проф. др. Р. Лукића у *Архиву за правне и друштвене науке*, бр. 2, 1954, и у *Аналима Правног факултета у Београду*, бр. 3, 1954, и др. Ведриша и Адолфа Драгичевића у *Зборнику Правног факултета у Загребу*, бр. 3—4, 1954). Ми се тој оцени придружимо, нарочито из разлога што сматрамо да је аутор изабрао актуелну тему и да је научним методом анализирао конкретне чињенице из наше стварности и правилно их повезао с нашим постојећим прописима те је на тај начин с успехом одбранио свој став да „постоје услови да привредно право као посебна грана права добије своје место и своју афирмацију у ситему социјалистичког права ФНРЈ“.

Нама се, међутим, чини да је поред свега тога потребно још разматрати ово питање које је актуелно не само са теориског гледишта, него и са становишта организовања и структуре наставе на нашим правним факултетима, а исто тако и за наше законодавство и праксу. Стога ћемо и ми покушати да у вези интересантних излагања проф. др. Илића, дајући овде неколике своје примедбе, покренемо даљу дискусију о том питању.

Истина, ово питање било је код нас актуелније ранијих година, у периоду административног управљања привредом и административног планирања, кад је било и порицања потребе постојања привредног права као засебне гране нашег социјалистичког права, али оно је још актуелно — и то, ако и није више много актуелно питање самог постојања привредног права као посебне гране нашег права, још увек је, по нашем мишљењу, врло актуелно и може бити дискутовано питање *садржине* и *обима* ове гране права и њезиног разграничења са другим сродним или суседним правним дисциплинама. А ово питање свакако је важно и за одређивање *места* привредног права у нашем правном систему, кад се већ и усвоји мишљење да оно треба да постоји као такво. Аутор је илустровао обе стране овог питања, и то прву много више него другу, а штета је, чини нам се, што се није више упустио у разматрање ове друге стране питања, макар и на штету простора који је користио за осветљавање прве стране.

Аутор је пошао од сажетог разматрања буржоаског, углавном немачког привредног права, с једне стране, и од кратког, али за његов конкретни рад довољног прегледа ставова који се заузимају у совјетској правној науци у погледу питања постојања или непостојања привредног права у совјетском правном систему, с друге

стране. Мислимо да је добро учинио што је пошао од тих разматрања и да је користећи тај упоредни метод успео да укаже на главне опреке тих правних система, односно схватања у буржоаској и у совјетској правној науци, с једне, и нашег привредног права, наше науке и правне праксе, с друге стране. Тако је његов прелаз на разматрање места, садржине и система нашег привредног права добио у својој научности, а његова аргументација у погледу властитих ставова у питању места привредног права у систему нашег социјалистичког права у својој уверљивости и чврстини.

Но, ми би овде приметили да нам се чини да би ауторова аргументација и одбрана властитих ставова испала још потпунија и прихватљивија да је полазећи од разматрања буржоаског привредног права ово узео у његовој целини. Наиме, он је углавном посматрао и критиковао буржоаско, уствари немачко привредно право, и то углавном оно и онакво које и какво се појавило и развило у Немачкој за време Првог светског рата и неколико година после њега, у специфичним економско-друштвеним условима какви су тада постојали у Немачкој и који су доста брзо губили од своје изразите тадашње специфичности. Додуше, сам назив „Привредно право“ унеколико га је упућивао на то. Али, како нам се чини, чак ни данашње буржоаско привредно право, на које без сумње има јаког утицаја све дубља унутрашња криза капитализма и у коме се све јаче осећају и постају све више нужне интервенције државе у привредном збивању, не може се — бар не у целини и скоро искључиво, као што то чини аутор — посматрати па ни упоређивати са становишта оног послератног немачког привредног права. Нама се чини да се буржоаско трговинско право, са главним својим институтима, класичним начелима и усвојеним методима задржало као језгро савременог буржоаског привредног права које је, сагласно развоју производње и промета, одавна већ прешло границе класичног трговинског права (и стога добило назив „прометно“ и „привредно“ право). Према томе, ми бисмо рекли да су аутономија воље, регулисање путем уговора и слободна утакмица капиталиста још увек претежније карактеристике буржоаског привредног права неголи метод регулисања од стране државе, а то тако и мора бити или нам бар изгледа природно кад се узму у обзир економско-друштвени односи у капитализму, па према томе и предмет регулисања у буржоаском привредном праву.

Претпоставивши да је наша примедба правилна, ми бисмо рекли даље да је аутор (стр. 86) правилно упоређивао оно и онакво буржоаско привредно право од кога је пошао, дакле у оном његовом ужем и не сувише типичном смислу и обиму, с једне стране, и наше привредно право какво се формирало у периоду дириговања привредом од стране државних органа, с друге стране. Но, било би исто тако корисно, па и корисније, да је извршио и упоређење буржоаског привредног права у целини (онаквог каквог га ми малочас замислимо), с једне стране, са нашим привредним правом какво се развило и какво се даље развија у садашњем периоду друштвеног

управљања привредом, конкретније речено у периоду управљања нашом привредом од стране радних колектива и постепеног одумирања државних функција.

И у нашем данашњем привредном праву карактеристични су и морају бити у условима деловања закона вредности и робно-новчаног промета карактеристични облигациони уговори, па и друге неке особености које су формално исте или врло сличне као и у буржоаском привредном праву, иако се иза њих и испод њих налазе суштински друкчији економско-друштвени односи. То је морало довести аутора и довела га је до разматрања питања предмета и субјеката нашег привредног права (стр. 90 и 91). Она су у суштини правилна, али бисмо овде поставили опет једно питање: да ли су његова разматрања управо тих питања могла бити нешто шира а тиме и прихватљивија. Упоређивање нашег привредног права са буржоаским привредним правом, како смо га ми замислили, проширило би та разматрања. Ми, наиме, мислимо — али и то је за дискусију — да је срж постављеног питања место привредног права у нашем социјалистичком праву првенствено у питању *предмета*, а поред тога и у питању *субјеката* нашег привредног права. А на овим питањима аутор се, како нам изгледа, мање задржао него што је било потребно. Она садржајна разлика између буржоаског привредног права, с једне, и нашег данашњег привредног права, с друге стране, на коју аутор правилно указује, тражи и нешто јаче осветљавање, можда и с оних тачака гледишта с којих је код нас осветљавано и питање даљег опстанка наше раније Државне арбитраже и оправданости или неоправданости њезиног прерастања у данашње привредне судове, и питање доношења Општих узанса за послове промета робом. Нешто дубље улажење управо у ова питања, у питања предмета и субјеката нашег привредног права, довело би до још успелије аргументације у прилог става да је потребно да поред нашег социјалистичког грађанског права, специјално облигационог права, постоји и наше привредно право као посебна грана права. Вероватно би се тим путем лакше дошло и до одговора на питање да ли и правни посао контрахирања, о чему аутор такође говори, треба сматрати (као што чини проф. др. Балог) послом привредног права где се као једна од уговорних страна може појавити и земљорадник-произвођач као приватно лице, па и уопште на питање да ли морају обе уговорне стране бити привредне организације да би се закључени посао могао сматрати привредноправним послом. Питање је важно и за давање одговора и на тему коју је аутор обрадио. Треба имати у виду да ми имамо приватни сектор и да, на пример, занатлија као појединац учествује у нашем привредном животу и да је приватно занатство у њему фактор који чак настоји и развити.

Све нам то намеће и питање да не би можда било корисно у тражењу одговора на постављено питање узети као једно од упоришта и одредбе Закона о привредним судовима, нарочито одредбу члана 4 тог Закона где се говори о празним пословима одређених категорија — под условом да су од важности за привреду. А шта је

важно за привреду и у којој мери треба да буде важно за привреду? То је, како нам се чини, једна ствар коју је неопходно потребно узети у оцену кад се разматра постављено питање. Не сме се сметнути с ума да процес нашег привредног и општедруштвеног развитка тече даље и да не може бити неких за увек утврђених мерила и оквира ни за предмет нашег привредног права које се даље развија, па и нешто брже него неке друге гране нашег права. И само питање субјектата тога права не може се једном за увек решити те ће се тако и њихов број и категорије нужно мењати у дијалектичком развитку нашег друштвеног живота и нашег права.

Све ово нисмо подвукли да би умањили вредност овог научног рада проф. др. Илића или да би оспорили његову главну поставку, него као иницијативу за даље размишљање о питању које је он добро изабрао и са лепим успехом обрадио. Исто тако бисмо желели да истакнемо да је аутор на крају свог рада дао један прихватљив систем привредног права, какав би требало и какав је углавном усвојен у нашим наставним програмима. Но, поред свега тога остаје потреба да се даље ради на осветљавању подређених питања односно питања која као другоразредна проистичу из главног питања, на чије је решење аутор с успехом и правилно указао.

Ту, свакако, заслужује пажњу и питање разграничења привредног права у нашем правном систему према осталим сродним или блиским гранама права. Ово је важно већ стога што се не може, како нам се чини, у потпуности одредити ни само место привредног права у нашем систему, ако се барем не скицирају те границе. Трбало би конкретније дискутовати где су границе грађанског права, с једне, и привредног права, с друге стране, па границе привредног права према административном праву, према радном праву, кривичном праву итд. Ту се јављају нови проблеми, као, напр., куда спадају проблеми привредног криминала, је ли то проблем кривичног, односно административно-казненог права, или можда самог привредног права? Није лако одговорити ни на питање куда спада материја о ликвидацији предузећа, да ли у привредно право или у грађанско-процесуално право, а поготову је тешко одговорити кад се зна да прописи о ликвидацији садрже и доста материјалноправних одредаба поред процесуалних. Поставља се и питање да ли у нашем привредном праву треба усвојити разлику између објективних и субјективних привредних (трговинских) послова, јер од решења тога питања зависи и правилно решење даљих неких питања, као например, обима привредног права, па надлежности судова.

Др. Стеван Јакишић

НЕКА СПОРНА ПИТАЊА ИЗ ГРАЂАНСКОГ ПРАВА

У нашој правној теорији води се последњих година о многим проблемима корисна борба мишљења, развијају се интересантне дискусије. У овом напису осврнућу се на три проблема о којима

се дискутује: на питање да ли социјалистичка својина код нас одумире, на питање правних лица у грађанском праву, и на питање каузе.

1. — *Да ли у социјализму одумире својина?* — Социјалистичка својина је одиста нова појава у нашој економици и нашем праву. Њен значај је веома велики у револуционарном преображају нашега друштва. Стога је потпуно разумљиво и оправдано да се расправљању тога проблема не може прићи са уске стручне стране; нарочито уске правне стручности, него са ширих становишта са којих се може обухватити и сагледати тај проблем у целом његовом значају.

Само, као и код свих друштвених појава, и код ове се јавља једна велика тешкоћа. Мисао, теорија, у природним наукама се лако проверава путем експеримената, тј. вештачки изазване праксе. Разуме се и у друштвеним наукама провера у пракси даје теорији вредност. Али та провера је понекад веома дуга, посредна и сложена. За проверавање друштвене мисли, друштвене теорије потребна је дуга перспектива, често историска. Главни разлог овога је у томе што се друштвена стварност разликује од природне стварности (иако је у ширем смислу и друштво део природе).

Међутим, овом приликом није нам циљ да следимо овај ток мисли. Ми смо начели овај крупни проблем због тога да бисмо указали на његов одраз на један мањи али у нашим конкретним условима не мање значајан проблем: на размимоилажење неких теорија о својини од наше праксе у својинским односима.

Можда звучи мало неуобичајено кад говоримо о „пракси својинских односа“. Али она постоји и обухвата не само присвајање на основу норми, на законом дозвољен начин, него и привредни криминал у разним његовим видовима, тј. присвајање на противзаконит начин. Штавише, однос између законитог и противзаконитог присвајања (почев од обичне крађе па до изигравања — а не само кршења — рецимо девизних прописа и привреднополитичких мера уопште) једно је од мерила правилног регулисања управе те својинске праксе.

Ово размимоилажење неких теорија о социјалистичкој својини са праксом својинских односа, или, што значи исто, са праксом присвајања, огледа се у два вида. Први вид је хипертрофија правних теорија над економским, а други — нереалност, неусклађеност, произвољност правних теорија.

Познато је, управо то је основна поставка марксизма, да економска теорија мора да претходи правној. Али код нас то није случај. Мало се код нас ради на општем теориском обухватању чисто економских проблема социјалистичке својине. То је свакако разлог што понекад и правна теорија лута. Једним делом и због тога се појављују правне и претенциозне „друштвено-правне“ и социолошке теорије о социјалистичкој својини које немају реалну подлогу, не воде рачуна о друштвеној, специјално о судској и уопште прав-

ној пракси, и које произвољно нижу мисли које често прелазе у област фантастичног. Нажалост, управо због тешкоће проверавања исправности друштвене мисли може се изградити скроз погрешна теорија која чак може имати и своју прилично чврсту унутрашњу логику (на пример, Келзенов нормативизам, иако са гледишта друштвене праксе скроз погрешан, створио је читаву интационалну школу). Али она у крајњој линији може бити веома штетна у друштвеној пракси кад се покуша примењивати, јер може изазвати разне поремећаје.

Таква једна теорија је код нас, на пример, теорија о одумирању својине или теорија о привидности социјалистичке својине. (Ово друго схватање заступа, на пример, Р. Леградић у свом чланку „О основним имовинским правима и кодификацији“, *Наша стварност*, бр. 2, 1955.) Управо је за чуђење како је могла нићи таква једна теорија код људи који друштвене појаве желе да објасне марксистички. Под својином Маркс подразумева не само присвајање него и све односе присвајања, све односе производње. Како је могуће да основни економски однос — присвајање, покретач производње, „одумре“, да нестане у друштву? Како се може замислити друштво без присвајања? А нарочито кад се својина, по Марксу, схвати још шире, као укупност производних односа. Шта то значи да је социјалистичка својина, или бар неки својински односи код нас, привидност? Како се може на једној, и са гледишта логике тако крупној грешци изградити теорија?

Па чак и кад тврдимо да право својине, а не својина у целини, одумире, лашћемо у крупну грешку ако немамо у виду један дуг историски период чије трајање још данас не можемо сагледати. Потпуно правилно друг Бајт (у чланку „Својина и монопол“, *Наша стварност*, бр. 4, 1955) указује на то да са гледишта економије и стварна права изведена из права приватне својине (службености, плодуживање), као и потраживања, значе својину. (У чланку „Својина и имовина“, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1, 1953, покушао сам да покажем да је имовина као скуп облигационих права само „двојник“ својине.) Правно, својина не може да нестане ни у социјалистичком друштву пре него што ће нестати право и судство уопште.

2. — О правним лицима у грађанском праву. — У *Аналима Правног факултета* (бр. 1, 1955) друг проф. Лукић осврнуо се, савим кратко, на проблем правних лица у грађанском праву. Полемишући са мном он каже: „...Али нам се чини да се могу и у грађанском праву појавити правна лица без имовине; у сваком случају, могу постојати таква правна лица код којих имовина није битан већ споредан елемент — то су лица којима главни циљ није имовинска већ која друга делатност и која стога имовину употребљавају само као средство за остварење тог главног циља.“ Па даље: „Чини нам се да баш у социјалистичком праву... није могуће ограничити правно лице на уску имовинску област“ (стр. 64).

У првом цитату проф. Лукић тврди две разне ствари. Прво да у грађанском праву (а ми под тиме овде подразумевамо имовинско право) могу постојати правна лица без имовине. У другом делу цитата прави извештај уступак и каже да код неких правних лица у грађанском праву није имовина најбитнији елемент.

Са првом тврдњом никако не можемо да се сложимо. Ако физичко лице у грађанском праву и можемо замислити без имовине, правно лице никако не можемо. Штавише, има писаца (на пример, француски писци Обри и Ро, творци теорије о имовини) који имовину и код физичких лица сматрају „атрибутом личности“. То је, додуше, нетачно јер, на пример, новорођено дете може, бар у апстракцији, постојати без икаквих грађанских (имовинских) права и обавеза, значи без имовине. Али физичко лице у стварности, у конкретним грађанскоправним односима може одиша да се појави само кроз категорију имовине. Има много истине у тврдњи оних теоретичара (Бринц, Густав Шварц и други) који сматрају да је правно лице циљна имовина. Додуше, ти писци, поводећи се за открићем једне делимичне истине, потиснули су и замаглили други битан елемент правног лица: однос између имовине и имовинске масе као скупа економских добара, и чланова или корисника правног лица, дакле људског супстрата који на нарочити начин при свај та добра. Али њихова је заслуга што су управо хипертрофирањем елемента имовине код правних лица указали на велики значај тог елемента.

Што се тиче друге тврдње проф. Лукића да код неких правних лица грађанског права није имовина главни елемент, можемо само поновити оно што смо горе рекли: правно лице има свега два битна елемента, имовину и трајном организацијом повезан скуп људи који на одређен, организован, начин користе објекте те имовине. А ако проф. Лукић мисли да код неких правних лица грађанског права нису „имовински“ тј. економски, лукративни циљеви најважнији са гледишта функција, задатака правног лица због којих је основано, — ту се с њим потпуно слажемо. Са гледишта саме унутрашње организације, унутрашњег живота правног лица, имовински циљеви су одиша често подређени, другоразредни. На пример, код културног, спортског, ловачког, политичког и сличних удружења имовински циљеви су другоразредни, служе само као средство за остварење њихових главних циљева: развијања неког културног, спортског, научног и других задатака. Али са гледишта грађанског права имовина (не и „имовински циљеви“ јер то није грађанско-правна категорија) јесте основни елемент правног лица, као што смо навели. Грађанско право (у ужем смислу, у смислу имовинског права) интересује правно лице само са гледишта те имовине, кроз њу је правно лице субјект грађанског права, учествује у грађанскоправном промету, постаје тужилац и бива тужен у грађанским парницама, његова имовинска маса служи за извршење његових обавеза, кроз њу се остварује крајња грађанскоправна санкција, — принудно имовинско извршење. То подједнако важи и за правна

лица буржоаског и социјалистичког права, уколико су одиста правна лица грађанског права, — и обратно, она су правна лица грађанског права само у границама у којима имају имовину у горњем смислу и учествују кроз ту имовину у грађанскоправном промету. А њихови „виши циљеви“ који прелазе имовинске циљеве уствари и не спадају у грађанско право. Дозвољеност тих циљева и контролу усклађивања њихове делатности са тим циљевима врше административни органи, то спада дакле у административно право. Унутрашњи односи чланова са гледишта тих циљева, тзв. „чланска права“, као, на пример, право учешћа у раду удружења, активно и пасивно изборно право, право да се служи имовинском масом удружења итд. спада у унутрашњу администрацију тог правног лица. Буржоаско право и та права урачунава у приватно право јер спадају у сферу „аутономије воље“ појединаца, зависи од слободне воље појединаца да ли ће да врши та права или неће. Али та права бар у истој мери додирују уставно право као и грађанско право. Та су права одраз „права грађана на удруживање“.

Тачно је да је појам грађанскоправног субјективитета, како то Маркс на више места у *Капиталу* излаже, па и појам правног лица, један облик надградње над робним односима. Па кад то проф. Лукић признаје и истиче у својој дискусији, зашто уноси у дискусију једну негацију те основне истине?

3. — Да ли је кауза економски или правни циљ? — Друг проф. Војислав Спаић објавио је у *Годишњаку Правног факултета у Сарајеву* (за 1954) чланак који третира један тежак проблем из теорије грађанског права — проблем каузе. Сама околност што је проф. Спаић пришао обрађивању тога проблема који је нарочито занемарен у нашој правној литератури, за похвалу је и врло је корисна. Ово тим пре што проф. Спаић поставља и одговара на питање да ли каузи има места и у нашем социјалистичком праву. Кад имамо у виду и то што је проф. Спаић обухватио широко овај проблем у свом чланку, консултујући обимну литературу и излажући решење у многим позитивним правима, одиста можемо само поздравити његов чланак. Ако је притом проф. Спаић дао повода дискусији и супротним схватањима (што је такође по себи корисна појава), разлог томе лежи у великој мери у спору око тога проблема у грађанскоправној литератури уопште, у оштрим контраверзама које дискусија о том проблему изазива.

Као што је познато, велики број цивилиста — међу њима и тако великих као што је француски писац Планиол — одричу постојање каузе и потребу појма каузе у грађанском праву. Проф. Спаић спада у „каузалисте“, у оне који истичу потребу и важност каузе. У томе се потпуно слажемо с њиме. Слажемо се и у томе, насупрот већини писаца, да је кауза економски а не правни циљ. Међутим не бисмо се сложили са проф. Спаићем у начину схватања каузе као економског циља, боље рећи са последицама тога схватања.

Проф. Спаић, као уосталом и многи писци који су тврдили или назирали да је кауза економски циљ, није до краја спровео то схватање. Он у току излагања отступа од тога схватања и понекад прави концесије присталицама схватања да је кауза правни циљ. У почетку свога чланка, он тврди, заједно са Шлосманом (стр. 6 сепарата) да је кауза имовински, економски циљ који се манифестује у имовини странака, и то повећањем имовине онога који прима и смањењем онога који даје. Из тога се јасно види да ту писац мисли на каузу као објективни, спољни ефекат правног посла. Но на стр. 13 понавља традиционалну дефиницију присталица схватања каузе као правног циља кад каже „извршена обавеза једне уговорне стране претставља каузу за другу уговорну страну“. Да је казао престацију друге стране, то би се још могло довести у склад са ранијом тврдњом. Али, ако је кауза у обавези једне стране која је за другу страну истовремено право, овлашћење, онда би кауза заиста требало да буде правни циљ. Исто тако, везивањем каузе за заблуду (стр. 14—15) схвата се посредно кауза као правни циљ, јер је заблуда увек грешка у вољи којом се хоће конституисати неко право, без обзира да ли је ефекат те воље извршен или не (тј. да ли је правни посао закључен у заблуди већ реализован или не). Везивањем каузе за традицију, предају, код уговора у давању (стр. 15) преузима се такође теорија неких немачких писаца која каузу схвата као правни циљ (тзв. *causa donandi, solvendi, credendi*, тј. да се акципијенс учини власником или повериоцем, дакле да се постигне правни циљ).

Но много већа грешка која је много више допринела да покушај објашњења каузе у овом чланку (као и толики други покушаји) не успе, — јесте у томе што аутор меша каузу са основом, титулусом. Иако у првом делу чланка (стр. 9) изричито тврди да титулус није исто што и кауза, у каснијим излагањима упада у исту грешку у којој се налазило и римско право, и Француски грађански законик (чл. 1108, 1131) и многи други писци, те изједначају каузу са правним основом. Тако на стр. 13 кад говори о *obligatio sine causa* говори о „незаконитој и неистинитој каузи“, тј. о каузи која није у сагласности „са законом или са основним начелима правног поретка“. На стр. 15, 16 и 17 кад говори о примени каузе код неоснованог обогаћења, насупрот ставу који је раније изнео, поново меша каузу са правним основом. Зато најзад, и долази до другог погрешног схватања (стр. 17, 35 и сл.) који нема везе са његовим првобитним ставом, да је кауза средство друштвене контроле.

Мешање каузе и правног основа је традиционална грешка. Потиче још из римског права. Уопште у римском праву реч *causa* означавала је разне појмове. Поред правног прописа или чињенице на којима се неко право или правно стање базирало (напр. *causa possessionis*), она је означавала и форму која ствара облигацију (*causa civilis*), затим циљ правне радње (*causa donandi, contrahendi*) итд. Али она је означавала и правни посао који претходи предаји: *iusta causa* је био синоним за *justus titulus*. Па и у кондикцијама се мешала кауза са правним основом. Од пет познатих кондикција:

condictio sine causa (у ужем смислу), condictio indebiti, condictio ob causam finitam, condictio ob turpem vel injustam causam, и condictio causa data causa non secuta, само је код последње кондикције реч о каузи, ако се кауза схвата као економски циљ правног посла, док је код осталих четири кондикција реч о правном основу: или правни основ уопште не постоји (код прве две) или је правни основ отпао, или је он ништав или неморалан.

Јер, шта је кауза а шта је правни основ? И ми сматрамо да је кауза економски ефекат који странке хоће да постигну правним послом. Али шта је последица тога? Последица је то да сваки правни посао мора имати свог економског ефекта. Ако нема економског ефекта, не спада у домен грађанског права. Посао који нема каузу уопште није ништав, није обухваћен грађанскоправном категоријом неважности. Али такав посао није уопште правни посао грађанског или тачније речено имовинског права. Ако неко обећа да ће другога помагати у невољи, то уопште није грађанскоправни посао. Али ако му под одређеним условима обећа одређени износ, то је већ грађанскоправни посао поклона који има одређену каузу, одређени економски ефекат у имовини обеју странака, у једној негативан (код поклонодавца) код другог позитиван (код поклонопримца). Ако неко обећа да ће на једном скупу певати, то уопште није грађанскоправни посао. Али ако обећа с тим да зато прими хонорар, то је већ грађанскоправни посао, — јер ту увек има одређеног економског ефекта (са гледишта грађанског права певање је интересантно само као радни ефекат, јер је радна снага, макар и тако квалификована као певање, у економији роба а у грађанском праву имовински објект). Или, рецимо, певачком хору који се спрема на турнеју у иностранство, недостаје још сто хиљада динара. Три члана управе хора предложе управи да да хору тај износ а они се писмено обавезу да ће „наћи начина“ да тај износ врате. Овде није реч о грађанскоправној обавези та три члана већ, евентуално, о њиховој моралној обавези. Нема грађанскоправне обавезе јер њихово обећање нема одређеног имовинског ефекта, нема каузе. Њихова обавеза је неутужива. Та обавеза се не може грађанскоправно санкционисати, не може се остварити из имовинске масе оних који су дали обећање. А кауза има ту функцију у грађанском праву да повеже домен воље, „власти“, са доменом економије. Кауза је она установа грађанског права која чини један од мостова грађанског права са економијом, кроз коју се изражава непосредност надградње грађанског права над економијом. Она је на граници права и економије. Она је само делимично у грађанском праву али је, ипак, и елемент грађанског права. Она одређује да ли је један однос грађанскоправни или није. Иначе она спада у домен економског промета који се скоро паралелно обавља са правним прометом.

Насупрот томе, правни основ је супротан пол од каузе у грађанском праву. Он је нормативни елемент. Ако је кауза у сфери економије, у сфери објективнога, правни основ је у сфери воље, субјективнога. Правни основ је она норма, оно нормативно оправ-

дање, онај „правни наслов“, „титулус“, којим се један акт, однос економског промета, и *правно*, а то ће рећи путем санкције, путем државне власти, путем организоване силе заштићује.

У грађанском праву, међутим, код аката правног промета тј. вољом засниваних правних односа којима се преноси с једног лица на друго нека ствар или друге вредности, — односно тачније речено правна власт, право на тој ствари или вредности — постоји двоструки основ. Један основ, тј. титулус у правом смилу речи је сам уговор, правни посао, сагласност воље странака. Други је основ она општа норма објективног права која дозвољава склапање уговора. То је, на пример, § 13 старог Српског грађанског законика по коме „... У ономе што се тиче јавног поретка или благонравија, не може се ништа изменити вољом или уговором.“ Остали прописи који одређују кад ће уговор бити противзаконит, неморалан, неважећи, само су даља разрада те опште норме да је уговор, сагласност воља, акт аутономије воље — закон за уговорне странке само у границама одређених општих интереса, „јавног поретка“. А околност што у грађанском праву постоји аутономија воље, што се вољом странака стварају права и обавезе за те странке, дакле оно што се зове начелом диспозитивности у грађанском праву, такође је у крајњој линији резултат околности што је грађанско право надградња над економиком, и то специјално над робном економиком.

Због тога није тачан закључак проф. Спаића да је кауза средство друштвене контроле. Средство друштвене контроле је увек *норма*, и то она шира норма која ставља границе, — а у нашем социјалистичком праву, као и у грађанском праву државно-капиталистичких земаља, одређују извесне позитивне елементе, — уговора и уопште аката грађанскоправног промета. Правни израз друштвене контроле је у теорији неважности правних послова, дакле у домену правног основа, титулуса, а не у домену каузе.

Конкретно говорећи, ако је један правни посао незаконит или неморалан, такав посао има каузу, има економског ефекта који странке хоће. Али је недостатак тога посла управо у основу, у нормативној забрани. Тако, да узмемо пример који је и проф. Спаић узео, ако муж пристаје да да жени издржавање чак и онда ако се брак разведе њеном кривицом, овде није грешка у каузи: економски ефекат — давање издржавања је јасно одређен, него у противзаконитости или неморалности посла.

Разуме се овај проблем има много елемената које треба расправити, много видова са којих се може посматрати. Ми смо га овде само додирнули. Дубље разматрање тога проблема одвело би нас до разматрања проблема правног промета, а у дубљој перспективи до односа права и економије уопште. Додаћемо само толико да ако се кауза посматра као правни циљ правног посла, она је заиста сувишна категорија у грађанском праву, и она се тада у крајњој линији изједначава са мотивом, побудом, посредном или непосредном. Но у том случају она заиста не би имала никаквог значаја за грађанско право. Кауза има оправдања само као еко-

номски ефекат правног посла који странке хоће. Но његова корисност је махом теориска. У пракси се она ређе јавља, то је и разлог (насупротив тврђењу француског писца Капитана) што су је судска пракса и модерни грађански законици могли мимоићи. Њен практични значај је у томе што се помоћу ње може одредити да ли је неки споразум грађанскоправни или није.

Др. Андрија Гамс

ЛАНГЕОВА ШЕМА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ (ПЛАНСКЕ) ПРИВРЕДЕ

Лангеова анализа социјалистичке планске привреде (1) претставља несумњиво најоригиналније и по утицају најзначајније дело о социјалистичкој планској привреди писано са позиција и концепција грађанске теориске економске анализе. И то из два разлога. Историски, она претставља крај једне дуге дебате која се водила о економској рационалности и уопште могућности једног социјалистичког економског система које је углавном са доктринарних разлога оспаравала либералистичка и неолибералистичка школа на челу са познатим економистом von Mises-ом и његовим једномишљеницима (2). Ланге је окончао ту дебату у прилог социјалистичке привреде. Он је показао да је на теориском плану, и са инструментима анализе грађанске теорије, социјалистичка привреда рационална и могућа бар исто толико колико и капиталистичка. Он је пошао и корак даље. Дајући једну теориску шему социјалистичке привреде, он је показао да је она не само могућа и рационална, већ и рационалнији и економски савршенији систем производње без низа слабости капиталистичке привреде. Суочени са брзим развитком државнокапиталистичких елмената у савременој привреди и све већом интеграцијом привредног живота, многи теоретичари државног, капиталистичког планирања били су инспирисани Лангеовим делом, које се редовно помиње и цитира у делима о диригованој привреди. Посебно су били под Лангеовим утицајем грађански теоретичари који су се занимали за проблеме социјалистичке планске привреде (напр. Dieckinson, Hall, Lerner, Baldwin и др.). Отуда анализа Лангеових погледа изгледа врло интересантна због схватања грађанских концепција о социјалистичкој привреди, на домену економске теорије. Ми ћемо се само задржати на Лангеовој концепцији шеме механизма планирања у социјализму, тј. њеним теориским претпоставкама, јер нам се чини битном за оцену његових погледа.

1. — Лангеов модел социјалистичке планске привреде заснива се на доследној копији шеме тржишне равнотеже у условима потпуне конкуренције, тј. на тржишној цени кратког периода једнакој

(1) O. Lange and Fred M. Taylor: On the Economic Theory of Socialism. University of Minnesota, 1952, III edition.

(2) F. A. Hayek (Ed.): Collectivist Economic Planning. London, 1935.

граничним трошковима производње и тржишној цени дугог периода једнакој просечним трошковима производње. Међутим, у самој шеми потпуне конкуренције извршене су, у њеним претпоставкама, извесне измене које би требало да одговарају измењеној друштвеној структури производње која више нема за основу приватне привредне субјекте нити њихове критеријуме производње. Тако сад економски оптимум, технички изражен у минимуму трошкова производње по јединици производа, нема за претпоставку и економски критеријум максимум профита, већ максимум у задовољавању друштвених потреба које се идентификују са сумом потрошачких жеља изражених у ефективној тражњи на тржишту. Исто тако, технички механизам конкуренције је задржан, тј. цене имају исту техничку улогу као и у условима потпуне конкуренције. Оне су за привредне субјекте фиксирани (тј. имају параметарски карактер), али оне представљају једини и искључиви основ за привредно понашање тих субјеката. Али односи између привредних субјеката, а нарочито начин формирања тих параметарских цена су, привредно — а видећемо касније зашто „привредно“ — сасвим друкчији од оних друштвених односа који су претпоставка потпуне конкуренције приватних произвођача. Тај однос је, најопштеније следећи. Постоји централни плански орган који финансира и одређује: (1) укупну суму друштвених инвестиција, на бази дате тражње фактора производње која сума мора да буде довољна да обезбеди ниво пуне запослености свих фактора потребних да задовоље дату тражњу; (2) ниво интересне стопе која треба да буде толика да обезбеди уравнотежење укупне суме датих инвестиција са сумом коју привредни субјекти морају да позајме да би остварили те инвестиције; (3) цене производних фактора (изузев радне снаге) на бази изједначења понуде и тражње тих фактора. За све производне привредне субјекте ове цене које прописује централни плански орган су обавезне и имају карактер слободно формираних цена на тржишту, у условима слободне конкуренције. Само се цене радне снаге и потрошних добара формирају искључиво на тржишту, без посредовања и икакве репресивне улоге било којег структуралног или другог фактора, на бази слободног кретања понуде и тражње. На бази тих елемената цена — оних које формира централни плански орган и оних које се слободно формирају на тржишту рада и потрошних средстава — формирају своје цене производње појединачни привредни субјекти. Поставља се само питање који су критеријуми за одређивање параметарских цена од стране централних планских органа. Поред оних критеријума изнесених у тач. 1—3 оне имају и допунски критеријум: преглед кретања цена радне снаге и потрошних фактора који су посредно изражени у кретању цена производње производних привредних јединица. На тај начин добили смо један уравнотежен, статички систем. Привидно, он је централистички планиран, стварно је потпуно ценетрализован, уколико су параметарске цене планских органа засноване на искључивом критеријуму закона понуде и тражње свих фактора производње. Тада плански органи имају карактер

посредног, *ex post* деловања на законе тржишта, на sukcesивно приближавање и усмеравање квантума друштвене производње према основном закону чији каузални низ лежи у укупној друштвеној тражњи. Овакав систем, по Лангеу, има две битне економске предности над капиталистичком привредом са њеном приватном монополистичко-конкурентном структуром. Прва је што плански органи омогућују за релативно краће време и са мањим бројем sukcesивних приближавања равнотежни положај понуде и тражње односно тржишне цене и трошкова производње, а тиме се у огромној мери спречава расипање производних фактора друштва и остварује њихова рационалнија употреба; друга је што је овакав систем имун од флукуација кризног циклуса захваљујући и измењеној структури својине, засноване на искључивом принципу радних доходака на бази продуктивности рада. То су економски елементи социјалистичког планирања и његове битне предности по Лангеовој шеми, на чије ћемо критичко разматрање сада да пређемо.

2. — Лангеова шема планске социјалистичке привреде садржи примену одређених економских теориских концепција. Њоме се истовремено предлажу и практична решења — механизам деловања планске привреде. Задржаћемо се на оба елемента Лангеове шеме.

Пре свега, треба указати на формализам Лангеове теориске концепције која је карактеристична за такозвану „чисту економију“ (*economie pure*) која при теориској анализи не води рачуна о разликама друштвено-економских структура. Лангеова шема социјалистичке привреде је доследна копија, као што је већ истакнуто, тржишне цене у равнотежи уз претпоставке конкурентне привреде. Ланге брани ову методолошки недопустиву примену напоменом да формална аналогија између расподеле фактора производње и потрошње у социјализму и систему потпуне конкуренције омогућује да научна техника теорије равнотеже (еквилибријума) буде подједнако применљива у оба система (*op. cit.* 108). Али тиме његове категорије губе друштвено-економску садржину, а његова анализа престаје да буде предмет економске теорије. Међутим, прелазећи преко своје примедбе о техничком карактеру своје шеме, Ланге је ипак испуњује са одређеном теориском садржином. Он разликује субјективне и објективне факторе своје шеме. У субјективне факторе укључује потрошача чији се избор потрошње, односно тражња сваког појединачног производа, заснива на принципу равнотеже свих корисности (*utility*) по јединици дохотка који је за сваког потрошача дат; и укључује произвођача (привредни субјект, појединац, предузеће или група предузећа) чији се обим производње заснива на цени која је резултанта равнотеже тражње (тј. суме, агрегата индивидуалних корисности изражених у цени тражње) и понуде (зависне од параметарских цена трошкова производње који улазе у дати производ, и које, као што смо видели, имају свој крајњи економски извор такође у суми друштвене тражње). Објективни услов шеме равнотеже је сам механизам цена које аутоматски

реагују на отступања датих количина понуде и тражње доводећи их, путем sukcesivних приближавања, цени равнотеже која изражава једнакост понуде и тражње. У субјективним и објективним условима равнотеже лежи теориска основа Лангеовог система. Да би избегао дуалистичку субјективно-објективну концепцију трошкова и корисности Маршалове школе, као основе теорије вредности и равнотеже цене, Ланге је, везујући читав систем за субјективне елементе, — тражњу, а преко ње корисности, — прихватио монистичку али и субјективну теорију вредности аустриске, психолошке школе. Овој је додао емпирички метод sukcesивног приближавања датих количина које, у равнотежи, изражавају цену понуде и тражње, као објективни услов. Идеја је позајмљена од математске школе, пре свега од Леона Валраса (3). Али, вршећи теориске позајмице, Ланге је био принуђен да прихвати и претпоставке на којима поменуте теорије леже, и одмах затим да их ревидира, да би субјективне премисе индивидуалне економије учинио теориски прилагодљивим за анализу друштвених феномена. Тиме је он даље чинио претпоставке које су формално не само теориски већ и логички недопустиве, чак ако се ставимо на гледиште тих теорија. Тако је, напр., морао да ревидира претпоставку о неупоредивости корисности између потрошача која је фундаментална поставка савремене неомаргиналистичке субјективне теорије вредности (4), и да пође од претпоставке упоредивости корисности, да би добио квантификарајући принцип за суму тражње појединачних производа, тј. за друштвену равнотежу понуде и тражње. Та претпоставка неодржива је кад се узму у обзир основне субјективне теорије вредности, и наводи на мисао о научној неодрживости читаве теорије вредности грађанске економије и њеног практичног значаја — сем у вулгарне сврхе — као што се и самом Лангеу намеће (5).

Слабост теориских премиса Лангеове анализе одражавају се и на могућност практичних решења која предлаже, чак и кад би се занемарила логично-теориска неодрживост његовог система. Прихватити макар и измењену шему планске привреде на бази услова слободне потпуне конкуренције — значи уједно прихватити као *реалне* или *остварљиве* претпоставке тржишта на којима се остварује механизам конкурентне привреде. А те су претпоставке, пре свега, технолошки нереалне: непостојање услова перфектне деливости, хомогености и флуидности фактора производње; непостојање било каквог облика економског монопола. Оне су и друштвено историјски нереалне — јер не воде рачуна о утицају политичких критеријума, чија је прожетост са економским типична за стварне социјалне односе и снаге у оквиру којих се изграђује социјалистичка

(3) Leon Walras: *Elements d'économie politique*. Paris, 1926, стр. 65, 132—3, итд.

(4) F. Perroux: *La valeur*. Paris, 1942.

(5) Ако се ова претпоставка не прихвати, онда је, истиче Ланге, „немогуће свако разматрање значаја економске политике које иде преко чисто формалне подударности одлука и изводљивости њихове у пракси“, *op. cit.*, стр. 100, прим. 54.

економија. (Ланге, истина, истиче да његов систем има у виду већ изграђени социјализам земаља релативно високих производних снага, али напомиње да вреди и за систем прелазног периода.) Даље, у дужем периоду Лангеова шема по дефиницији искључује могућност производње при просечним трошковима који могу бити већи од тржишних цена. Међутим, једино је то могућа и теориска и практична солуција, ако се има у виду практична економска политика планирања: брз развитак основних привредних грана. Интегрираност привреде на бази друштвене својине на средствима за производњу допушта политику протекционизма извесних привредних грана у циљу општег бржег развоја читаве планске привреде. У вези с тим, примена принципа: цена дугог периода једнака просечним трошковима производње неадекватна је теориска основа у вези са било којом врстом привредне делатности широке скале производње где преовлађује или има сталну тенденцију пораста фиксни капитал, јер би то значило примену приватног критеријума и успоравања темпа привредног развитка који нема у виду потенцијалну тражњу (6). И најзад, не види се, као што с правом истиче Bettelheim (7), због чега је Лангеов систем, у основи статичан и не укључујући промене које проистичу из временског фактора, имун од циклуса криза, иако је тачно да тај циклус, због измењеног карактера расподеле друштвеног дохотка, стриктно заснованом на принципу продуктивности фактора производње, не може имати онакав карактер као у капитализму (што Bettelheim, опет, не узима у обзир). Зато нам изгледа да Лангеова шема не може да буде ни прихватљива практична основа за шему планске привреде у социјализму, јер не пружа елементе за брзи економски развитак.

Своје теориске и практичне закључке Ланге покушава да брани и критиком Марксове концепције теорије вредности која, по њему, не претставља задовољавајућу, ни теориску ни практичну основу за решавање друштвене дистрибуције у социјализму, тј. за планску шему. Наводећи познате Марксове ставове из *Капитала*, *Критике Готског програма* и писама др Кугелману о општем закону друштвене расподеле рада на различите привредне гране које важи за свако друштво, Ланге истиче да је Марксу потпуно јасан проблем друштвене расподеле у социјализму, али да његово схватање вредности, при којем се људски рад посматра као једини редак фактор производње, не даје задовољавајуће теориско решење (op. cit., стр. 132). На ту критику могло би се истаћи следеће. Прво, Ланге изгледа није довољно свестан разлика које Маркс у поменим цитатима чини између општег карактера економских закона који делују као природне нужности и њиховог историског, релативног облика испољавања. Друго, Ланге који критикује Маркса због радне теорије вредности као основе његове теорије трошкова,

(6) В. напр. В. V. Krishnamurti: Pricing in Planned Economy. London, 1949.

(7) Ch. Bettelheim: Problèmes théoriques et pratiques de la planification. Paris, 1951, стр. 155 и даље.

цена и репродукције, уз извесне услове је признаје као потпуно теориски оправдану. „Интерпретирајући износ рада нужног да произведе извесно добро као граничну количину, сви трошкови могу бити сведени, у равнотежи дугог периода, на радне трошкове“ — истиче дословно (ор. cit., стр. 133). Шта је, дакле, остало од критике Марксове концепције? Цена кратког периода, у коју је уведен елеменат тражње, која отступа по дефиницији од свог вредносног облика, и која није предмет Марксове посебне теориске анализе. Она би морала да уведе претпоставке емпиричких односа на тржишту које Маркс управо искључује у својој општој теориској анализи капитала заснованог на услову: сума цена производње једнака суми друштвене вредности. Ту Ланге који иначе може дубље да сагледа револуционарни значај Марксових методолошких основа економске анализе (8), пада на позиције методолошки недопустиве критике Маркса од стране психолошке и математске школе (Böhm-Bawerk и Pareto).

У целини, са разлога изнетих горе, Лангеова шема плана у социјалистичким условима производње, не изгледа нам ни теориски ни практично подесна основа. Њен значај у побијању доктринарних предрасуда неолибералиста је неоспоран. И више од тога, она још једном доводи под знак питања значај читаве грађанске теориске мисли алтернативом: или субјективна теорија вредности има друштвени значај друштвене категорије (могућношћу самерљивости корисности) или је она скроз формалистичка теорија. Закључак се намеће сам по себи из горње анализе.

И. Максимовић

(8) O. Lange: *Marxian Economics and Modern Economic Theory*, Review of Economic Studies, Vol. II, No. 3, 1935.

ПРИЛОЗИ

ДИПЛОМАТСКИ МЕТОДИ СТАРИХ ДУБРОВЧАНА*

У уводу свог дела *О дубровачкој дипломатији* које је штампано 1950 године и које претставља синтезу његових доста обимних напора на том пољу, Богдан Кризман је, између осталог, саопштио и следеће: „Прво, дипломатија је вјештина, спретност, окретност и сналажљивост, конкретно у међународној пракси: она дјелатност, она активност, коју познати енглески приручник за дипломатску праксу (Ernst Satow: *A Guide to Diplomatic Practice*) назива примјеном такта на уређивање односа између појединих држава. У другом значењу дипломатија је апарат, организација и дио државног строја, и у овом нашем приказу бит ће ријеч само о дипломатији у овом другом смислу, о органима тзв. „дипломатске службе“ државе, у овом случају нашег старог Дубровника“. Ако се узме у обзир да је Кризманов рад не само најновије него и готово једини успео покушај у нашој науци да се проучи дубровачка дипломатија, онда остаје као чињеница да је, како се он изразио, дипломатски такт старих Дубровчана сасвим необделано поље наше историско-правне науке.

Ова констатација је чудновата поготову због тога што су Дубровчани и у науци а још више у традицији обележени као дипломате који су не само суверено владали дипломатским методама свог времена него су, у том погледу, располагали вештином која је била својствена само њима и којој треба да захвале што су тако дуго сачували своју независност. Сва задојена оним самоувереним и наивним дубровачким патриотизмом, историографија тога града споро је мењала своје идеје и схватања и није много напредовала од Растића и Лукаревића до Апендинија и Луја Војновића, као што ни тај патриотизам, за све то време, није много изменио своју садржину. Видећи у свим потезима дубровачке дипломатије доказ тог одушевљења и пожртвовања према заједници, историчари града под Срђем ограничавали су се у истраживању њених стварних елемената. И тако су сва та дела, као јединствена, понекад недовољно писмена а често и комична смеша научног и легендарног, остала обележена дивљењем према ненадмашно вештим и суптилним методама дубровачке дипломатије, али и осетним недостатком напора да се ти методи критички испитају и оцене. Тек у последње

* Овај чланак, прочитан као реферат на Првом конгресу историчара ФНРЈ у Секцији за правну историју 6 маја 1954, претставља покушај да се саопшти један утисак, да се синтетизује једно сазнање и искуство стечено проучавањем литературе и публикованих извора и прелиставањем оног огромног фонда дипломатске преписке Дубровачке Републике који се чува у Државном архиву у Дубровнику. Тај покушај смо учинили у уверењу да он неће довести само до понављања већ изречених мишљења о методама дубровачке дипломатије. У навођење документације нисмо се упуштали, јер би то значило упуштање у рад друкчијег карактера и неупоредиво већег обима.

време прострујао је свеж ваздух дубровачком историографијом и тек је у последње време отпочело ревидирање многих сумњивих вредности дубровачке историје. Али се на једну систематску студију о дипломатским методама старе Републике још увек чека, иако је, за поледњу четврт века, саопштено довољно материјала да би се могла створити једна општа слика.

Дубоки су корени овако овлашног односа према проучавању метода дубровачке дипломатије и овако брзоплетог њиховог тумачења. До тога је дошло првенствено зато што се изузетни економски и политички положај старог Дубровника у модерном свету објашњавао тим методама и што је у њима тражен његов узрок, уместо да се ти методи приказују као нужност ситуације Дубровачке Републике. Збуњени чињеницом да је једна средњовековна патрицијска трговачка република успела да се пуна три века одржи као анахронизам у свету великих апсолутистичких монархија, историчари су избегавали да подвуку привидност тог парадокса и инсистирали су на вештим методима и родољубљу дубровачке дипломатије као на објашњењу те појаве. Одржање Дубровника, међутим, имало је свој много дубљи узрок, чије ће констатовање дати истовремено и основицу проучавања метода дипломатије тог града.

Сувише се површино закључило да је Дубровник задржао обележја средњовековне комуне до укидања Републике, јер је, у току неколико векова, та општина занатлија, помораца, трговаца и рибара видно еволуирала у минијатурну трговачко-колонијалну силу специфичног карактера која је имала своје место у савременој констелацији светских сила. Пропадање Дубровника или, боље речено, заустављање његовог развојка у складу са развојем ондашњег света у целини више је последица спољних него унутрашњих чинилаца, више је изазвано ситуацијом у свету него односима у самој Републици, јер су и ти односи окоштали у нераскидивом обручу тих спољних фактора.

Ако је почетак модерног времена у Европи био у знаку стварања моћних апсолутистичких монархија, не сме се закључити да је Дубровник, и у економском и у политичком погледу, постао сувишан анахронизам у тој измењеној структури Европе. На међи два света, сасвим супротна по својим производима и потребама, он је опстао као нужда и једних и других, јер се готово једино он затекао способним, разгранатом мрежом својих колонија на Балканском Полуострву и капацитетом својих поморских снага, да преузима улогу њиховог посредника. Преношењем интерконтиненталних трговачких путева из средоземног базена на океане, које је трајало током целог XVI века, Дубровник није изгубио своју улогу: огромна пространства Предњег Истока, Балканског Полуострва и Средње Европе, предпуштена вишевековној економској заосталости турског феудализма, била су увек жедна мануфактурних производа Запада и неисцрпан извор аграрних и сточарских продуката, којима је остала Европа, са друкчијим економским перспективама, све више оскудевала. Постепено економско назадовање Дубровника од последњих

деценија XVI века више је последица преоријентације трговачке политике Млечана и њиховог непосредног ангажовања на балканском тржишту него опште измене трговачких прилика у том крају света која би улогу Дубровника учинила изlišном. Јер, иако су у водама Средоземља морнарице Енглеске, Француске и Холандије почеле да потискују бродове са заставом св. Влаха, пространо балканско тржиште остало би и даље широко поље делатности дубровачког капитала, да га није почео да потискује непосредан млетачки утицај. Он, међутим, није био ни нагао, ни одвише снажан, да би довео до брзог опадања дубровачке трговине у Турској.

У складу са констатацијом да постојање независног Дубровника, посматрано из економског аспекта, није било случајно и да та република није била остатак Средњег века који није ишчезао услед ђудљиве игре случајности, стоји и наша претпоставка да је и политичка независност тог града имала свог разлога или, боље речено, да је државноправна форма Дубровачке Републике XVI и XVII века била само у привидној дисхармонији са општом политичком структуром тадањег света. Турска, која је осећала потребу за страним капиталом од свог зачетка, осетила је корисност Дубровчана пре но што се проширила до граница њихове републике. Ако се овоме дода да су султани свесно спроводили систем окружавања своје државе полувазалним земљама, међу које је спадала и Република, да се делатност дубровачких трговаца временом показивала све потребнијом и кориснијом и да се све до пада Дубровника није јавила озбиљна опасност да он постане пленом неке друге силе нити је до те опасности могло доћи на самим границама Босанског Пашалука, онда је сасвим разумљиво што је Турска толерисала тог паразита на свом организму који је био пустио, сплетом својих колонија, дубок и разгранат корен у читавом телу европског дела Царства. С друге стране, Млечани су се стално устручавали од закључка да им супарничка република доноси више штете но користи, јер сопственим снагама нису никад могли заменити мрежу њених колонија у Турској, а увек су налазили начина да трговину Дубровчана вежу, бар делимично, за свој град и тако је донекле укључе у свој трговачки систем. Зато они, и поред све дрскости којом су прогонили своје конкуренте, нису никад предузели крајње одлучне кораке да их сасвим униште; они то, уосталом, нису ни могли учинити ако су желели да не дођу у сукоб са Турском која је претстављала услов њиховог опстанка. Других суседа Дубровник није имао.

Ако је овим тврђењем бар наслућен разлог и могућност опстанка Дубровачке Републике у добу које је искључивало постојање ситних политичких организама, онда је сувишан труд да се објасни узрок постојања једног таквог облика државе у систему апсолутистичких монархија, пошто тај облик потпуно одговара међународној економској улози заједнице у њега укљопљене. Не треба да нам овде буду смешна и непотребна поређења са Млетачком Републиком, Холандијом, па и Енглеском: чудесну снагу свих трговачких земаља

модерног доба не треба тражити у њима самим него у целокупном систему њиховихседа, упоришта, саобраћајних путева и пословања.

Ако се пође од ових тврђења са убеђењем у њихову тачност, неће претстављати тешкоћу да се уоче и објасне методи дубровачке дипломатије у њеној борби за независност и интересе Републике. Сем тога, не смемо заборавити још једну чињеницу која ће нам много олакшати разјашњење тих метода.

Модерно доба светске историје, које је започело крајем XV века, било је обележено не само стварањем крупних монархија него и успостављањем извесне равнотеже међу њима, појавом тзв. система европских сила, тј. све веће изукрштености и испреплетености њихових интереса. Уместо средњовековног излованог решавања међународних проблема, сад у томе учествују све европске силе, ангазоване својим интересима који све више губе локално обележје. И тако, док су се у Средњем веку могли да воде бесконачни ратови и спроводе најсвирепија крвопролића између појединих земаља, дотле, од XVI века, ниједан дубровачки брод није могао да постане пленом противника Републике, а да то не нађе одјека на свим европским дворовима. У оваквој ситуацији, трговачкој републици између Неретве и Боке, која је имала сасвим реалне разлоге свог опстанка, није било сувише тешко наћи дипломатске методе у напорима око свог опстанка и ти методи нису морали бити продукт суште виртуозности њене дипломатије него закључак хладног и прибраног посматрања тренутног стања ствари.

А те прибраности и тог реализма у оцењивању ситуације стари Дубровчани су, као сналажљиви трговци, несумњиво имали и ту треба тражити узрок успелости метода њихове дипломатије.

Иако су били ревносни католици и одани приврженици Римске курије, иако су са истанчаним разумевањем и осећањем неговали у свом граду један мали огранак западноевропске културе, иако су видици њиховог родољубља обухватили не само Јужне Словене него и далеке пољске и руске равнице, Дубровчани су били у сталном напору да ни за тренутак не забораве да опстанак њиховог града зависи од Турске, да је она извор њиховог благостања, њихов суверен и заштитник, услов њихове политичке независности, горостасни змај под чијим су крилом нашли уточишта и чије се поверење не сме прокоцкати. Ако прича о томе како је Дубровник први у Европи наслутио будућу величину Турске и покорио јој се и примио њену заштиту кад Турци, у Малој Азији, нису ни помишљали на освајање Балкана, претставља обичну измишљотину коју су Дубровчани од XV века до пада Републике стално понављали на Порти и код босанских намесника кад је требало да их потсете на њихове обавезе према верним вазалима и у коју су, најзад, и сами поверовали, ипак та легенда, као сваки продукт традиције, има срж истине. Она сведочи, самим тим што је вредела као разлог и Дубровнику и Турској, о присној повезаности те две државе, о дубоком прожимању њихових интереса које је напоследку

добило вид међусобне оданости и поверења и о методима којима се служила дубровачка дипломатија на Порти у тренуцима кад је требало да рехабилитује дискредитовану Републику, да одбије турске настрaje и да успостави старе, добре односе двају суседа.

Дипломатски методи које су Дубровчани примењивали у Турској били су, делом, усмерени ка стварању таквих међусобних односа који ће значити обезбеђење њихових интереса у суседном царству и, делом, ка очувању таквих односа, ка одбрани политичке независности Републике и одржању њеног трговачког положаја на Леванту.

Дубровачка дипломатија је, у тежњи да обезбеди заштиту Турске, чинила сталне напоре да прикаже своју републику неопходном том великом царству. Нимало инвентивна у проналажењу форми она је располагала са неколико аргумената, припремљених одговора, доказа и смицалица, које је, у мирним временима и односима, кад је једино требало одржавати са Портом и њеним намесницима нормалан дипломатски контакт, са мањим или већим разликама понављала три века са подједнаким успехом, тако да би читач дипломатске преписке Дубровачког архива остао запањен турском наивношћу кад не би знао да су Турци са извесном сувереношћу пропуштали да им те излизане фразе пролазе поред ушију, претпостављајући свему корисност опстанка Дубровачке Републике за њихову државу. Ми верујемо, иако то још није у науци сасвим доказано, да је дубровачка дипломатија учинила неоцењиво драгоцене услуге Турској, окруженој непријатељским хришћанским земљама, својим брзим достављањем тачних и исцрпних вести о свему што се дешава у тим земљама, својим шпијунирањем у корист Турака, и то нарочито у време њиховог залетања ка срцу Средње Европе. Земља војника-феудалаца, у којој је трговина махом била препуштена страном капиталу, Турска је увиђала колико јој Дубровник користи организовањем трговачке мреже у свим њеним европским провинцијама и повезивањем њених тржишта са Европом, поготову због тога што утицај дубровачког капитала није могао довести ни до каквог политичког притиска на Царство. Зато су Портини службеници који су били свесни колико дубровачка трговина разједа и исисава њихову земљу, али који су непрестано трпели оскудицу новца, са извесним горким стрпљењем слушали лажна и стереотипна објашњења поклисара да је трговина њиховог града само жртва коју треба схватити као доказ његове верности султану, да се од свих прихода дубровачке царине једва саставља годишњи харач, а да емин, који прикупља турску царину на источној капији Дубровника, шаље босанском дефтердару велика средства којима он подмирује трошкове Пашалука. Дешавало се, например, у турско-млетачким ратовима, да је Дубровник успевао да приграби монопол трговине са Турском на рачун других јадранских и јонских лука које су Турци затварали и да се за неколико година силно обогати. Турци су дозвољавали да дубровачка дипломатија постигне овакве „успехе“, јер им је био потребан трговачки

промет и новац, иако су знали да од пословања њихових штићеника имају користи колико они толико и Млечи с којима су Дубровчани, на другу страну, били пословно везани.

Уочавајући у Турској конзервативно и слепо придржавање старих правних норми и већ устаљених обичаја, Дубровчани су знали да и државноправним актима регулишу политичке односе своје републике према тој земљи и обезбеде у њој свој трговачки престиж врло спретним коришћењем сваког преседана турских власти, схватајући сваки писмени документ Порте за навек дате привилегије које се могу употребити према тренутној ситуацији. Зато су дубровачки поклисари увек носили собом у Турску читаве свежењеve разних докумената издатих у тој земљи у разним случајевима, намерни да их употребе као примере примене општих норми. Тако је и долазило до стварања тих норми и тако су Дубровчани стицали своје привилегије у Турској.

С друге стране, Дубровник се необично опрезно устручавао да он са своје стране не учини неки штетан преседан који би Турци свесно схватили као обичај и увек је претпостављао било какву тренутну опасност или губитак неком мањем издатку који би могао постати стална обавеза. Зато се дубровачки поклисари, сем у изузетним случајевима, нису устручавали да било ког функционера Порте учине својим противником одрицањем поклона којим би доцније морали снабдевати све његове следбенике.

Ако се, из овог општег оквира, пређе на појединости, онда се мора уочити да је дубровачка дипломатија заиста умела да прикупља искуства свог непосредног дотицаја са Турцима и да их користи са ванредном сналажљивошћу у непосредним односима кад год би долазило до нових момената у односима са Портом и њеним намесницима и кад се требало борити и решавати проблеме а не само одржавати нормалан дипломатски контакт. Сјајни зналци турског менталитета као и Млечани, Дубровчани су у томе превазилазили своје такмаце интимнијим осећањем прилика, обичаја и људи у царству у коме је живео народ њиховог језика. Они су познавали све компоненте карактера турског човека, били су свесни његове сензуалности, његовог поноса војника, хипокризије вечитог сиромаша и уображеног честољубља подмитљивог службеника Порте. И зато у Дубровнику никад није недостајало људи који су се увек могли упутити у Турску са извесношћу да ће крајње суптилно и вешто приступити наизглед сложеним турским људима. Та уметност постала би у опхођењу са западним светом очигледна и бесмислена: сазнати што више о човеку с којим се преговара, ући у његов карактер, открити његову личну заинтересованост и праве намере, а затим, хладним измишљањем сопственог става, привидном савитљивошћу или срачунатом тврдоглавошћу, обарањем противникових разлога својим за које је важније да га заведу и избију му оружје из руку него да буду тачни и, најзад, ласкањем и митом, савладати противника и натурати му своје решење. Што је најзанимљивије, није сметало што је сва та тактика била за противника сасвим про-

видна: хипокризија и лаж губиле су овде свај прави смисао и нико није ни помишљао да победи постигнутој њиховом помоћи одрекне неприкосновеност. Све је то, уосталом, било могуће, пошто се у овим разговорима намерно само овлаш дотицало питање о коме се расправљало.

Међутим, иако је располагала одличним знаљцима турског менталитета уопште, дубровачка дипломатија није се тим задовољавала и увек је настојала да има што исцрпније податке о свим службеницима Порте како би према сваком од њих понаособ могла да заузме одређен став. Због свега тога дубровачки утицај у Турској био је врло често јачи од млетачког који се више ослањао на мито и мање био последица дубљег разматрања и коришћења прилика у Царству. Зато и дејство дубровачких поклона на султанове службенике треба свести на скромну меру и схватити као споредно средство: они су били сувише шкрти и мали ако се упореде са резултатима тих спретних дипломата.

Постоји разлог због кога сматрамо да је овде излишно износити методе дубровачке дипломатије у тренуцима кад је Турска заузимала негативан став према својим штићеницима и вршила на њих притисак било које врсте: ти методи остајали су исти, јер ни тада Дубровник није напуштао своју изолацију од Европе и сам се обрачунавао са својим сувереном, само што је он у таквим околностима примењивао своју тактику са много више спремности и на одлучан став, и на храброст, и на упорност, и на снажљивост, и на најскупље жртве које нису доводиле у питање његову независност.

Са осигураном заштитом Турске, Дубровник је заузимао свој став са много више смелости и инвенције, тим пре што је Млетачка Република била једина сила која је могла довести у питање његов опстанак и што је она, у пуној зависности од трговине на Истоку, морала према Турцима водити политику пуну обзира. Зато су Дубровчани, према оптужбама млетачких дипломата, са пркосном злуродошћу ишчекивали сваки конфликт Републике св. Марка са Турском, прво због тога што су тада преузимали млетачке трговачке позиције на Леванту, а друго зато што се њиховој дипломатији тада указивала прилика да на Порти, анализом пуном привидне логичности, до краја разголите и компромитују своје такмаце. Дубровчани су то чинили и поред тога што су у тим ратним временима њихови бродови и трговци и њихови поданици по острвима и обалама Републике били изложени бруталним прогонима дуждевих галија и што је тада долазио у опасност и сам опстанак њихове државе: они су то стрпљиво подносили свесни да се Млечани, неће усудити да иду до краја и да ће њихова насиља вредети на Порти као очевидни доказ колико је Дубровник веран султану и какве су, уствари, млетачке намере према његовим штићеницима. Док би, са таквим речима на уснама, обилазили везире по Цариграду, дубровачки поклисари су са стрепњом и опрезношћу пратили сваки корак млетачке дипломатије, страхујући више од мира

него од рата. Миром би, наимае, Млечани повратили своје трговачке позиције у Турској и опет би њихови златници са ликом крилатог лава придобили за дужда Портине службенике: Дубровнику је поново претстојало мучно, лукаво и опрезно дипломатско надметање са својим такмацима око утицаја у Турској, при чему су му, више него новац, користиле старе привилегије, сналажљивост, интимно познавање људи и менталитета, и помоћ, често врло штедра, босанских муслимана који су штитили Дубровчане као суседе и људе „свога језика“. Зато Млечани, и поред свег богатства поклона који су расипали, никад нису успели да сасвим потисну дубровачки утицај у Турској.

С друге стране, иако су са најодлучнијом упорношћу претпостављали у својој републици световну власт духовној и онемогућавали цркву да се уплиће у послове државе, тако да су долазили у сукоб и са самим Ватиканом, а са својим надбискупима ретко успостављали коректне односе, Дубровчани су знали да искористе Римску курију и учине је својим главним ослоном и заштитником међу европским силама. Дубровник је бедем хришћанства, истицали су амбасадори тога града у Риму; његове колоније у Турској, у том мору неверника и шиизматика, одржавају, с крајњим пожртвовањем, последње жишке праве вере и омогућују делатност мисионарима Курије у њиховој пропаганди истине. А да није слободног Дубровника, из кога полазе путеви у све крајеве европске Турске, зар би се уопште могло организовати убацавање тих мисионара у неверничку земљу? У Ватикану су извесно знали да у овим разлозима има много неискрености и претеривања, јер је у Дубровнику, као ретко где, с довитљивошћу и тврдоглаво изигравано спровођење у дело одлука Тридентског концила, али Курија је, у овом случају, претпостављала суштину, а она је била тачна: Дубровачка Република је, не толико учешћем својих грађана колико самом чињеницом што је постојала, била од неоцењиве користи католичкој пропаганди у Турској. Зато се Ватикан, као стожер система европских сила све до Француске револуције, ни у једном тренутку није устручавао да интервенише у корист Дубровника; у критичним временима ове католичке републике из Ватикана је стизала и новчана помоћ, иако се знало да ће она бити утрошена на делење поклона турским министрима. Ову чињеницу треба подвући утолико пре што је став Римске курије био од одлучујућег значаја баш у оним моментима кад је опстанак Дубровника био најопасније угрожен, наимае у заједничким ратовима хришћанских сила против Турске кад би Млеци упорно инсистирали, са несумњивим злим намерама, да се и Дубровник прикључи том општем напору. У таквим ситуацијама дубровачка дипломатија је имала смелости да објашњава папи како је за општу ствар хришћанства корисније ако Дубровник остане неутралан, под скутом Турске, него да се његовим приступањем султановим непријатељима изложи опасности последње католичко упориште на Балканском Полуострву. Сматрајући ове разлоге дубровачких посланика у суштини

тачним, папе су, са својственим реализмом, штитиле неутралност њихове републике и тукле Млечане по прстима чим би дрскије посегнули према Дубровнику. То су поглавари католичке цркве могли да учине са пуном ефикасношћу због тога што су обично стајали на челу хришћанских савеза против Турске као њихови организатори и врховни ауторитет.

У оваквој равнотежи снага и интереса, дубровачка дипломатија је могла да сведе своје методе на брижљиво проучавање и оцењивање ситуације и на благовремене интервенције са циљем да се успоставе поколебани односи и Република нађе заштиту јачег истицањем схватљивих разлога свог опстанка. Налазећи са успехом подршку у Цариграду и у Риму, она, у решавању дубровачко-млетачких односа, никад није ограничавала своју делатност на Млетке него је, у том циљу, покретала на интервенцију суседне дворове, знајући извесно да они неће напустити Дубровник заинтересовани његовим опстанком. А кад би дубровачки посланици и стигли у Млетке, они су користили средства достојна њихове снажљивости у личним контактима: изражавали су крајње чуђење због непријатељског става дуждевих службеника који је, разумљиво, само последица забуне и неспоразума и нимало у складу са општом политиком Републике св. Марка, јер је она увек штитила одани Дубровник чија трговина више користи њој него њему самом. Затим су, окретно, објашњавали све користи које имају Млечани од чињенице што постоји независна република дубровачке властеле, преувеличавајући оно што је стварно постојало и опомињући тако јаким разлозима своје такмаце да се не забораве до краја. У том наметању својих разлога, у тражењу интервенције амбасадора европских сила и у поткупљивању млетачких сенатора, они су пуштали да прође што више времена, обуздавали дуждева непријатељства намећући му стање преговора, и тако сачекивали да се у Венецији осети рад дубровачке дипломатије која је дотле деловала у другим престоницама и да Сињорија сама попусти.

Пошто су интереси Дубровачке Републике ретко излазили из троугла Цариград-Млеци-Рим, сматрамо да је делатност дубровачке дипломатије у модерном времену на француском, шпанском и аустриском двору од споредног значаја; опстанак Дубровника, на име, није зависио од тих сила, мада су се оне повремено уплитале у одређивање његове судбине. Иако су дубровачки поданици имали широко поље заједничке привредне делатности са шпанским грађанима, њихова дипломатија трудила се у Мадриду и Напаљу обично само дотле док би задобила привилегије које су осигуравале интересе Дубровника у тим пословима. Дубровачка влада протеривала је шпанске агенте из свог града, јер су је они могли компромитовати пред Турцима, и с крајњим нерасположењем је слала анонимне извештаје о стању у Туској напуљским намесницима. С друге стране, она је знала да искористи шпанско-млетачке супротности на Медитерану и да жртвама шпанских авантуриста неколико пута сузбије млетачку конкуренцију. Иако је била свесна

велике користи коју је имао Дубровник од Шпаније, дипломатија тог града, сходно свом карактеру, никад није изразила захвалност шпанском двору, него га је уцењивала тражењем признања за измишљење жртве које су поднели Дубровчани у шпанској флоти. Запањени што Шпанци, и поред тога, нису напустили свој благонаклони став према њима, Дубровчани су наивно видели у Шпанији прву светску силу неисцрпних богатстава и у време када је она већ одавно изгубила ту своју улогу.

Французи су озбиљно ушли у круг дубровачких интереса тек током XVIII века, док Аустрија у граду под Срђем није сматрана силом која може непосредно утицати на његову судбину све до истог тог столећа, а и тада само повремено. Иако је тада дубровачка трговина била видно потиснута са турских тржишта, а у Јадранском Мору је дошло, на рачун Дубровника и Млетака, до појаве нових лука и застава на јарболима, Дубровчани су, и у трговини и у дипломатији, ишли утрвеним путем и вртили се у зачараном кругу између Цариграда, Млетака и Рима. Зауостављен у свом развоју кристалисањем нове констелације сила у свету која му је одузимала право на опстанак, Дубровник је, током XVIII века, обамирао у све дубљем и свестранијем конзерватизму, па, не мењајући ништа, није мењао ни методе своје дипломатије, тим пре што су они, сазрели средином XVII века, већ постали славна традиција од које се лако не одриче и која се сматра кључем свих успеха. Зато су Дубровчани, који су у том времену интервенисали на европским дворовима, изгледали себи дубоко мудри и довитљиви, а целом осталом свету жалосно смешни.

Ако се, дакле, методи дубровачке дипломатије модерног доба посматрају у складу са општом ситуацијом у свету, онда се њихови успеси ни у ком случају не показују као последица суште виртуозности тих трговаца него чињенице што је Дубровник имао разлог свог опстанка и био потреба медитеранских земаља и што је, мудрошћу и искуством својих дипломата, знао да констатује и искористи такву ситуацију. Методи дубровачке дипломатије постају анахронизам кад и сам Дубровник.

Радован Самарџић

О СОЦИЈАЛНОМ СТАРАЊУ У ЕНГЛЕСКОЈ

Настављајући и проширујући једну дугу традицију социјалног старања, још из XVI века, енглески послератни систем социјалних служби ипак претставља новину у друштвеном животу својом свеобухватношћу. Израђен на основу чувеног извештаја В. Бевериџа из времена рата (1942), прихваћен од свих политичких партија, систем се састоји из неколико закона који су укинули многобројне и хетерогене прописе и ујединили законску базу целог система. То су закони о националном осигурању (1946), о осигурању од по-

вреда на раду (1946), о породичним додацима (1945), о националној помоћи (1948), и о националној здравственој служби (1946).

Социјално старање је по традицији повезано са стандардом радника и у многим земљама је управљено баш на одржање нивоа живота радника. Тако, оно се обично сматра као допуна реалне наднице радника (и других упослених лица).

Међутим, предмет социјалног старања је у Великој Британији знатно шири. Цео систем служби је подешен тако да нико, а не само једна класа људи, не падне испод извесног нивоа, стандарда. Великим делом социјално старање се односи на цео народ (напр. у погледу просвете (1) или службе здравља), па чак и на странце који извесно одређено време проведу у Енглеској (напр. у погледу службе здравља), јер су ове службе свеобухватне и бесплатне. У другим случајевима социјално старање се односи на сваког који уплаћује доприносе (напр. код осигурања по Закону о националном осигурању). Према томе, оно је једна општа установа, заједничка за цео народ.

Па ипак је тешко отргнути се утиску да је социјално старање везано за реалну надницу радника, нарочито ако се узме да оно у првом реду одржава на извесном нивоу угрожене стандарде, а то су углавном раднички. (Методолошки није било могуће, услед недостатака одвојених података, специјално издвојити радничку класу, али је узето да групе становништва са нижим дохоцима на општој скали доходака, приближно претстављају радничку класу — што је у основи прилично сигуран метод посматрања.)

У литератури се овај проблем приказује обично кроз питање редистрибутивног дејства социјалног старања. Редистрибутивност пак значи изједначавање друштвеног положаја (израженог у дохотку) тиме што се прерасподелом дохотка извесне количине додељују лицима са нижим дохоцима на рачун лица са вишим дохоцима. Према томе, ако се на рачун група са вишим дохоцима путем социјалних служби поправља положај група са нижим дохоцима, онда се може казати да систем социјалног старања доводи до уклањања разлика, односно да иде у корист радничке класе. У том случају радничка класа добија већу релативну надницу, или у општепривредним размерама, релативно већи удео у дистрибуцији националног дохотка.

1. — У Енглеској сви становници имају право на социјално осигурање из Закона о националном осигурању (који је од горњих закона најшири и по давању највећи) чим заврше школу (или изађу из школских година). Има три врсте осигураника: (1) запослена лица, (2) слободне професије, тј. лица која раде за свој сопствени рачун или не потпадају под контролу неког послодавца, и (3) лица ван радног односа где спадају сви остали.

(1) У Енглеској се просвета, за разлику од неких других земаља, изричито ставља у социјалне службе.

У првој класи има око 21,5 милион људи, у другој 1,5 милион, а у трећој 0,5 милиона људи. Укупно око 23,5 милиона (2).

Да се стекну права на примања из Закона о националном осигурању морају се недељно уплаћивати следећи доприноси путем маркица (према подацима из 1953):

К л а с е	Мушкарци		Дечаци		Ж е н е		Д е в о ј к е	
	шиллинг	пенса	шиллинг	пенса	шиллинг	пенса	шиллинг	пенса
1) Запослена лица*)								
а) запослено лице	5	9	3	5	4	6	2	9
б) послодавац . . .	5	0	3	0	3	11	2	4
Укупно . . .	10	9	6	5	8	5	5	1
2) Слободне професије	7	5	4	4	6	2	3	9
3) Лица ван радног односа	5	7	3	3	4	5	2	3

*) Укључен допринос за осигурање против озледа на раду

Да би се видело колики су ови доприноси, израчунате су суме колоне „мушкарци“ у динарима (на бази званичног курса фунте: 1 фунта 840 д.). Према тој рачуници одрастао мушкарац у радном односу плаћа недељно 241,5 дин, његов послодавац 210 дин, укупно 451,5 дин. Лица слободних професија плаћају 311,5 дин недељно, а лица ван радног односа 234,5 дин. Ради упоређења треба знати да је просечна недељна зарада за мушкарце у 1953 износила 184 шилинга и 2 пенса. (У динарима 7.735 дин по званичном курсу.) (3) Према недељној заради допринос дакле износи само неколико процента (3,1%).

Ове плате дају право на примање у случају болести, незапослености, материнства, удовиштва, озледа на раду, на примање старатељских додатака, старосних пензија и примања на случај смрти. Лица из класе I покривена су за све ове случајеве. Лица из класе II за све, сем за незапосленост и за повреде на раду, а из класе III за све сем за болест, незапосленост, повреде и материнство. За време примања не плаћају се доприноси.

Примања по Закону о националном осигурању нису велика: основни износ који мушкарац прима износи 32 шилинга и 6 пенса недељно и следеће у случају незапослености, болести, и као старосна пензија. Ако је осигурано лице у браку или издржава неку одраслу особу, онда прима још извесну суму (21 шилинг и 6 пенса). За децу се такође добија извесна сума и то различито за прво дете и за остала. (Треба правити разлику између ових примања за децу по Закону о националном осигурању и породичних додатака по Закону о породичним додацима, јер се прва добијају уз друга примања

(2) Jean Lhomme: La politique sociale de l'Angleterre contemporaine, Paris, Presses Universitaires de France, 1953, стр. 234, нап. 1.

(3) Annual Abstract of Statistics, No. 91, 1953, HMSO.

и за време других примања, док ови други — прави дечји додаци теку независно од наведених примања.) Ако се узме да просечна породица осигураника има 4 члана, онда ће сума коју прима осигураник по једном од горњих основа из Закона о националном осигурању износити нешто испод 80 шилинга недељно. Просечна недељна зарада је, како се видело, за мушкарца 184 шилинга и 2 пенса тако да се ова давања крећу између 40—45% од зараде старешине породице. Ако је пак осигураник самац, онда давања износе свега 17,6% од његове просечне зараде.

Закон о осигурању од повреда на раду претставља допуну Закона о националном осигурању и чини саставни део система. Он се примењује само на лица из класе I (сем у неким ретким изузецима). Доприноси су знатно мањи, свега неколико пенса недељно за мушкарце, а за жене још мање. Сличну суму уплаћују и послодавци. Држава доприноси такође нешто. Примања су различита: ако је лице онеспособљено за рад онда прима 55 шилинга недељно (+ за одрасло издржавано лице и за децу) у времену од 26 недеља. По истеку овога рока исплаћује се друга врста осигурања која варира од 55 шилинга за стопроцентне инвалиде до 11 шилинга за лица чија је инвалидност 20%. За мање процентне инвалиде плаћа се само једном сума од највише 185 фунти. Осим тога предвиђени су још неки случајеви када се ова давања могу повећати.

Трећи закон исте групе, О породичним додацима, нарочито је интересантан због две своје карактеристике. Прво стога што предвиђа породични додатак на сву децу сем првог детета за које се не прима ништа. Друго, овај додатак је прилично мали и износи свега 8 шилинга недељно. Од 1945 до 1952 износио је још мање: свега 5 шилинга. Ако се ово упореди са другим системима дечјих додатака, например са француским или са нашим, види се да је у Енглеској веома скучена помоћ коју друштво даје породицама са децом.

Четврти закон је директни наставак некадашњих „Poor Law”. Закон о националној помоћи обезбеђује помоћ лицима „у невољи“ о којој одлучује специјално тело. Овај закон има свакако најмање директних веза са радничком класом, а наводи се овде једино стога што под њега потпадају сва она лица које горњи закони не обухватају. Он је дакле знатно ужи.

И Закон о националној здравственој служби не односи се ни на једну класу директно, већ на све становнике Британских Острва. Он је према томе шири него претходни закони. Међутим, не може се оспорити чињеница да је он, и то нарочито он, знатно подигао реалну најамнину радника пружајући бесплатну службу здравља.

Од већих области социјалних служби треба поменути и просвету која је од великог значаја за стандард становништва али која није регулисана горњим законима. Како је већ поменуто, просветна служба спада у социјалне службе у Енглеској.

II. — Финансирање енглеског система социјалног старања не оснива се искључиво на принципу тројаког доприноса по коме један

део доприноси осигураник, други део послодавац (тамо где га има) а трећи део држава. Као што се видало, има и потпуно или делимично бесплатних области где цело финансирање пада на терет јавних власти. Отуда потиче и велика тешкоћа при улажењу у статистичке податке и разнолике цифре.

Данашња ситуација је следећа: у финансирању свих социјалних служби учествује влада, локалне власти и фондови националног осигурања. Сваки од њих покрива различити сектор. Влада директно финансира националну здравствену службу, помоћи и субвенције за храну (које се неће третирати у овом напису). Локалне власти углавном финансирају просвету и станбену изградњу (што се такође сматра социјалном службом). А фондови покривају све остало: пензије, помоћ незапосленима, болесничке потпоре итд. Влада међутим у знатној мери субвенционира и локалне власти и фондове.

Упоређења са структуром издатака од пре рата показују да је удео владе порастао од 26,5% (1937/8) на 58% (1950/1). (Нешто мање у 1953/4 тј. 54,5%.) Удео локалних власти који је 1937/8 износио 44,5% опао је у 1953/4 на свега 20%. Удео фондова пак остао је приближно исти: у 1937/8 износио је 27% а у 1953 25,5% (4).

Ако се пак узме структура финансирања, види се да укупне издатке влада финансира директно или индиректно путем субвенција локалним властима и фондовима у висини од 74%, фондови од својих извора финансирају 20%, а локалне власти свега 6%. Пре рата влада је покривала 55%, локалне власти 25% а фондови 20% (4).

Ова структура је нарочито важна за одређивање дејства реди-стрибуције односно нивелисања друштвених разлика.

Највеће по обиму је социјално осигурање на основу Закона о националном осигурању. Кад је овај закон доношен, у 1946, објављен је један прорачун о финансирању социјалних служби обухваћених овим законом (5). Из њега се види да је перспективно замишљено да удео државе у финансирању непрекидно расте: од 34% у 1948 на преко 55% у 1978. Доприноси пак осигураника треба да се непрекидно смањују од 34% у 1948 на 22,6% у 1978, а доприноси послодаваца треба такође да опадну од 27% у 1948 на 17,6% у 1978. Овај је прорачун наведен да покаже намеру лаубристичких законодаваца о тенденцији финансирања по Закону о националном осигурању. Његове цифре се односе на дуги рок те су за садашње стање неупотребљиве. Из статистичких пак података (Статистике о националном доходу и о фондовима осигурања) види се да су доприноси непрекидно у апсолутним износима расли. (в. статистичке податке на стр. 196.)

Удео доприноса послодаваца у целини износи око 46% а допринос запослених лица износи такође 46—47%, док допринос осталих лица сачињава остатак.

(4) Alan T. Peacock: Public Finance and the Welfare State у „The Banker”, vol. CII, No. 339, April 1954, стр. 196.

(5) Gordon: A Guide to the National Insurance Act, 1948, стр. 35 — цитирано код R. A. Brady: Crisis in Britain, University of California Press, 1950, стр. 339.

Структура доприноса у фонд националног осигурања (у милионима фунти)

доприноси				
година	укупни	послодаваца	осигураника свих класа	запослених лица класе I
1946	170	84	86	82
1947	232	113	119	114
1948	335	157	178	163
1949	436	197	299	207
1950	440	199	241	209
1951	452	205	247	213
1952	476	218	258	222
1953	526	244	282	—

Извор: Annual Abstract of Statistics, No. 91, 1953 и National Income and Expenditure 1946—1952, HMSO, август 1953.

После осигурања по Закону о националном осигурању, највећа област у систему је Национална здравствена служба коју искључиво финансира влада. У последње време за неке услуге, а нарочито нека давања у натури (вештачки зуби и наочари) уведена су плаћања тако да је принцип бесплатности нешто нарушен. Међутим, плаћања нису у сразмери са услугом или давањем у натури, него су много мања тако да се не сме казати да је то нормална цена. (Наочари коштају много мање него на тржишту, и сл.). Издаци на службу народног здравља износили су у 1952/53 487 милиона фунти, док су издаци на осигурања по Закону о националном осигурању прелазили и 500 милиона фунти (1952).

По обиму затим следи ставка просвете, на коју се у 1952/53 трошило 368,2 милиона фунти.

Укупан удео јавних власти у финансирању текућих издатака читавог система социјалних служби у 1952/3 износио је 1.865,5 милиона фунти. Колика је та сума најбоље ће се схватити ако се упореди са неким општим подацима. У 1952/53 влада је имала прихода по буџету од 4.653,8 милиона фунти. Према томе, кад би све социјалне службе биле на терету државног буџета износиле би у тој години 40,1% од његове висине. Бруто национални доходак достигао је у 1952 13.738 милиона фунти. Није могуће тачно одредити који део текућих издатака система социјалног осигурања пада баш у календарску годину 1952, али се већ и простим поређењем може видети да социјално осигурање износи 10—15% од националног бруто доходака (6).

Ако се цифра од 1.865,5 милиона фунти подели са бројем становника — 50 милиона и 647 хиљада људи у 1953 — добија се по глави становника сума од 36 фунти и 16 шилинга годишње, или 14 шилинга и 2 пенса на недељу. Ова сума претставља 8,8% од просечне зарада. Наравно да је сума по кориснику знатно већа, јер се не користе сви становници подједнако свим врстама социјалног старања.

(6) Annual Abstract of Statistics, No. 91, 1953, HMSO.

III. — Треба сада испитати како систем социјалног старања делује у својој целини на подизање стандарда радника у односу на стандард виших класа. Како је већ напоменуто, нивелација се статистички изражава кроз изједначавање доходака, јер су они главни квантитативни показатељ разлика између класа.

Питање редистрибутивности односно нивелације доходака путем социјалних служби посматраће се из два аспекта: прво, са гледишта финансирања, и друго, са гледишта коришћења.

Извори финансирања, како је већ истакнуто, уопште су тројаки: или потичу од осигураног лица, или од послодавца, или од јавних власти. Опште говорећи, уколико потичу од осигураника и од послодавца, тј. од личних доприноса, они делују регресивно, не врше нивелацију, јер је стопа доприноса јединствена и не предвиђа никакву прогресију за лица са вишим дохоцима. Уобичајено је да се ови доприноси у Енглеској сматрају као нека врста јединственог пореза на главу. Уколико пак извори финансирања потичу од државе, тј. од њених прихода, они могу деловати и прогресивно и регресивно у зависности од чињеница да ли у укупним приходима државе више учествују прогресивни директни порези (напр. на доходак), или пак индиректни (напр. на потрошњу) који су регресивног дејства.

Осим тога не сме се изгубити из вида да ће послодавци имати могућности да пребаце све или један део свог доприноса на потрошача путем цена, тако да ће потрошач кроз веће цене које буде морао плаћати поднети тај део доприноса. У маси потрошача знатан део ће пасти на раднике и службенике, јер групе са нижим дохоцима које су овде узете да репрезентују раднике и службенике, претстављају 80% од укупног становништва.

Из горњег се види да је проблем редистрибутивности интересант кад се анализира финансирање од стране државе, јер највећи део средстава (ако се посматрају сви облици социјалних служби а не само национално осигурање) потиче од државе.

Као што се горе видело, социјалне службе претстављају велико оптерећење за буџет. То оптерећење је дошло у доба кад су услед све већег државног интервенционизма и остали државни издаци расли. Да би се јако увећани трошкови покрили, било је потребно да држава повећа знатно своје приходе. Овде је нарочито интересантно задржати се само на изворима прихода од непосредних и посредних пореза, јер се редистрибутивност најбоље може на њима испитати.

Повећање пореза до ког је дошло у Енглеској има различите друштвене последице у зависности од чињенице да ли је више порастао непосредни или посредни порез. Ако се повећава непосредни порез на доходак, који у Енглеској има јаку прогресију, онда ће оптерећење бити веће за богатије слојеве. И на тај начин ће се вршити нивелирање доходака. Ако се пак повећава посредни порез — а он је пропорционалан и не зависи од величине доходака него од навика потрошње — онда је таква мера претежно регресивног

карактера. — Оба начина су у Енглској коришћена. Повећан је порез на доходак и у погледу оштрине прогресије и у погледу броја обвезника; а повећан је и порез на потрошњу нарочито дувана и пива.

Укупан порез на доходак у 1938/9 износио је око 386 милиона фунти; док је у 1953 изнео преко пет пута више (2.096 милиона фунти). Број пореских обвезника пореза на доходак порастао је од 3.800.000 у 1938/9 на 14,5 милиона у 1948. Процент прихода који остаје пореском обвезнику по исплати пореза на доходак, смањено се нарочито у вишим групама а делимично и у нижим групама доходака. Прогресија која је у 1938 одузимала 56,6% од прихода преко 10.000 фунти годишње, после рата одузима свих 76,6%.

Слична је ситуација била и код пореза на потрошњу. Посредни порези на дуван тако су увећани да претстављају 80% од цене, док су у 1938/39 претстављали само 46%. И код пива је удео пореза у цени порастао од 50% 1938/39 на 66% 1948/49. Последњих година држава је од потрошње дувана имала прихода преко 600 милиона фунти годишње, од потрошње пива између 250 и 300 милиона фунти, а укупно од свих пореза на потрошњу од 1600 до 1900 милиона фунти (7).

У поређењу са предатним стањем изменио се однос непосредних и посредних пореза тако да су непосредни порези постали претежнији извор прихода. Међутим, не треба сматрати да су посредни порези постали секундарног значаја. Они и данас претстављају знатан део прихода буџета. Према томе, може се рећи да је данашњи систем опорезивања „прогресивнији“ него пре рата, јер се однос изменио у корист непосредних прогресивних пореза.

Међутим, овде се може применити један други критеријум, нарочито ако се посматра редистрибутивност социјалних служби. Неки аутори (8) извршили су следеће прорачуне. Група становника са дохоцима до 500 фунти (а то је 80% становништва) на непосредне и посредне порезе и друге доприносе, таксе итд. издала је већу (или приближно исту) суму него што су износила укупна социјална давања. Из тога ови аутори извлаче закључак да се знатан део социјалних давања покрива пребацивањем имовине од једних на друге у оквиру групе нижих доходака, а не пребацивањем имовине из виших група у ниже. Мада је нереално вршити овакве прорачуне, сматрајући да су државни приходи предодређени и унапред везани за специфичне издатке, ипак оне наводе на помисао да ниже класе снесу можда сувише велики део државних терета путем потрошње високо опорезованих артикала (у првом реду дувана и пива, типичних артикала потрошње свих а нарочито нижих класа). Према томе, са овога аспекта, оправдано је посумњати у редистрибутивност финансирања социјалног старања.

(7) Део о порезима рађен је на основу National Income and Expenditure 1946—1953. HMSO, и Annual Abstract of Statistics, No. 91, 1953.

(8) A. Briggs: The Social Services, у „The British Economy 1945—1950“, Oxford, Clarendon Press, 1952, стр. 373.

Са гледишта коришћења проблем је знатно компликованији. Тако, на први поглед, једнака примања предвиђена за све, без обзира на доходак изгледају као мера која не врши нивелацију, него одржава старе разлике. Међутим, ако се посматрају примања као проценти од разних доходака, онда се види да су она у ствари редистрибутивна. Она су знатно већи процент нижег дохотка него вишег, и са становишта појединаца она при нижим дохоцима имају већи значај него при вишим. Коришћењем социјалних обезбеђења смањују се распони између плата, надница и других прихода, који су постојали пре коришћења. Наравно да треба во-ти увек рачуна да се социјалним осигурањем користи само један мањи део осигураника, али то у општепривредном дугорочном размену не мења битно ствар.

У погледу пак бесплатних примања (у натури и у услугама) јавило се једно тумачење по коме је њихово дејство регресивно „нарочито тамо где се (примања) могу мерити по квалитету са приватним услугама“ (напр. здравствена служба и просвета). У том случају она „ослобађају један део доходака богатијим лицима, који би иначе ишли код приватника (који су скупљи — П. М.) док лицима са нижим дохоцима пружају услуге који ови не би иначе ни куповали. Према томе они пре повећавају него што смањују разлике у расположивим новчаним личним дохоцима“ (9). Оваква аргументација која вероватно базира на неким социолошким испитивањима, за питања коришћења није релевантна, нарочито у општепривредном аспекту и дугорочном посматрању. Али је она овде цитирана јер наводи на основни момент који говори у прилог система социјалних служби. Одавде је врло лако сагледати основни принцип којим се објашњава улога јавних власти.

Држава, дакле, у основи путем социјалних служби одузима један део куповне моћи слојевима са нижим дохоцима коју би ови потрошили на неки други начин — па им је враћа али преко других канала. На тај начин она спроводи неку врсту принудне потрошње једног дела дохотка. Поред тога она и индивидуално распоређује примања на најпогоднији начин, онамо где је објективно највећа потреба. У томе ће њена улога бити све већа, јер је предвиђено да њен допринос буде све обимнији а тиме и редистрибутивност система јача.

Предраг Михаиловић

(9) A. Briggs: op. cit., 376.

ИМОВИНСКИ СПОРОВИ ПО ОСНОВУ РАДА У БРАЧНОЈ И ВАНБРАЧНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

Одмах по доношењу Основног закона о браку, упоредо с тужбама за развод брака, почела је да се јавља и дотле неуобичајена врста спорова са захтевом једног од брачних другова, по правили жене, да се на основу чланова 67 и 10 Основног закона о браку подели радом брачних другова у току брака стечена имовина. Тој врсти имовинског спора придружују се обично и други захтеви који имају свој основ у материјалним последицама закључења брака, његовог трајања и престанка. Готово редовно долази до кумулације тужбених захтева за издржавање, за повраћај мираза, ствари девојачке спреме, предају добијених и датих поклона, поделу заједнички добијених поклона, а код брачних другова са села још и за поделу исхране као посебног вида деобе заједнички стеченог дела приноса од пољопривредног рада који је намењен непосредној потрошњи од стране чланова породице. Та кумулација тужби иде и даље, у правцу кумулирања већег броја спорних предмета по свакој од тужби тако да, у целини узев, суд у истој парници има истовремено да расправља о непокретностима и зградама, пољопривредном живом и мртвом инвентару, кућњем намештају, а и о безначајним предметима свакодневне употребе. Ако се томе дода још и нетрпељивост коју странке уносе у парницење услед личних односа који су предмет бракоразводног спора, због чега су ретка поравнања а честа цепидлачења (у једном случају на крају списка спорних ствари тражена је подела пет јорганских дугмета и домаћег пса), онда је лако замислити какве све тешкоће настају приликом регулисања ове врсте правних односа од стране суда. Те тешкоће почињу већ питањем процедуре и управљања парницом а завршавају се врло сложеним решењима по питању правилне примене материјалног закона.

Оно што у тој врсти спорова иницираних разводом брака привлачи нашу пажњу јесу тужбе за утврђивање права на оно што су супрузи стекли радом у току брака. Такве тужбе у даљем развоју наше јудикатуре на подручју имовинских права повукле су за собом и друге спорове на основу односа до којих долази између лица која нису никада била у браку, а привређивала су радом у животnoj заједници, породичној или фактичкој. Пред суд све чешће стижу захтеви да се по основу обављеног рада живљењем у заједници регулише цео низ односа. Такви захтеви некад су управљени на заједничку тековину, некад на неправедно богаћење туђим радом без тековинског ефекта, а на истом плану, чак и без постојања животне заједнице, понекад се заснивају и тужбе за раскид уговора (напр. о издржавању и наслеђивању) код којих је један од уговарајућих

страна pružila rad ili lične usluge, pa sad traži naknadu toga rada od druge strane koja se time koristila. Na radu van radnih odnosa koji su regulisani ugovorom o radu ili иначе радним правом, заснива се данас знатан број имовинских спорова код судова иако то ширем кругу правника ван судске праксе није познато, јер у стручним часописима практичног смера није овој проблематици поклоњена довољна пажња а у нашим новим теориским радовима ње такорећи и нема.

Узалудно би било покушавати да се у просторним могућностима овог часописа изнесе та проблематика у својој укупности. Оно што је, међутим, могуће то је да се у основним линијама прикаже развој судске праксе и ширење идеје заштите рада у нашем правном систему и ван ужих оквира радног права које регулише радне односе.

Иако младо, наше право током свога десетогодишњег постојања развило је у безброј праваца социјалистичке поставке друштвеног уређења. Међу тим поставкама рад и његово обезбеђење од експлоатације загарантован је чак и у тако блиском и присном односу какав постоји између брачних другова. Уређујући заједницу живота мушараца и жене Основни закон о браку још 1946, у склопу свих односа који из брака произилазе, решио је и питање стицања до кога долази радом у току брака и то решио га је тако да стечена имовина буде заједничка. Колики је удео сваког брачног друга одређују супружници споразумно, а у случају спора тај удео одређује суд према доприносу који је у стицању пружио сваки од брачних другова својим радом. На тај начин у браку као животној заједници загарантовани су сваком брачном другу плодови његовог рада у заједничком стицању на принципу: сваком према његовом раду.

Прве тешкоће које су се у односу на овакав јасан принцип одмах у пракси појавиле односиле су се на чисто фактичка питања утврђивања доприноса сваког од брачних другова према процени свих околности под којима је рад извршен, од којих су неке изречено побројане у члану 10 Основног закона о браку, а све остале широко постављене захтевом да се води рачуна и о сваком другом облику рада и сарадње који су довели до стицања. Пошто на селу брак још увек задржава нека стара обележја и жена долази у кућу и на имање свога мужа, у спору насталом око тога шта је стечено у току брака, муж редовно истиче да је до тековине дошло благодарећи приходу од његове сопствене имовине. Понегде и жена уноси у домаћинство непокретности као свој мираз па тражи да се и према тој околности одмери њен удео у тековини. Насупрот старим правилима о тековини — приновку у породичним задругама која су била више практична него правична, и која при деоби приновка нису узимала у обзир колики је удео појединих задругара у задружној старини, већ су приновак делила на раван део на све задругаре старије од 15 година без обзира чак и на стварно залагање у раду по ономе да је свеједно „а косио, а воду носио“, —

наши судови, без изузетка, прихватили су да се удео има да одмери и према посебној имовини коју брачни другови имају. Међутим, у пракси се овој околности не даје свуда исти значај при процени удела. Поједини судови преко вештака утврђују просечан принос овакве имовине као „материјалне базе брачне заједнице“ и половину тог приноса аналогно наполици урачунавају искључиво у удео брачног друга који је сопственик те имовине. Други опет узимају вредност посебне имовине у целини и према њој опредељују непосредно и удео брачних другова у заједничкој тековини.

Но све то као претежно питање утврђивања факата не би било од значаја за ствар коју разматрамо, да нас још и постојање сопствене имовине брачних другова готово редовно код бракова земљорадника не доводи на проблем: какво право треба признати поједином брачном другу онда када је тековина настала у смеши са сопственом имовином брачних другова. Заједничка имовина може да се састоји из ствари и права. Нема посебних тешкоћа ако треба утврдити удео у имовини кад су ствар или право које је предмет спора у целини прибављени у току брака. Али заједничка кућа може да буде подигнута у току брака или тада само довршена на земљишту мужа, каменом из темеља његове старе куће и дрвеном грађом из његовог забрана, циглом вађеном на миразном добру жене али печеном дрвима опет из забрана мужа, озидана је радном снагом која је плаћена из постигнутог приноса имања у чијој су обради учествовала оба супруга из кога су купљени цреп и цигла. Увећање вредности имовине може да настане тако што је од безвредног парлога који је власништво мужа створен виноград, воћњак или башта или што су уопште извршене побољшице које повећавају земљишну ренту. Побољшица може да буде и код покретности као и код увећања сточног фонда. Могућа је и отплата хипотекарног дуга који је постојао на сопственој имовини једног од брачних другова. Укратко, доприносом од рада који уноси један од брачних другова, може да се повећава вредност — а то је управо чест случај — сопствене имовине која припада другом брачном другу као његово стварно право. Стиче ли у таквом случају онај први брачни друг удео у стварном праву или му припада само тражбено право? Може се рећи да и у таквим случајевима решење зависи опет од фактичких питања која су од утицаја на примену правила *superfices solo cedit* и отступања од тог правила као и на примену правила о смеши (по аналогiji), али при свем том остаје ипак нерашчишћено правно питање суштине и природе права заједничке имовине која чак ни код ствари стечених у целини од оба брачна друга није исто што и сувласништво.

Остављајући на страну ова питања у целом комплексу заједничког стицања у браку која несумњиво заслужују да буду посебно размотрена али која нас засад отстрањује од правца у коме испитујемо заштиту рада ван радног права, враћамо се на принцип изражен у члану 10 Основног закона о браку према коме се у брачној заједници стиче сразмерно уложеном раду. Кад су једном су-

дови на овом принципу позитивног права почели да решавају тековине у брачној заједници, први корак у ширењу те заштите рада претставља примена тога принципа и на чланове породичне заједнице ван крвног сродства, а који се не налазе у брачном односу са старешином домаћинства. И ту се развој кретао у земљорадничким породичним заједницама, и то прво тамо где женидбом сина у кућу долази снаха као брачни друг тога члана породице, али у исто време и као радна снага домаћинства. Иста је ствар и кад се доводи у кућу брачни друг кћери тзв. „домазет“ или „прижењен“, иако су такви случајеви много ређи. Привређивање таквог члана породице доприноси у таквом случају свекру као старешини домаћинства. Тужбе које су подизане по том основу упоредо с бракоразводном тужбом али не према брачном другом који није власник стеченог, већ према његовом оцу као стерешини домаћинства које се користило том радном снагом, судови су без колебања прихватили и решавали методски на исти начин као да је у питању спор по члану 10 Основног закона о браку. Даље од истог метода утврђивања вредности доприноса није се могло ићи. Имовина која је под тим условима стечена није заједничка имовина свих чланова породице који су доприносили радом, као што је то код брачне тековине по сили закона. Судови су узели да ту може да буде речи само о неправедном богаћењу за колико у тој тековини постоји допринос од радне снаге и да се има признати накнада вредности тога рада као тражено право.

На тај начин оваквим решењем и без признања заједнице у имовини онемогућена је експлоатација туђег рада у породичном кругу кроз институт неправедног богаћења. Но кад се једном дошло на терен неправедног богаћења, гаранција о којој је реч ширила се даље и на случајеве кад није било никакве тековине али је зато радом снахе имовина одржана или је у ма којем виду домаћинство имало користи од тога рада. Отпор који је пружала тужена страна у споровима о тековини и који је био привидно успешан уколико се тврдило да снаха „није дошла у кућу да буде ортак“ и да због тога не може да има удела у самој стеченој ствари или праву, него само право на накнаду свога рада по одбитку трошкова егзистенције и осталих користи које је већ добила од домаћинства — такав отпор довео је до последице да се рад снахе запази као реална вредност која постоји и кад није довела до стицања. Тиме је у исти мах идеја гаранције радног доприноса оваквог члана породице у свом развоју добила коначан облик и садржину.

Може да изгледа на први поглед да та гаранција чак премаша ону коју имају брачни другови, јер брачни друг не може да поставља никакве захтеве по основу свога рада у току брака ако нема заједничког стицања. Ствар тако не стоји ако се има у виду међусобна обавеза издржавања брачних другова из члана 13 Основног закона о браку у току брака и право на издржавање некривог

брачног друга у случају престанка брачне заједнице по члану 70 истог закона а изнад свега право наслеђа, што све снаха према свекру нема.

Следећа развојна фаза обележена је појавом тужби из оне врсте фактичке животне заједнице ван брака и породице познате под називом дивљег брака или конкубината. Код ових тужби, међутим, судови спрва нису уочавали могућност експлоатације туђег рада можда управо због тога што је развој онемогућења такве експлоатације почео од брачне заједнице као законом заштићене основе породице. Заједничко стицање у браку сматрало се у почетку привилегијом брачних другова и право које се као право на ствар не признаје чак ни осталим члановима породице. Захтеви признања заједничког стицања у ванбрачним заједницама морали су одиста под таквим околностима изгледати директно супротни заштити брака. Судови у прво време нису разумели суштину проблема. У ванбрачној заједници видео се само законом недозвољен однос какав се чак има да сузбија од стране органа државне управе, а све материјалне последице таквог односа па и фактичко привређивање и уношење рада у заједницу, оглашавање су за ванправне јер да из ванбрачног односа као неморалног и законом забрањеног не могу настати никаква права. На истим разлозима одбијане су такве тужбе кад би их, прећуткујући постојање ванбрачних односа, тужилачка страна подизала по основу неправедног богаћења радом у животној заједници; тужена страна била је увек довољно окретна да таквом захтеву приговори позивајући се — с цинизмом који судови нису запазили — на „право“ стање ствари и неморалност самог односа.

Али, истим путем који смо приказали напред у широј породици пробијала се идеја заштите рада и код ванбрачних заједница. У наследној заосталости нашег села нису ретки случајеви „удаје“ којом се ради доцнијег закључења брака ступа прво у ванбрачни однос, по коме обичају жена долази у домаћинство и привредно газдинство родитеља будућег мужа да би га заменила као радна снага за време док он служи војну обавезу. Неморалност односа који је заснован у оваквој заједници не може се разумно да прихвати као разлог због кога би се одбио захтев да се таквој жени, кад се намерава брак по отслужењу војне обавезе не оствари, не призна иста накнада као и снахи која је закључила брак. Па ипак и код оваких спорова код којих као да се може прстима да дирне основаност захтева, један део наших судова до недавно је одбијао тужбе с образложењем да тужитељица није била у радном односу, а да из ванбрачног односа као неморалног и законом забрањеног не могу настати никаква права, па ни право тужитељице на наплату за рад који је она обављала на имању тужених које за то време није увећано. (Пресуда Окружног суда у Карловцу Г 17/53 од 15 априла 1953 и Врховног суда НР Хрватске Гж 582/53 од 13 јула 1953).

Тешко је наћи бољи пример с колико тешкоћа продиру нова правна схватања не онде где су у питању стари принципи које је револуција оборила, већ управо тамо где насупрот новим схватањима стоје друштвени и правни институти који су се задржали и даље, али је под новим условима измењен њихов потенцијали домет. Неморалност ванбрачне заједнице није ништа друго него последица заштите брака као законом уређене заједнице мушкарца и жене која је, као основа породице, под заштитом државе (чл. 1 и 2 Основног закона о браку). Отуда склапање и одржавање ванбрачне заједнице противно је закону, а у супротности је са законом и с добрим обичајима и сваки уговор закључен у сврху образовања и одржавања ванбрачне заједнице. Било би противно закону да се мушкарцу и жени који су у ванбрачној заједници, на основу такве заједнице, признају права и дужности који по прописима Основног закона о браку настају у браку и који су — са становишта закона — атрибути само брачних односа (верност, заједничко име и становање, споразумно вођење домаћинства). Са тих разлога постојања ванбрачне заједнице не даје права једном ванбрачном другу да од другог захтева издржавање нити да захтева да учествује у наслеђу заоставштине другог ванбрачног друга. Укратко, ванбрачна заједница, ма у којој мери на себи носила фактичка обележја заједнице брачних другова, не може да буде правни основ за стицање права.

Општи принцип да из неморалног и законом забрањеног односа не могу настати права која су последица законом одређеног и заштићеног односа, у овим границама, има и овде своју пуну вредност. Међутим, из постојања ванбрачне заједнице настају и имовинскоправни односи. Одричање сваке заштите имовинским интересима у ванбрачној заједници значило би повлађивање бесправног присвајања имовине и бесплатног искоришћавања радне снаге ванбрачног друга. Заштита имовинских права брачних другова не заснива се на закључењу брака. Закључење брака није разлог због кога се заштићују имовинска права брачних другова, па ни непостојање брака није разлог за одбијање такве заштите. И ванбрачни друг има право да тражи заштиту својих својинских и других имовинских права као и сваки други грађанин. Као што постојање брака само за себе не чини да брачни другови стичу имовинска права тако и непостојање брака не чини да ванбрачни другови губе та права.

Ова очигледна истина није могла да продре у судску праксу пре но што је Савезни врховни суд у својој општој седници од 4 марта 1954, размотривши питање свих спорова у вези с ванбрачним заједницама, није указао судовима, поред осталог, и на горе наведене аргументе које треба имати у виду приликом решавања спорова о радном доприносу ванбрачног друга. „Неправилно је гледати“ — цитирамо Упутство донето на тој седници — „да овакве захтеве треба одбити као неосноване само зато, што је рад извршен у току ванбрачне заједнице живота и у вези с њим. Накнада вредности рада није остваривање користи од самог постојања ванбрачне заједнице и зато не противуречи принципу заштите брака...

Али, неправилно је и гледиште да ванбрачном другу припада право на вредност уложеног рада као да је између ванбрачних другова закључен уговор о раду. Овакво гледиште не одговара ни вољи странака које ступајући у ванбрачну заједницу не закључују уговор о раду. Споразум ванбрачних другова да образују заједницу живота и рада сличну браку и постојање овакве заједнице живота и рада може се узети само као израз воље ванбрачних другова да у заједници раде на заједничку корист. Доследно томе један ванбрачни друг може тражити вредност свога рада уложеног у пословима домаћинства и привредног газдинства другог, ако је тим радом приновљено и унапређено имање другог ванбрачног друга и у сразмери у којој је својим радом допринео да настане ова корист... ванбрачни друг често се пожртвовано залаже ради личних потреба члансва домаћинства (подизање, неговање и чување деце, неговање у болести и слично) и у другим пословима домаћинства и привредног газдинства, а тиме није ни увећана ни унапређена имовина другог ванбрачног друга. У таквом случају суд може досудити примерну накнаду, узевши у оцену трајање ванбрачне заједнице, врсту количину и значај уложеног рада, имовинске и породичне прилике једне и друге стране и слично... Има примера у пракси да ванбрачни друг, према коме је управљена тужба са имовинско-правним захтевима о коме је (напред) реч нема властите имовине, јер живи и привређује у породици и на имању свога родитеља. У таквом случају тужба се може управити и против родитеља-старејшине домаћинства и власника привредног газдинства. Овај је правно обавезан као и сам ванбрачни друг уколико према њему постоје изложени услови под којима је ванбрачни друг правно обавезан.“

Као што се види у Упутству су дата по суштини иста решења с којима смо се већ раније упознали у широј породици у спору око снахе против свекра, а не она која су постављена Основним законом о браку. Из Упутства се види и то да су поједини судови већ досуђивали накнаду за рад ванбрачног друга иако на погрешној аналогiji уговора о раду, а и пре Упутства јављају се судске одлуке с рашчињеним ставом према таквој накнади. Тако код Врховног суда Народне Републике Србије (пресуда Гж 776/52 од 6 децембра 1952 објављена под бр. 212 Збирке одлука врховних судова, Београд 1954) још 1952 наилазимо на у свему правилно ставиште да „У погледу стечене имовине током ванбрачног живота, ванбрачна жена која је имала удела у стицању имовине на име свог ванбрачног мужа, а и обратно, има тражено право“. Од оваквог правила, међутим, Врховни Суд Народне Републике Србије у истој одлуци отступа када су у питању ствари стечене за заједничку личну употребу и налази да се „за те ствари претпоставља да су стечене на раван део за ванбрачну жену и ванбрачног мужа и на њима имају обоје стварно право“.

У тражењу нових решења често долази до оваквих погрешних отступања од основно правилне поставке. Признајући у на-

челу ванбрачном другу право на заштиту његовог рада. Врховни суд Народне Републике Србије је код ванбрачних односа отишао даље него законодавац у члану 10 Основног закона о браку код брачне заједнице. Основни смисао тог члана, како смо га ми схватили, јесте заштита рада једног брачног друга од експлоатације другог брачног друга, заштита која је пружена гаранцијом да ће у случају спора удео у заједничкој имовини стеченој радом бити одређен према доприносу у раду, дакле, насупрот претпоставци да је таква имовина прибављена заједнички на равне делове. Нема никаквог разлога да се оваква претпоставка усвоји за ствари заједничке личне употребе, а још мање да се ванбрачном другу ту признају већа права него брачном. Колико је таква претпоставка директно супротна циљу онемогућења експлоатације туђег рада најбоље можемо да уочимо ако имамо у виду да су баш стицања ове врсте најчешћа у градским и брачним и ванбрачним заједницама, да она могу имати врло велику вредност (луксузан намештај, ћилими, радио апарат, порцеланско посуђе, фрижидер, итд.) и да ће онај друг који мање доприноси својим радом или нимало, ако жели експлоатацију, стицање, и оријентисати се редовно на прибављање ствари те врсте.

После овако расветљеног питања на најсложенијем и најосетљивијем месту стицања радом у ванбрачној заједници непотребно је да ближе прикажемо разлоге на којима се заснива признање накнаде за уложени рад код оних уговора који су сматрани недопуштеним. Код раскида уговора о наслеђивању, код којих је један од уговорника, — уговорни наследник — имао да издржава доживотно другог уговорника обрадом његовог имања и пружањем личних услуга кад је уговорена и заједница живота, судови су признавали накнаду за дотле уложени рад узимајући у обзир све околности појединог случаја, методски дакле исто као и да је реч о брачној тековини из члана 10 Основног закона о браку, а материјалноправно заснивали су основаност таквих захтева на неправедном богаћењу. Истоветно су третирали и раскиди уговора по којима је малолетно женско дете долазило на имање другог уговорника да ту одрасте и ради све донде док не стигне за удају те да том приликом добије спремину и удомљење, било изрично одређену било „по обичају“. Природу таквих уговора, а и других њима сличних, могли би да разматрамо у више праваца, али за задатак који смо поставили довољно је да утврдимо да је и у тим случајевима по принципу заштите од експлоатације уложени рад преношен у еквивалентну новчану вредност накнаде као тражбеног права (1).

(1) Иста мисао да рад претставља реалну вредност јавља се и у споровима где се од старешине домаћинства који на имању држи члана породице, обично сина, који ту привређује, тражи да одговара за утврђене обавезе таквог члана породице на периодична давања као што је издржавање или за обавезе неке друге врсте. Но у таквим споровима, потребно је напоменути, није у питању заштита од експлоатације рада већ заштита поверилаца од несавесних дужника.

Тиме би покушај који смо учинили да прикажемо досадашњи развој идеје заштите рада ван радних односа каква се јавља у имовинским споровима био завршен. Тај покушај остао би непотпун ако не бисмо указали и на перспективу исте развојне линије у будућности која се указује у одредбама Закона о наслеђивању. Поред афирмације већ углавном устаљене праксе по уговорима о издржавању у члану 125 и 127 Закона о наслеђивању, нова се проблематика јавља код члана 37 тога закона који има у виду стицање у породичној заједници и који гарантује потомцима оставиоцевим који су живели с њим у заједници и својим трудом, зарадом или иначе помагали му у привређивању, да њихов допринос у повећању вредности оставиоцеве имовине не уђе у заоставштину. Такви потомци имају право да захтевају да им се из заоставштине издвоји део који одговара њиховом доприносу и да се он не узима у рачун при израчунавању нужног дела као и да се не урачуна наследнику и његов наследни део. Идеја заштите рада стигла је најзад у позитивном праву и до породичних односа крвног сродства.

На овој законској одредби подизаће се ускоро тужбе у вези с оставинским расправама. Већ сада може да се назре проблематика те врсте спорова: правна природа ове тужбе, застареваше ове тужбе и друга питања правне технике. Оно што превазилази ту технику и што у оквиру овог рада хоћемо посебно да подвучемо, то је прогресивност овог института као логичног продужења процеса који је отпочео још 1946 чланом 10 Основног закона о браку. Овај нови институт нашег позитивног права делује негирајући застарело схватање да деца привређују за свога родитеља. И ту долази до пуног изражаја принцип онемогућења експлоатације рада, овде тако што се обезбеђује да плодови рада једног од оставиоцевих потомака у току расправе заоставштине претка не припадну другим наследницима. Али упоредо с тим принципом, потребно је већ сад да се укаже на узајамне дужности у породици. Из њих произилази да што један члан породице који живи у породичној заједници привређује, привређује у корист своју и свих у заједници. Овај принцип не јавља се код захтева издвајања доприноса према тестаменталном наследнику и наследнику-потомку који није привређивао у заједници са оставиоцем. Али према оним наследницима-потомцима који су живели у заједници, а нису или су у мањој мери привређивали, сматрамо да се примена члана 37 Закона о наслеђивању има да искључи. Таквим решењем принцип: сваком према његовом раду, неће бити повређен, јер колико оставиоцев потомак према осталим потомцима без доприноса или с мањим доприносом губи за толико прима компензацију у свима оним преимућствима које пружа живот у породици. Без тога развијао би се у кругу породице, нарочито шире породице, нездрав комплекс међусобних односа *inter vivos* који је све друго само не стаза која води из породице у социјализам. У сваком случају пракса ће морати да нађе начин да величину доприноса утврђује према уза-

јамним правима и дужностима у породици у којој породично имање и рад свакога служи као база за подизање, васпитање, одржавање и привредну делатност сваког појединог члана.

Примена члана 37 Закона о наслеђивању по методу утврђивања доприноса у увећању имовине оставиоцехе биће без сумње слична утврђивању доприноса по члану 10 Основног закона о браку. Издвајања тако утврђеног доприноса отвориће међутим нова питања правне природе тог захтева, у првом реду питање да ли оставиоцев потомак може да тражи удео у одређеној ствари и физичко одвајање тог свог дела или само вредност свог доприноса. Да ли је својим радом потомак дошао према претку у положај сувласника, или заједничара, или повериоца. Теориски рад по тим питањима задужио би праксу и помогао да се избегну непотребна застрањивања у примени овог прописа.

Миленко Јовановић

ЗАЈАМ СА КАМАТОМ ИЗМЕЂУ ПРИВАТНИХ ЛИЦА

Између приватних лица код нас се практикује зајам без накнаде. Поставља се питање је ли у нашем друштву дозвољено уговарање накнаде при зајму новца између приватних лица. Питање се може проширити на све ствари подобне да буду предмет зајма. Међутим, у свакодневном животу се најчешће зајми новац, те питање његовог позајмљивања са накнадом има посебан значај.

1. — Од ослобођења до данас донето је више правних аката који су регулисали кредитно пословање. Прве године после ослобођења протекле су у организовању и сређивању кредитног система и ограничавању и ликвидацији приватног кредитирања (приватних кредитних установа). Уопште узев, прописи о кредиту односили су се првенствено на кредитирање у привреди. Неке њихове одредбе су се са довољно основа могле применити на зајам са накнадом између приватних лица. Тако, на пример, Уредба о максимирању каматних стопа из 1948 (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 71) забрањивала је изричито кредитирање новцем уз наплату камата свим лицима сем овлашћеним кредитним предузећима и задружним организацијама. Уредба о каматним стопама из 1952 (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 25) овлашћује само Народну банку ФНРЈ и месне, градске, задружне штедионице на одобравање кредита уз наплату камата и примање улога на штедњу уз плаћање камата, али изричито не забрањује позајмљивање новца са накнадом између осталих лица. Отуда се може закључити да се Уредба односила на кредитирање у привреди и да је у оквиру социјалистичког сектора одређивала лица која могу да се баве пословима кредита. Заменивши Уредбу о каматним стопама из 1952 и друге прописе о кредитирању, Уредба о кредитима за обртна средства и другим краткорочним кредитима (*Службени*

лист ФНРЈ, бр. 4/54) искључиво се односи на кредитне послове у привреди. Тиме се са више вероватноће може мислити да се Уредба о каматним стопама из 1952 такође односила само на кредитне послове у привреди. Према Уредби о порезу на доходак (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 56/53) која је, са изменама и допунама, на снази и данас, опорезивању подлеже и приход грађана од камата у који се не рачунају камате и згодици по унутрашњим зајмовима и државним обвезницама, ни приходи од улога на штедњу (члан 61 и 62 Уредбе). Из тога би произишлаго да зајам са накнадом између приватних лица у нашем друштву није забрањен, управо да је дозвољен, али да правно није ближе регулисан.

Има схватања да зајам са накнадом између приватних лица не треба дозволити у нашем друштву. У прилог овог схватања иду пре свега тежња за онемогућавањем да неко живи без рада — идеал за који су се борили напредни људи свих времена — и велика потреба за прикупљањем новчаних средстава ради улагања у изградњу земље. Као драгоцену се појављује свака сума стављена на располагање заједници која уз то даје одређену накнаду. Према томе, сваки поседник новца има могућности да пласира свој новац и нема потребе да га позајмљује приватним лицима.

У прилог дозвољавања зајма новца са накнадом између приватних лица иде, пре свега, чињеница недовољно развијеног кредитног система у задовољавању потреба приватних лица. Наиме, чињеница је да сваки поседник новца може да уложи свој новац и добије накнаду, али је исто тако чињеница да приватно лице не може увек да добије новац на зајам од кредитних установа иако је вољно да плаћа накнаду. Међутим, у свакодневном животу се итекако осећа потреба за кредитом. Осим тога, у нашем друштву постоји низ реликата претходних епоха, поред којих, у садашњем периоду, може да егзистира и зајам новца са накнадом између приватних лица. Најзад, наше друштво је већ довољно имуно од опасности безобзирне експлоатације да, уз ограничење у погледу висине накнаде, може да толерира зајам са накнадом између приватних лица.

2. — Доступна судска пракса по овом питању није богата. Изгледа да се највећи број предмета ове врсте окончава пред средњим и окружним судовима.

У Врховном суду ФНРЈ, у Извештају Врховног суда НР Македоније за 1953 наведен је један случај зајма са накнадом између приватних лица.

Туженик је позајмио тужиоцу 10.000 динара. Тужилац је на име обезбеђења дао туженику њиву величине 3 декара а на име накнаде право обрађивања и прибирања плодова. Касније је тражио да суд утврди да је он сопственик спорне њиве и да обавезе зајмодавца као туженика да му њиву преда у посед. Срески суд је удовољио тужбеном захтеву. Пресуду среског суда је потврдио окружни суд. Јавни тужилац НР Македоније је подигао захтев за

заштиту законитости. Решавајући по овом захтеву Врховни суд НР Македоније је укинуо обе пресуде и предмет вратио првостепеном суду на поновно разматрање и одлуку са разлога:

„Туженик је држао спорну њиву као реум за зајам дат тужиоцу. Значи, међу странкама је постојао уговорни однос са обавезама за обе стране. Правно је правило да странке извршавају своје обавезе и да једна странка може да тражи испуњење обавезе од друге стране ако је сама спремна да испуни своју обавезу. Иначе друга странка има право на приговор да прва није испунила своју обавезу (*exemptio non adimpleti contractus*). Тужилац није доказао да је предложио туженоме да му исплати суму од 10.000 динара као своју обавезу, нити пак, ако је тужени одбио да прими суму, да ју је депоновао код суда, што се по правним правилима сматра као испуњење обавезе. Зато је погрешно суд када је, признајући право на сопственост тужиоцу и задужујући туженог да му врати заложену њиву пропустио да истовремено обавезе тужеоца да претходно врати позајмљену суму од 10.000 динара, што је његова обавеза према туженоме. Обе обавезе потичу из истог уговорног односа и њихово извршење је међусобно условљено. Шта више, према утврђеноме од првостепеног суда, обавеза тужеоца је главна обавеза, док је обавеза туженога акцесорна и долази одмах после извршења главне обавезе. Зато међусобна условљеност обухвата у себи сукцесивност испуњавања обавеза. Када тужилац исплати зајам, зајмодавац је дужан да врати залог.“ (Врховни суд НР Македоније, Гзз. бр. 21/53).

Из наведеног извештаја се види да њива није служила само као залога нити је у ту сврху конституисано право залоге као стварно право на њој. Она је заложена фактичком предајом у посед с правом обраде и прибирања плодова од стране зајмодавца. Према схватању и оцени Јавног тужиоца и Врховног суда НР Македоније зајам новца са накнадом између приватних лица је дозвољен посао. Они се, осим тога, нису упуштали у анализу висине накнаде и правни посао доводили у зависност од ње. Неки писци (на пример, др. А. Гамс: *Стварно право*, Београд, 1948, стр. 85) сматрају зајам са реумом дозвољеним само ако се прибирање плодова рачуна у отплату и главнице и интереса.

Пресуди Врховног суда НР Македоније може да се приговори да се служи резонавањем које може да се примени само на двостране уговоре. Зајам са реумом, међутим, састоји се из два правна посла: уговора о зајму ствари и уговора о реуму ствари. Оба уговора су реална и, према томе, једнострана. Отуда не може да се говори о приговору *non adimpleti contractus*. Међузависност постоји, али између правних послова. Уговор о зајму ствари је основни, главни уговор, а уговор о реуму ствари споредан, акцесоран.

3. — Врховни суд НР Србије нема грађанскоправне праксе по питању зајма са накнадом између приватних лица. Окружни суд за град Београд и Врховни суд НР Србије располажу кривично-правном праксом по овом питању. Тако, осуђен је зајмодавац који

се бавио позајмљивањем новца у виду заната и на име накнаде уговарао и примао новац и друге ствари: ципеле и обвезнице народног зајма (пресуда Окружног суда за град Београд К. 600/53 од 12 децембра 1953). Врховни суд НР Србије се, по истој ствари, сложио са правном квалификацијом дела од стране Окружног суда (пресуда Врховног суда НР Србије, Кз. 725/54 од 8 маја 1954). У образложењу Окружни суд за град Београд, између осталог, каже:

„... суд је нашао да је оптужена примала или уговарала за себе несразмерну имовинску корист искоришћавајући нужду или лакомисленост особа које су од ње тражиле услугу, а она је то чинила са испољеним расположењем да са те стране имовину повећава, те је на тај начин извршила кривично дело из чл. 263, ст. 2, Кривичног законика. Бранилац оптужене је предложио ослобађајућу пресуду са тог разлога што и он стоји на гледишту као и оптужена да је њено право да чини са новцем што она жели, тј. да давање новца на кредит није забрањено. Суд стоји на гледишту такође да давање новца на кредит није забрањено, али да чињење услуга под околностима из чл. 263, ст. 1, Кривичног законика (1) јесте инкриминисано, а тај случај стоји у делу оптужене...“

Према члану 263 Кривичног законика зеленашки уговор постоји кад неко за услугу коју чини неком лицу „прими или уговори за себе или другог несразмерну имовинску корист искоришћујући његово тешко имовинско стање, нужду, недовољно искуство или лакомисленост...“ У услуге на које циља овај члан Кривичног законика, без сумње, долази зајам са накнадом.

За постојање зеленашког уговора према наведеном пропису Кривичног законика потребно је да се стекну два услова: објективан — несразмера између предмета престација, и субјективан — искоришћавање тешког имовинског стања, нужде, недовољног искуства или лакомислености дужника. У овом случају судови су нашли да постоје оба услова.

Из образложења пресуда произилази да се ни Окружни суд за град Београд ни Врховни суд НР Србије нису упуштали у оцену висине накнаде коју је оптужена уговарала односно примала за чињење услуге зајма новца. Ови судови управо сматрају да несразмерна имовинска корист постоји кад се зајам чини са испољеним расположењем да се са те стране имовина повећава, кад се уговара или добија више него што се даје, како се каже на неким местима у образложењу пресуде Окружног суда за град Београд. Тиме се на посредан начин каже да зајам са накнадом између приватних лица није дозвољен у нашем друштву. Уз такво схватање објективног момента као елемента кривичног дела зеленаштва код услуге зајма, није тешко пронаћи субјективан момент: сваки случај зајма,

(1) Позивање на став 1 члана 263 Кривичног законика је вероватно техничка омашка с обзиром да је оптужена суђена по ставу 2 наведеног члана Кривичног законика. Тачност позивања на пропис у овом случају није битна, јер се и став 1 и став 2 члана 263 Кривичног законика односе на исту ствар: кривично дело зеленаштва, с том разликом што се став 2 наведеног члана примењује у случају вршења зеленашких услуга у виду заната.

се може подвести под један од субјективних услова наведених у члану 263 Кривичног законика. Међутим, члан 263 Кривичног законика не забрањује стицање користи уопште за чињење неке услуге, већ само стицање несразмерне користи.

4. — Накнада за зајам новца између приватних лица и сам зајам између њих нису правно регулисани као што смо већ видели. Правним прописима је регулисано само питање накнаде између кредитних предузећа и појединаца кад улажу новац на штедњу или узимају кредит. Као дозвољена накнада код зајма новца између приватних лица би могла бити прихваћена законска камата. Према судској пракси законска камата (мораторни интерес) износи 4% (пресуда Врховног суда НР Србије, Гж. 2345/54) (2). У сваком случају накнада код зајма новца између приватних лица не би требало да пређе висину накнаде која се добија при улагању новца на штедњу код банака. Нема никаквих разлога да приватна лица по питању зајма са накнадом буду у повољнијем положају од кредитних установа друштвеног сектора.

То значи да се не може сматрати као несразмерна имовинска корист за услугу зајма новца између приватних лица накнада која не прелази законску камату, односно накнада која не прелази камату која се добија при улагању новца на штедњу код установа социјалистичког сектора. Уговарање више накнаде треба сматрати ништавим за онај вишак који прелази ту камату. Ова ништавост не треба да има за последицу ништавост правног посла у целини. Из тога произилази да би зајам новца са накнадом између приватних лица требало данас сматрати у нашем друштву као дозвољен посао, са законском каматом која се примењује у нашој судској пракси, односно, у најбољем случају, са каматом коју дају банке на штедне улоге.

Живомир Ђорђевић

СИТНО ДЕЛО КРАЂЕ

Ситно дело крађе из члана 259 Кривичног законика по својој тежини претставља дело мање друштвене опасности и са овог гледишта досматрано заслужује мању пажњу од осталих кривичних дела против друштвене и приватне имовине. Међутим, по правној конструкцији свог бића, оно задаје пракси више тешкоћа него што би то на први поглед изгледало. Међу објављеним пресудама виших судова, случајеви који се односе на ситно дело крађе релативно су највише заступљени. Из ових пресуда јасно се виде проблеми које ово кривично дело поставља као и одређена схватања

(2) Понекад се законском каматом погрешно назива камата коју је према позитивним прописима обавезно уговарати. Таква камата, међутим, има уговорни карактер с тим што је њена висина одређена. Законском каматом треба звати накнаду која се даје када дужник доспе у доцњу при извршењу обавезе из било кога извора.

праксе у вези са њима. Међутим и поред тога, не би се могло казати да ова схватања претстављају коначни став праксе према проблемима на које се она односе. Напротив, могло би се казати да је пракса наших судова, по извесним питањима у вези са овим кривичним делом, још увек у фази тражења дефинитивних решења. Као доказ за ово може послужити и чињеница што су извесна питања у вези са ситним делом крађе била предмет дискусије прве проширене опште седнице Савезног врховног суда и претставника врховних судова народних република и АП Војводине, одржане од 10 до 14 јануара 1955, па ипак на овој нису формулисана никаква правна схватања по овим питањима, иако је то учињено по низу других питања која су дискутована. Слично стоји ствар и у другим законодавствима која познају ово кривично дело.

Као претходно питање од чијег решења зависе делимично многа спорна питања у вези са ситним делом крађе, намеће се проблем одређивања правне природе и положаја овог кривичног дела у систему посебног дела кривичног законика. Наиме, потребно је утврдити да ли је то самостално кривично дело у групи имовинских кривичних дела, или је ситно дело крађе само посебан, лакши, облик, крађе. У немачкој кривичноправној литератури где је ово питање највише дискутовано, преовлађује мишљење да је ситна крађа (крађа из нужде, уведена новелом од 19 јуна 1912) самостално кривично дело а не само привилеговани облик крађе. Истиче се да у Немачком кривичном законнику ово кривично дело има и свој посебан назив: *Entwendung a ne Diebstahl*. Иако по свим обележјима одговара крађи, ипак се од ове разликује по предмету извршења кривичног дела. Из ових разлога то није облик крађе већ самостално имовинско кривично дело (1). Чак и старији аутори који су узимали у обзир прописе пре новелирања Кривичног законика, истицали су да је спорно да ли је ово самостално кривично дело или пак облик крађе (2).

У нашем Кривичном законнику ситно дело крађе предвиђено је у члану 259 који се подједнако односи и на ситно дело утаје односно преваре. Из овог се већ може извести закључак да је дело из члана 259 једно засебно кривично дело које у себи обухвата не само ситно дело крађе већ и ситно дело утаје и преваре. Ствар је недостатка у правној терминологији што у закону није употребљен посебан назив који би једновремено означавао ситно дело крађе, утаје и преваре. Као засебно и јединствено кривично дело, оно обухвата све случајеве крађе, утаје и преваре који се односе на ствари мале вредности. Отуда приликом анализе овог кривичног дела у теорији и пракси мора се водити рачуна да се оно може извршити

(1) Schönke-Schröder: Strafgeseztbuch-Kommentar, 7 Aufl., Berlin, 1954, § 248 a, I; R. Frank: Das Strafgeseztbuch für das Deutsche Reich, 16. Aufl., Tübingen, 1925, § 248 a, I; Franz v. Liszt: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, 23. Aufl., Berlin, 1921, § 128, VI; J. von Olshausen's Kommentar zum Strafgeseztbuch für das Deutsche Reich, 11. Aufl., Berlin, 1927, II Band, § 248 a, I; E. Schwartz: Das Strafgeseztbuch für das Deutsche Reich, Berlin, 1914, § 248 a, 4.

(2) K. Binding: Lehrbuch des Gemeinen Deutschen Strafrechts, Besonderer Teil, Leipzig, 1902, I Band, § 76, 11, 2.

крађом, утајом или преваром. Али у свим тим случајевима не можемо говорити о крађи, утаји односно превари, већ о једном посебном кривичном делу које се може извршити крађом, утајом или преваром. Само утолико при анализи овог кривичног дела морају се узети у обзир обележја крађе, утаје односно преваре. Иначе, случајеви из члана 259 Кривичног законика имају се расправљати потпуно самостално. Слично као и код кривичног дела плачке из члана 255 Кривичног законика које, иако је састављено из крађе, разбојничке крађе и проневере, ипак претставља једно засебно кривично дело. У прилог овог схватања говори још и следеће. По унутрашњој систематици кривичних дела против друштвене и приватне имовине, дело из члана 259 је потпуно одвојено од крађе, утаје и преваре и свих у закону предвиђених облика ових кривичних дела. Издавање свих случајева који се појављују као ситно дело крађе, утаје и преваре, и њихово груписање у једном пропису, члану 259, није извршено из разлога законодавне технике, већ што по схватању законодавца сви ти случајеви улазе у биће једног јединственог кривичног дела, ситног дела крађе, утаје и преваре. Тако да се ситно дело крађе о коме је овде реч, појављује не као облик крађе већ као један облик јединственог кривичног дела ситног дела крађе, утаје и преваре.

1. — Предмет ситног дела крађе је ствар мале вредности. Ова вредност није одређена у новцу већ је само речено да то мора бити ствар мале вредности. Према томе њу одређује суд по слободном уверењу у сваком конкретном случају појединачно. Вредност ствари има се ценити објективно, пре свега према пресметној вредности у време извршења дела. Али притом треба узети у обзир не само оно што ствар претставља за оштећеног већ и за учиниоца кривичног дела (3). У сваком случају суд мора констатовати да је то незначајни напад на туђу имовину. Узима се да сувише проширивање појма „мале вредности“ не одговара суштини овог кривичног дела. Тим пре постоји ово кривично дело ако је ствар без вредности за оштећеног (4). Сем тога, приликом оцене вредности ствари не треба се ограничити само на вредност те ствари одвојено посматране већ је потребно узети у обзир и друге околности које одређују целокупну штету која се тиме наноси оштећеном, односно корист за учиниоца кривичног дела (5). Слично схватање је изражено у пресуди Врховног суда НР Босне и Херцеговине од 18 децембра 1951, Кж-832/51, поводом оцене случаја једне „ситне преваре“: „Појам ситног није у закону поближе одређен, па је оцена тог питања препуштена слободном уверењу суда“, „то зависи од разних околности сваког појединог случаја, при чему важну улогу

(3) Schönke-Schröder: op. cit. § 248 a, I; Olshausen's: op. cit., § 248 a, 4.

(4) Frank: op. cit. § 248 a, II; v. Liszt: op. cit. § 128, VI; Schwartz: op. cit. § 248 a, 2.

(5) Т. Живановић: Основи Кривичног права Краљевине Југославије, Посебни део, 3. изд., Београд, 1938, књ. I, § 42, II, 2; Ј. Таховић: Кривично право, Посебни део, Београд, 1953, стр. 327.

игра економска вредност ствари у даном моменту, материјално стање оштећеног и томе слично“ (6).

Ситно дело крађе спада у групу намерних деликата, према томе кривична одговорност је везана само за умишљај. Као и код свих осталих кривичних дела, умишљај мора садржавати између осталог, свест о свим битним елементима кривичног дела. Пошто је предмет кривичног дела овде основни, конститутивни елемент, то је код учиниоца кривичног дела потребан умишљај о предмету кривичног дела односно свест о томе да је у питању ствар мале вредности. У овом погледу постоји сагласност готово код свих аутора. Умишљај учиниоца кривичног дела мора бити управљен на крађу ствари мале вредности, односно мора се односити на одузимање ствари мале вредности (7). Ово се подвлачи још више тиме што се наглашава да је код учиниоца дела, поред умишљаја у ужем смислу, потребно и „знање“ мале вредности ствари (8). Односно, пошто је то намерни деликт, ситно дело крађе постоји само онда ако је намера учиниоца била управљена на прибављање мале имовинске користи. Из овога јасно произилази да ће постојати крађа а не ово кривично дело ако је до извршења ситног дела крађе дошло само због стицаја околности, на пример, ако је у украђеном новчанику било мало новца, ако у просторији у којој је крађа извршена није било ствари веће вредности, итд. (9). Само неки аутори узимају да за постојање овог кривичног дела није потребна свест о малој вредности ствари, па да према томе то не улази у умишљај (10). Пракса наших судова готово једнодушно узима да је за постојање ситног дела крађе потребан умишљај односно свест о томе да је предмет кривичног дела ствар мале вредности. Тако по питању да ли се крађа новчаника само са 172 динара може сматрати као ситно дело крађе, Врховни суд НР Србије у пресуди Кж-169/52 од 6 фебруара 1952 стао је на гледиште „да би ово дело постојало само у том случају ако би умишљај учиниоца био управљен само на одузимање и противправно присвајање одређене ствари мале вредности, па само ту ствар и присвојио иако је могао том приликом да присвоји и друге ствари веће вредности“ (11). Још јасније је то речено у пресуди истог суда Кж-69/52 од 8 фебруара 1952: „Ситно дело крађе из члана 259, ст. 1, Кривичног законика постојало би само онда кад би умишљај извршиоца био управљен само на одузимање и противправно присвајање одређене ствари мале вредности, па извршилац само ту ствар и присвоји, иако је том приликом могао да присвоји и ствари веће вредности, или је само одређену ствар мале вредности хтео да присвоји а других ствари није ни било“ (12). Слично је и по пресуди Врховног суда НР Хрватске Кж-639/53 од 28 априла 1953: „Да би се радило о делу ситне крађе из члана 259, ст. 1, Кривичног за-

(6) Збирка одлука врховних судова, I, Београд, 1952, бр. 47, стр. 65.

(7) Schönke-Schröder: *op. cit.* § 248 a, III; Olshausen: *op. cit.* § 248 a, 6.

(8) Binding: *op. cit.* S. 310.

(9) Таховић: *op. cit.* стр. 327.

(10) Frank: *op. cit.* § 248 a, IV.

(11) Збирка одлука, I, бр. 46, стр. 64—65.

(12) Збирка одлука врховних судова, II, Београд, 1954, бр. 82, стр. 86.

коника потребно је, уз остало, да је ствар мале вредности (као предмет кривичног дела) обухваћена умишљајем учиниоца, и да је умишљај ограничен на крађу ствари мале вредности“ (13). Исто тако по пресуди Врховног суда Босне и Херцеговине Кж-47/53 од 26 октобра 1953: „Ситно дело крађе из члана 259, ст. 1, Кривичног законика постоји само у том случају, ако је умишљај учиниоца ишао за тим да украде само ствар мале вредности“ (14).

С обзиром на то да је за постојање овог кривичног дела потребан умишљај учиниоца у погледу ствари мале вредности, у случају постојања заблуде могу настати следеће ситуације. Ако ствар објективно није мале вредности, али учинилац у заблуди то сматра, онда оваква заблуда искључује одговорност за крађу и учинилац одговара само за ситно дело крађе. Ако је ствар објективно мале вредности, али је учинилац у заблуди сматра као ствар веће вредности, онда је спорно како треба ценити кривичну одговорност учиниоца. По неким ауторима у овом случају постоји обична крађа у покушају, по другим као свршено кривично дело, а има и мишљења да у овом случају постоји само ситно дело крађе (15).

2. — Питање које је најинтересантније за нашу судску праксу у вези са овим кривичним делом, састоји се у следећем. Могуће је, а такви случајеви у пракси нису ретки, да ситно дело крађе у конкретном случају садржи које обележје тешке крађе из члана 250 Кривичног законика, па се онда поставља питање да ли дело и даље треба третирати као ситно дело крађе или пак узети да у том случају постоји тешка крађа, без обзира на то што је предмет кривичног дела ствар мале вредности. У теорији, полазећи од изложеног схватања да је ситно дело крађе самостално кривично дело, већина аутора заступа гледиште да се ово дело ниуком случају не може претворити у тешку крађу, без обзира на то што оно садржи у конкретном случају које обележје тешке крађе. Сматра се, према томе, да основи и околности које дају појам тешке крађе, не могу утицати на правну природу ситног дела крађе. Ситно дело крађе и крађа налазе се у односу привидног стицаја по принципу специјалитета (*lex specialis derogat legi generali*) и зато се на ситно дело крађе не могу применити прописи о тешкој крађи иако у конкретном случају постоје неке сличне околности које иначе крађу чине тешком (16). Из истих разлога готово сви аутори узимају да осуда за ситно дело крађе не може служити као основ за специјални поврат, као једне од квалификаторне околности за тешку крађу (17).

Пракса наших судова, међутим, заузима различит став у погледу појединих облика тешке крађе. Она је готово једнодушна у

(13) *Naša zakonitost*, Zagreb, 1954, br. 1, str. 39.

(14) *Правни живот*, Београд, 1954, 2—3, стр. 59.

(15) Schönke-Schröder: op. cit. § 248 a, III; Frank: op. cit. § 248 a, IV; Olshausen: op. cit. § 248 a, 6.

(16) Schönke-Schröder: op. cit. § 248, a, I; Frank: op. cit. § 248 a, I, 2; Olshausen: op. cit. § 248 a, 3; Schwartz: op. cit. § 248 a, 4, a.

(17) Frank: op. cit. § 248 a, I, 2; Olshausen: op. cit. § 248 a, 3. b; Schwartz: op. cit. § 248 a, 4, a; Schönke-Schröder: op. cit. § 248 a, I.

том погледу да осуда за ситно дело крађе не може служити као основ за специјалну поврат у смислу једне од квалификаторних околности за тешку крађу. Тако по пресуди Врховног суда НР Србије Кж-2162/52 од 19 новембра 1952, „поврат у вези са ситним делом крађе јавља се само као отежавајућа околност у смислу члана 40 Кривичног законика“ (18). У истом смислу пресуде Врховног суда НР Хрватске: 1) Кж-282/53 од 11 марта 1953 „раније осуде учиниоца крађе због ситног дела крађе из члана 259 Кривичног законика не оправдавају квалификацију по члану 250, ст. 2, т. 6, Кривичног законика“; 2) Кж-409/53 од 18 марта 1953, „дело ситне крађе из члана 259, ст. 1, Кривичног законика не претвара се у дело тешке крађе из члана 250, ст. 2, т. 6, Кривичног законика, ако га је извршило лице које је због крађе, разбојничке крађе или разбојништва било осуђено више пута“ (19), и 3) Кж-639/53 од 28 априла 1953, иста формулација као у претходној пресуди (20). Најзад, у истом смислу пресуда Врховног суда НР Словеније Кж-135/52 од 1952: „Ако учинилац, који је већ више пута осуђен због крађе, украде ствари мале вредности, није учинио кривично дело из члана 250, ст. 2, т. 6, Кривичног законика, него само кривично дело ситне крађе из члана 259, ст. 1, Кривичног законика. Исто тако учинилац који је више пута био осуђен због ситне крађе из члана 259, ст. 1, Кривичног законика, ако украде ствари веће или мање вредности, не може се казнити по члану 250, ст. 2, т. 6, Кривичног законика него по члану 249 односно по члану 259 Кривичног законика“ (21). Супротно, мада нејасно, пресуда Врховног суда АП Војводине Кж-809/53. „Иако су крађом отуђене покретности незнатне вредности ипак у радњи оптуженог стоји кривично дело тешке крађе из члана 250, ст. 2, Кривичног законика јер је исти раније осуђен два пута за кривично дело крађе“ (22).

Међутим, ако су у питању квалификаторне околности из члана 250, ст. 2, т. 1, Кривичног законика, тј. обијање и проваљивање, наши судови су склони схватању да оне од ситног дела крађе чине тешку крађу. Тако по пресуди Врховног суда НР Србије Кж-1181/51 од 26 новембра 1951: „За постојање дела ситне крађе из члана 259 Кривичног законика није одлучна само мала вредност украђене ствари. Мала вредност ствари је редован елемент овог кривичног дела али није и једини, јер да ли ће то дело бити ситно зависи и од начина извршења (у питању је било ситно дело крађе извршено проваљивањем)“ (23). Исто тако али на један општи начин, пресуда Врховног суда НР Србије Кж-809/53 од 18 јуна 1953: „Нема кривичног дела ситне крађе из члана 259 Кривичног законика ако је оптужени обијањем затворених просторија узео ствари мале вредности или само желео да узме једну ствар мале вредности, већ

(18) Збирка одлука, II, бр. 57, стр. 71.

(19) *Naša zakonitost*, 1953, br. 6—7, str. 387.

(20) Збирка одлука II, бр. 81, стр. 85.

(21) Збирка одлука II, бр. 84, стр. 87.

(22) Гласник Адвокатске коморе за АП Војводину, Нови сад, 1954, бр. 3, стр. 23.

(23) Збирка одлука I, 33, стр. 53.

је у питању дело крађе из члана 250, ст. 2, т. 1, Кривичног законика“ (24). У истом смислу пресуда Врховног суда НР Хрватске Кж-1668/53 од 27 новембра 1953: „И крађа која би иначе била ситна (чл. 259 Кривичног законика), постаје с обзиром на начин извршења тешка крађа из члана 250, ст. 2, т. 1, ако је учињена обијањем и проваљивањем“ (25). Слично гледиште изложено у пресуди Врховног суда НР Босне и Херцеговине Кж-398/53 од 4 јуна 1953: „Тешка крађа из члана 250, ст. 2, т. 1, Кривичног законика постоји и онда ако се ради о крађи ствари мале вредности“ (26).

У свим наведеним пресудама, као што је напоменуто, реч је о једној врсти тешке крађе и то о тешкој крађи извршеној обијањем или проваљивањем, — чл. 250, ст. 2, т. 1, Кривичног законика. У свим оваквим случајевима наши судови су склони схватању да се ситно дело крађе извршено обијањем или проваљивањем претвара у тешку крађу. Међутим, против таквог схватања пре свега говоре теориски разлози који су напред изложени. Из саме природе ситног дела крађе као самосталног кривичног дела а не као облика крађе, јасно произилази да се оно не може претворити у тешку крађу само на основу тога што се у конкретном случају појављују нека обележја тешке крађе. Али у прилог мишљења овде изложеног могу се навести још неки аргументи, поред наведених чисто теориских. У члану 250 Кривичног законика јасно је речено да се као тешка крађа, уз постојање одређених обележја, може појавити „крађа“ а не „ситно дело крађе“. Ово је изричито речено у ставу другом истог члана где стоји „да ће се истом казном казнити учинилац ако је крађа учињена (даље се набрајају обележја односно врсте тешке крађе из овог члана)“. Како па кзаконодавац поред израза „крађе“, изричито у члану 259 употребљава израз „ситно дело крађе“, јасно је да би ово употребио и у формулацији члана 250 да је хтео да прописима овог члана буде обухваћено и ситно дело крађе. Други аргумент произилази из самог схватања судске праксе, али у супротном смислу него што она то чини. Наиме, у свим наведеним пресудама, ситно дело крађе се сматра као тешка крађа само онда ако је дело извршено обијањем или проваљивањем. Затим, као што је горе изложено, судска пракса је једнодушна у томе смислу да ранија осуда за ситно дело крађе не може служити као основ за специјални поврат у смислу квалификаторне околности из члана 250, ст. 2, т. 6, Кривичног законика. Из оваквог схватања би произашло да се израз „крађа“ из члана 250, ст. 2, т. 6, не односи на ситно дело крађе, а да се исти израз „крађа“ из опште одредбе става 2 истог члана односи и на ситно дело крађе. Изгледа мало нелогично да се један исти израз тумачи на два различита начина иако се односи на истоветне случајеве. Даље, ако би се примило гледиште да се ситно дело крађе може претворити у тешку крађу ако постоје која обележја тешке крађе, онда би било логично да се ово односи

(24) Правни живот, 1954, бр. 12, стр. 25.

(25) Naša zakonitost, 1954, бр. 2, стр. 85.

(26) Правни живот, 1954, бр. 2—3, стр. 56.

на све врсте тешке крађе а не само на тешку крађу извршену обијањем или проваљивањем. То би значило да ситно дело крађе постаје тешка крађа ако постоје и која друга обележја тешке крађе а не само обележје из ст. 2, т. 1. Судска пракса, међутим, о околности из ст. 2, т. 6, изричито се изјашњава да не може доћи у обзир у вези са ситним делом крађе, а у погледу осталих околности из члана 250 не пружа доказа. Додуше постоји једна пресуда која на један генералан начин узима да се све квалификаторне околности из члана 250 односе и на ситно дело крађе, — али она је усамљена и не би се могло тврдити да изражава схватање свих судова. То је пресуда Врховног суда НР Босне и Херцеговине Кж-60/52 од 31 јануара 1952. По овој пресуди: „Одредбе члана 250 Кривичног законика односе се на све случајеве крађе, без обзира да ли се ради о обичној или ситној крађи. Одредбе члана 250 Кривичног законика прописују случајеве тешке крађе. Према тим одредбама увек ће се радити о тешкој крађи, ако је крађа извршена са места наведеног у чл. 250/I Кривичног законика или ако су предмети крађе наведени у истој законској одредби или ако је крађа извршена на један од начина предвиђених у чл. 250/II Кривичног законика. Пошто се у члану 250 Кривичног законика не наводи изричито, да се односи само на случајеве обичне крађе, тј. на крађу из чл. 249 Кривичног законика, односно да се не изузимају случајеви ситне крађе, тј. крађе из чл. 250 Кривичног законика, јасно је да се одредба чл. 250 Кривичног законика, па према томе и одредба чл. 250/II, т. 1, Кривичног законика, односи на све случајеве крађе, без обзира да ли се ради о обичној или ситној крађи“ (27). Из ове пресуде би чак изашло да се на ситно дело крађе односи и тачка 6, ст. 2, члана 250, Кривичног законика, тј. да ситно дело крађе може служити као основ за специјални поврат. Као што смо, међутим, видели то не одговара схватању осталих судова који су једнодушни у супротном смислу. Из ових разлога ова пресуда не може се узети као правило већ као изузетак од општег схватања наше судске праксе да ситно дело крађе постаје тешка крађа само ако је извршено обијањем или проваљивањем. Па према томе остаје приговор горе назначен да је то властити аргумент судске праксе против њеног схватања у горе изложеном смислу.

Најзад, треба навести још једну пресуду која потврђује оно што је још у почетку наглашено да пракса наших судова није још заузела дефинитиван став по свим спорним питањима у вези са ситним делом крађе. Разматрајући пресуду нижег суда који је узео да постоји дело тешке крађе из чл. 250, ст. 2, т. 1, Кривичног законика у случају малолетника који је извршио крађу суме од 200 динара обијањем ветеринарске амбуланте, Врховни суд НР Хрватске је изложио следеће своје гледиште у пресуди Кж-9/55—2 од 16 фебруара 1955: „Макар је крађа ствари мале вредности извршена обијањем или проваљивањем (чл. 250, ст. 2, т. 1, Кривичног законика), може она с обзиром на околности случаја — претстављати

(27) Правни живот, 1953, бр. 4, стр. 19.

ситно дело крађе из чл. 259 Кривичног законика. Нижи суд је погрешно када је правну квалификацију случаја учинио зависним једино од постојања проваљивања као начина извршења дела и када код те квалификације није узео у разматрање околности које карактеришу друштвено-морални лик оптуженог, и околности под којим је крађа извршена а које могу одлучно утицати на оцену да ли се ради о тешкој крађи из чл. 250, ст. 2, т. 1, Кривичног законика или о ситној крађи из чл. 259, ст. 1, Кривичног законика. У циљу правне квалификације овог дела крађе потребно је оценити и уважити да је умишљај оптуженог био управљен искључиво на извршење крађе суме од 200 динара (оптужени већи износ новца није одузео мада је на месту крађе био склоњен већи износ и мада нису постојале препреке за одузимање већег износа), дакле ствари мале вредности, предвиђене у чл. 259, ст. 1, Кривичног законика. Затим требало је уважити да је дело оптуженог било мотивисано жељом да на тај начин прибави недостајућа средства за набавку животних намирница, и коначно да се у конкретном случају, с обзиром на извршени начин крађе, ради у суштини о изузетно благом начину проваљивања који не упућује на неки знатнији степен упорности или криминалне воље оптуженог, управљене на извршење дела“ (28). Према томе, закључак из ове пресуде би био да ситно дело крађе извршено обијањем или проваљивањем не мора увек бити тешка крађа, већ за оцену овог треба узети у обзир и низ других објективних и субјективних околности. Иако је ово схватање такође противно опште усвојеном мишљењу да се ситно дело крађе опште не може претворити у тешку крађу, — оно је ипак интересно јер указује на извесну еволуцију праксе судова у овом погледу. Свраније наведене пресуде ствар су посматрале апстрактно и без икаквих ограничења узимале да се ситно дело крађе, извршено обијањем или проваљивањем, претвара у тешку крађу без обзира на разне друге околности извршења дела. Ова пресуда, међутим, већ чини извештај прелом у досадашњем схватању и вероватно неће остати без последица на будући развој праксе по овом питању.

Закључак по овом питању био би следећи. Неоспорно је да се случајеви ситног дела крађе извршени обијањем или проваљивањем или уз постојање неких других обележја тешке крађе, појављују као тежа дела од ситног дела крађе без ових обележја. Али са гледишта и на основу данашњих законских формулација у вези са овим питањем, никако се не би могло узети да се ситно дело крађе, уз постојања неког обележја из чл. 250 Кривичног законика, може претворити у тешку крађу. Напоменимо још да је проблем разматран и у оквиру других законодавстава и да је негде излаз из овог нађен у другим законским формулацијама а не у тумачењу прописа о кривичном делу тешке крађе. Тако, на пример, у Италијанском кривичном законнику, чл. 626, ст. 2, налази се одредба по којој не постоји привилегисана крађа (тј. крађа ствари мале вредности) ако постоје неке околности које је чине тешком крађом, и то ако је:

(28) *Naša zakonitost*, 1955, br. 2, str. 89.

крађа извршена из просторија за становање, употребом силе према стварима, ако се има при себи оружје и ако је извршена на дрзак начин (29). Друга је ствар да ли би то уопште одговарало принципима наше казнене политике.

Интересантно је такође питање да ли се ситно дело крађе може претворити у разбојништво или разбојничку крађу, ако се ствар мале вредности одузима употребом силе или претњом да ће се непосредно напасти на живот или тело, било пре одузимања ствари, у циљу савлађивања отпора, било после одузимања ради задржавања ствари. Опште је усвојено мишљење да употреба силе или претње према лицима у циљу омогућавања одузимања ствари мале вредности даје појам разбојништва а не ситног дела крађе (30). Код нас је у овом смислу пресуда Врховног суда НР Србије Кж-814/52 од 12 маја 1952: „кривично дело разбојништва стоји и онда ако се одузима ствар мале вредности“ (31). Другојачије стоји ствар у погледу разбојничке крађе. По мишљењу већине аутора, кад постоји биће ситног дела крађе, онда се не могу применити прописи о разбојничкој крађи. Другим речима, употреба силе или претња према лицима после одузимања ствари мале вредности, у намери да се узета ствар задржи, не даје појам разбојничке крађе већ дело остаје у оквиру ситног дела крађе (32). Не располажемо подацима из праксе наших судова у погледу овог питања.

3. — Из самосталног карактера кривичног дела ситног дела крађе на први поглед би изгледало да је могућ стицај између овог кривичног дела и крађе односно тешке крађе. Тако, на пример, ако неко са умишљајем одузимања ствари мале вредности дође на место извршења кривичног дела, па ту одузме и ствар веће вредности или чак ово последње изврши под околностима које дају појам тешке крађе. Правилно је, међутим, гледиште које заступа већина аутора, да у овом случају не може постојати стицај због тога што се прописи о ситном делу крађе примењују само онда када се одузимање ограничава на ствари мале вредности. У таквим случајевима може постојати само крађа или тешка крађа а ове апсорбују у себи и ситно дело крађе (33).

Најзад, треба напоменути да се у вези са ситним делом крађе поставља питање како треба схватити појам продуженог кривичног дела ако се врши одузимање ствари мале вредности у више махова у смислу продуженог кривичног дела. Ово је за наше право од по-

(29) Giuseppe Maggiore: *Principi di diritto penale*, 2. ed., Bologna, 1938, volume II: *Parte speciale*, p. 748; L. Franchi-V. Feroci: *Codice penale*, Milano, 1946, art. 626.

(30) Frank: *op. cit.* § 248 a, I, 2; Schwartz: *op. cit.* § 248 a, 7.

(31) *Правни живот*, 1953, бр. 2, стр. 25.

(32) Ph. Allfeld-H. Meyer *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*, 8. Aufl., Leipzig, 1922, § 98, IV, 2; v. Liszt: *op. cit.* § 128, IV, n. 20; Schwartz: *op. cit.* § 248 a, 4, b; Olshausen: *op. cit.* § 248 a, 3, c; Frank: *op. cit.* § 248 a, I, 2; Schönke-Schröder: *op. cit.* § 248 a, I. Супротно неке одлуке Немачког савезног суда и Schönke у ранијим издањима.

(33) Olshausen: *op. cit.* § 248 a, 9; Frank: *op. cit.* § 248 a, I; Schwartz: *op. cit.* § 248 a, 8; Schönke-Schröder: *op. cit.* § 248 a, V.

себне важности с обзиром на то да је у члану 259, ст. 2, превиђен као тежи облик ако је кривично дело извршено подкрадањем. У овом случају потребно је пре свега да се свако одузимање, у смислу овог кривичног дела, односи на ствари мале вредности. За крајњу квалификацију кривичног дела логично је да је одлучујућа укупна вредност тих ствари. Преовлађује мишљење да укупно све те ствари морају претстављати малу вредност (34). Код нас је у овом смислу решење Врховног суда НР Србије Кж-2162/52 од 19 новембра 1952: „ако је оптужени извршио више кривичних дела крађе, па се утврди да украдене ствари свака за себе и све укупно претстављају малу вредност, у радњама оптуженог стајало би кривично дело ситне крађе поткрадањем из чл. 259, ст. 2, Кривичног законика, а ако се утврди да украдене ствари укупно не претстављају малу вредност, радње оптуженог претстављале би кривично дело крађе из чл. 249 Кривичног законика“ (35). Само у овом погледу треба имати у виду следеће. У нашем закону, случај поновљеног одузимања ствари мале вредности, односно подкрадање, предвиђен је као тежи облик кривичног дела ситног дела крађе, са знатно пооштреном казном. Ово пак није случај у другим законодавствима. Из ових разлога није нужно да укупна вредност ствари у случају подкрадања буде увек једнака вредности ствари у смислу дела из става првог овог члана. С обзиром на то да се овај облик појављује као тежи у односу на дело из става првог било би нелогично узети да вредност ствари у смислу дела из става другог мора увек бити иста као вредност ствари код дела из става првог. Логично је да укупна вредност ствари у овом случају не сме бити необично велика, јер у овом случају може постојати дело обичне крађе. Све зависи од околности и осталих момената код оцене укупне вредности ствари, као, на пример, размак времена у ком се поткрадање врши, разлог зашто се то чини, евентуално материјална невоља учиниоца кривичног дела, итд. (36).

Др Јанко Ђ. Таховић

(34) Binding: op. cit. S. 309; Olshausen: op. cit. § 248 a, 4, a; Frank: op. cit. § 248 a, II; Schönke-Schröder: op. cit. § 248, a, II.

(35) Збирка одлука II, бр. 57, стр. 71.

(36) Таховић: op. cit.

ПРИКАЗИ

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU, god. IV. Zagreb,
izdanje Pravnog fakulteta, 1954, 345 str.

Поред проблема праксе и бројних хроника, оцена и приказа и бележака, два двоброја Зборника за 1954 садрже следеће чланке:

Др. Б. Златарић: Знанствени опус проф. Станка Франка. — Поводом смрти проф. Франка писац истиче потребу да се његово дело свестрано анализира. Међутим, за то је потребан већи рад. Писац се ограничава на општу констатацију да је дело проф. Франка веома значајно, да је он кривичноправне проблеме посматрао у вези с општим филозофскоправним питањима и да његови радови обилују веома оригиналним и дубоким мислима, што их често чини теже разумљивим неприпремљеном читаоцу. Главни део чланака састоји се из хронолошког праћења рада проф. Франка и приказивања главне садржине и основних карактеристика свих његових значајнијих радова. — Приказ радова је извршен на веома јасан и зналачки начин, тако да се из њега може добити прилично потпуна слика о раду и значају проф. Франка. Утолико је више желимо да писац изврши и други део овог посла и да нам пружи једну обухватну и продубљену студију о пок. проф. Франку, с којим је наша правна наука несумњиво изгубила једног финог, дубоког и оригиналног мислиоца.

Др. В. Бајер: Акузаторни и инквизиторни елементи у нашем новом кривичном поступку. — Наш нови кривични поступак, као и сви у Европи, јесте акузаторни поступак али с елементима инквизиторног, тако да спада у мешовит поступак. Чист акузаторни поступак се карактерише спором равноправних странака пред објективним судом који спор решава. Чист инквизиторни поступак је скуп радњи надлежних државних органа с циљем да се пронађе извршилац кривичног дела. У европским кривичним поступцима (сем енглеског који је чисто акузаторан) инквизиторни елементи проистичу отуд што полиција има право да окривљеника испитује, те се главни докази прикупљају у истрази уз окривљениково притварање, иако пре ове још нису скупљени докази. Отуд истрага има инквизиторни карактер. У нашем поступку, извиђај има претежно инквизиторан карактер, али тај карактер ублажује значајни акузаторни елементи. Тако је функција гоњења коју врши јавни тужилац, одвојена од функције утврђивања чињеница коју врши извиђајни орган. Али тужилац није странка, јер све његове захтеве извиђајни орган мора извршити. Окривљеник може такође вршити извесна права одбране, што зависи од нахођења извиђајног органа. Он такође није дужан да изнесе своју одбрану ни да одговара на питања, а за постизање одговора не смеју се према њему употребавати никаква принудна средства. Акузаторни и инквизиторни елементи у истрази су исти као у извиђању, с разликом што је истражни орган потпуно независан од тужиоца. Зато има положај странке, док окривљеник има само „релативно“ такав положај. Међутим, приговор против оптужнице претставља јако акузаторно средство којим окривљеник може да парира инквизиторно дејство извиђања и истраге. Главна расправа је потпуно акузаторна, изузев права испитивања окривљеника, што претставља инквизиторни елемент. С обзиром да се осуда може извести само на основу доказа изведених на главној расправи, то ова даје целом поступку акузаторни карактер.

Др. Ф. Чулиновић: Порота у Југославији. — Увођење пороте у буржоаско судство које су тражили либерални елементи буржоазије, било је истичано као свемогуће средство које ће излечити од недостатака не само судство него и цело друштво и обезбедити слободу грађана и народну сувереност. Иако је порота имала и извесног позитивног утицаја на демократизацију судства, ипак је њен стваран утицај био мали, тако да је она убрзо разочарала своје присталице. Слично је било и с поротом у југословенским земљама. Писац даје подробен приказ увођења, функционисања и резултата пороте у југословенским земљама пре уједињења, као и у старој Југославији. Општи закључак који се отуд изводи јесте да је порота, упркос надама да ће остварити правично правосуђе, имала изразит класни карактер и да је штитила интересе буржоазије. Потом се износи преглед развоја пороте за време Народноослободилачке борбе и у новој Југославији, до закона о судовима од 1953. У новој Југославији порота има карактер приседничког суда, јер су судије поротници у свему изједначени са сталним судијама. Порота је извршила корисну улогу у нашем судству, особито у политичком погледу, повезивањем права за потребе друштвеног развоја. Данас се поставља питање оправданости пороте, при чему се истиче да је она нестручна, да није тековина Народноослободилачке борбе итд. Писац сматра да пороту пре треба реорганизовати и задржати је углавном у делима политичког карактера, тј. која дирају основне интересе друштва (важна кривична дела и извесни грађански спорови).

Др. А. Прокоп у чланку Утврђивање и оспоравање брачног оцинства подробно обрађује ово питање по нашем праву и у нејасним случајевима заузима становишта која изгледају оправдана.

Др. Н. Тинтић: Материјална одговорност упосленика и послодаваца према трећим особама за штету коју упосленици учине при раду. — У чланку се на исцрпан и прегледан начин даје преглед упоредног законодавства и теорије о овом питању и износи се основ нашег система његовог решења.

Др. С. Цуља: Неколико питања у вези с ванпарничним поступцима о уређењу статусних односа. — Писац с гледишта *de lege ferenda* расправља низ занимљивих питања из ове области (покретање поступка, састав суда, лишење пословне способности, итд.) и даје своје предлоге за њихово решење.

Др. Ф. Чулиновић: Неки државноправни проблеми Првог српског устанка. — По свом карактеру, Први устанак је сељачки ослободилачки покрет. Што се тиче његовог класног карактера, он је у основи буржоаско-демократски, иако, нарочито у почетку, овај карактер није био сасвим јасно изражен због недиференцираности тадашњег српског друштва у класном погледу. Први устанак је довео до стварања српске националне државе. Ово се може тврдити без обзира на релативно кратко трајање власти устаника и на релативно малу територију под њиховом влашћу у односу на цело Турско царство. Ово стога што се ту вршило отцепљење једне националне државе од Турске а не револуционарно смењивање власти у целој Турској. Непризнавање нове државе од других држава не може такође бити разлог да се сматра да она није постојала, јер је за постојање државе битно фактично стање а не међународно признање. Вршећи анализу организације власти у Србији, писац долази до закључка да, иако та власт још није била чврсто организована, ипак је имала карактер ранобуржоаске класне власти и била је државна власт. Та власт је била суверена. Иако су у Србији владали пре свега обичајни прописи, ипак има зачетака и писаних прописа, па чак и уставног карактера, којима се може дати правни карактер. Устаници су такође изражавали и тежње за уједињењем јужнословенских земаља. — Анализа коју писац даје несум-

њиво је успела да докаже његове основне поставке, с којима је могуће сложити се. Ипак, тврдње о класном карактеру власти и о постојању државе и права у правом смислу речи треба још више поткрепити, по могућству новим подацима. Иако је процес стварања државе у Првом устанку несумњиво био у току, ипак је доста тешко тврдити да је држава у пуном смислу речи већ била створена. У великој мери је ту постојао тек преображај борбеног покрета у државу.

Др. Д. Банковић: Утјецај политичких странака на уставно-правни развитак неких суверених држава. — Овде су укратко претресени неки проблеми утицаја политичких странака на функционисање државне власти. С правом се истиче огроман значај постојања и деловања политичких странака за схватање стварног уставног система једне земље. Мада недовољно систематизоване и летимичне, ове мисли писца биће користан потстицај за почетак дубље обраде ових питања код нас.

Др. Ј. Стефановић: Институција референдума у свијету и у ФНРЈ. — Пошто је утврдио да буржоазија нерадо развија чак и посредну демократију и да утолико мање развија непосредну демократију, писац наводи Швајцарску као изузетак од тога правила. Ипак, и у Швајцарској је до 1949 парламент на противустанан начин спречавао примену факултативног референдума у погледу закона. Тек 1949 је та пракса спречена изменом устава. После Другог светског рата установа референдума се широко примењује у разним државама, нарочито у вези с доношењем устава, и писац укратко излаже положај у тим земљама. Прелазећи на нашу земљу, утврђује се да су уставни закони од 1953 проширили и прецизирали установу референдума, као и друге облике непосредне демократије. Детаљно су изложени прописи савезног и републичких уставних закона о референдуму, као и прописи одговарајућих закона о народним одборима.

Међутим, било би добро да се посматрало функционисање ових прописа у пракси, јер изгледа да се они код нас нису много, или можда и никако, примењивали. Занимљиви су узроци оваквог стања и, у вези с тим, перспектива даљег развоја ове установе.

Др. Дан Банковић: О федеративном карактеру наше државе. — Основне карактеристике федеративне државе јесу: постојање две врсте чланова — грађана и држава-чланица, постојање савезног устава и савезне власти, учествовање држава-чланица у вршењу савезне власти, подела надлежности између савеза и чланица и право ових на самоорганизацију. Југославија је федеративна држава јер има све те црте. Најоригиналнија црта југословенске федерације јесте нарочит начин учествовања држава-чланица у вршењу савезне власти преко Већа народа и чланства председника републичких извршних већа у Савезном извршном већу. Надлежност између савеза и републике подељена је дрвенствено у корист савеза, нарочито путем установе основних и општих савезних закона. Може се утврдити да надлежност република постаје све мања с проширењем надлежности самоуправних јединица—комуна. Извршна функција, међутим, у начелу припада народним одборима, сем изричних изузетака. Сувереност припада савезу, а прописи савезног устава доста ограничавају право самоорганизације република. У крајњој линији савез сам одређује своју надлежност, јер Савезна скупштина цени уставност републичких закона. Једино се савез појављује према иностранству као субјект, и уговори које он закључује обавезни су за републике.

Овај чланак додирује низ важних питања. Штета је само што је прекратак, те ниједно од тих питања није било могуће подробно расправити. То нарочито важи за веома важно и занимљиво али

потпуно неразрађено питање основних, а нарочито општих савезних закона. Вероватно је та краткоћа и узрок што су неке формулације непрецизне и недовољно образложене. Ово је посебно случај с формулацијом карактеристика федеративне државе. Није довољно јасно како се појединци-грађани могу стављати у исти ред с државама-чланицама као „чланови“ федерације.

Др. И. Крбек: *О управном спору.* — У језгровитом, јасном и прецизном чланку проф Крбек обрађује сва главна питања управног спора по нашем новом законодавству, вршећи упоређења са старим југословенским правом и страним законодавством. Нарочито је потребно истаћи брижљиво вођење рачуна о нашим написима из ове области, иако су то претежно ситни написи, као и о нашој судској пракси која је већ доста развијена. Проф. Крбек тиме даје пример како треба при расправљању неке ствари узимати у обзир сва мишљења која су о њој код нас изражена, као и судску праксу, што често други писци, нажалост, пренебрегавају и пишу као да једино они постоје на свету. Величина неког писца може само бити још већа ако се супротстави другима; ничије се мишљење не сме игнорисати а још мање не познавати. Не би вредело излагати садржину чланка проф. Крбека, с обзиром на то да обухвата све проблеме управног спора. Вреди задржати се само на извесним питањима која су од већег значаја, или где се могу заузети супротна становишта.

Такво важно питање јесте одређивање појма управног акта по нашем Закону о управним споровима. Он даје материјалну дефиницију тог појма, али она није довољно јасна, као, уосталом, и свака друга дефиниција. Проф. Крбек расправља неколико спорних питања у вези с тим, али, разуме се, ту остаје још много других питања, што захтева специјалне расправе. — Са своје стране, не бисмо се сложили с мишљењем проф. Крбека да странка која је поднела претставку надзорном органу нема право на покретање управног спора у „разумном року“, јер би се тиме изиграло начело да се спор мора покренути у преклузивном року. То начело свакако треба поштовати, али оно овде долази у сукоб с другим начелом — да суд не треба покретати доклегод постоји могућност да управни органи и сами донесу законито решење, а та могућност постоји доклегод се очекује да надзорна инстанца у разумном року реши о претставци. Ако то не буде дотле учинила, неће ништа сметати да се у новом разумном року захтева од странке да покрене управни спор.

Б. Перић: *Солидаризам у теорији права.* — Овде се утврђује да на правну науку врше утицај не само друге друштвене науке, него такође и природне науке. У XVII и XVIII веку нарочити утицај је извршила геометрија која је довела до стварања непроменљивих система природног права. У XIX веку најјачи је утицај биологије. На основу биолошког схватања друштва као организма у коме слабији у борби за опстанак подлежу јачима, сматрало се да држава има да остане неутрална и да само пази да се не прекрши правни поредак. То је идеологија индивидуалног либерализма и неограничене приватне својине. Овакав систем је довео до рђавих последица, па се прешло на учење о потреби ограничења својине и слободe иницијативе. На основу истог схватања друштва као организма почело се проповедати интервенисање државе у друштвени живот ради заштите слабијих. Али се такође изводило и правило да појединац вреди само као део друштвеног организма и да између појединаца и друштва мора постојати солидарност. Солидарност се нарочито истицала као нужност за односе између разних друштвених класа. Најснажнију правну теорију на основу солидарности изradio је Диги. Међутим, такве теорије су неопрживе, јер је и солидарност сама по себи недовољно јасан и против-

речан појам, с реакционарним елементима одржавања друштвеног стања без икаквих промена. Треба одвојити међузависност као нешто објективно од солидарности као вољне, субјективне појаве, а свака међузависност не мора бити и солидарност; из ње може проићи и борба, особито класна. Солидаристичка теорија уствари иде у прилог друштвено повлашћеним класама, јер доистовећује међузависност са солидарношћу, тврдећи да сви који су међузависни морају бити и солидарни, а то је нетачно. Заснивајући право на солидарности Диги је нетачно схватио настанак и улогу права, јер се ови не могу схватити без уношења елемента борбе. Солидаризам је уствари израз страха од револуције и служио је као идеолошка подлога фашизма. Диги није решио слабости солидаризма, али је истакао идеју друштвене диференцијације, потребу оправдања државне власти њеном активношћу и потребу да људи према заједници имају пре свега обавезе а затим права. То су његове заслуге.

Чланак прегледно и сажето износи проблем солидаризма, али би ипак било боље да је извршена подробнија анализа овог појма, из чега би изишла и прецизнија критика. Битно је да је солидарност нешто неодређено — њу свако може да схвата како одговара његовим интересима. Нема никаквог објективног солидаризма, па зато ни објективног права, те је и Дигијев покушај заснивања таквог објективног права на солидаризму пропао, као што мора пропасти и сваки други који се заснива на апстрактној објективности целог друштва. Објективно се може наћи само у својој дијалектичкој супротности, у нечем субјективном — тј. у интересу једне класе или групе у друштву која, у датим објективним условима, претставља носиоца напретка. У том правцу, мислимо, треба да иде покушај продубљивања проблема које поставља солидаристичка теорија права која је веома важна, јер поставља питање објективности права. Ми ту теорију не смемо игнорисати; она се мора веома подробно разрадити и покушати наћи „рационално зрно“ њено. Као почетак таквог проучавања треба посматрати и поздравити и овај рад.

Др. Рад. Д. Лукић

Др. Никола Вучо: *РАСПАДАЊЕ ЕСНАФА У СРБИЈИ*, књига прва. Београд, издање Српске академије наука, 1954, 478 стр.

Ова расправа претставља први део једног обимног рада који би имао бити објављен у три посебне књиге. У првој књизи коју овде приказујемо, третира се питање развоја еснафа и нарочито питање разноврсних облика конкурентске борбе којој су били изложени занатски мајстори организовани у еснафе и која је довела до распадања еснафа. Друга књига би требало да се бави положајем занатлија и занатских радника, док би трећа и последња приказивала борбу занатског радништва против експлоатације коју су над њима спроводили еснафски мајстори и утицај који је та борба имала на дефинитивно распадање еснафа у Србији.

Аутор је при изради ове расправе користио пре свега архивску грађу која потиче из разних установа бивше Краљевине Србије, затим архивска документа Државне архиве НР Србије и документа из градских државних архива у Београду, Пожаревцу, Титовом Ужицу итд. Поред тога користио је статистичке и остале званичне публикације које су излазиле у Краљевини Србији, стенографске белешке са заседања Народне скупштине, радничку и осталу штампу, као и другу литературу из тога доба.

Цела књига подељена је у два основна одељка. У првом одељку који носи наслов *Еснафско уређење*, у два посебним гла-

вама говори се о еснафском законодавству и о оснивању и развоју еснафа. У првој глави изнети су услови под којима је донета тзв. Еснафска уредба која је све до 1910, када је био донет Закон о радњама, претстављала основни законски пропис којим се регулисало мноштво питања у вези са оснивањем, организацијом, привилегијама и дужностима појединих еснафа, њиховим међусобним односима, као и у вези са правима и дужностима чланова еснафа, односима између мајстора, калфи и шегрта итд. У другој глави истог одељка опширно се излаже развој појединих еснафа у Србији. Из ових излагања видимо да је у Србији већ првих деценија XIX века постојао знатан број еснафских организација. Са даљим привредним јачањем Србије, са постепеним учвршћењем њене политичке самосталности, њихов број се све више повећавао. У овој глави налазимо на детаљне податке о оснивању и броју еснафа за сваки поједини већи град и за све варошице у Србији, укључивши овде и крајеве припојене Србији 1878. Из већег броја табела и сличних прилога видимо не само бројно стање и врсте еснафа у појединим местима, него видимо и време кад је који еснаф основан, број његових чланова, итд. Иако је излагање преоптерећено многим детаљима, оно нам ипак пружа слику развика еснафских организација у Србији у току целог XIX и једног дела XX века.

У другом знатно већем одељку ове књиге излажу се разни облици конкурентске борбе коју су у односу на еснафе у Србији спроводили страни трговци и занатлије, страна индустрија и др., а тако исто се приказује и конкуренција између појединих еснафа и домаћих трговаца, између самих еснафа, као и између еснафа и домаће индустрије која се у другој половини XIX века постепено подизала у Србији. Најосновнији задатак еснафа био је, како истиче аутор, да заштити своје чланове од конкуренције. У току првих деценија прошлога века, у условима још неразвијене робне привреде, кад су занатлије радиле углавном за локална тржишта и када се њихова међусобна конкуренција кретала у оквиру ових тржишта, — еснафске организације успевале су да разним мерама елиминишу или бар ублаже како конкуренцију између појединих чланова еснафа, тако и конкуренцију која би долазила са других страна. Међутим, после Другог српског устанка у Србији се постепено стварало унутрашње капиталистичко тржиште и све више се развијала робна производња. Поред тога из суседних, економски и индустријски развијених покрајина ондашње Аустро-Угарске брзо је продирао капиталистички начин производње и истовремено су отуда у све већем броју долазили занатски мајстори и радници који су са собом доносили боље алате и савршеније методе рада. Из ових покрајина, као и из других европских држава, почеле су у Србију пристизати све веће и веће количине најразноврснијих индустријских производа, и то скоро увек јефтинијих и бољих него што су били производи еснафских занатлија у Србији. У овим условима еснафске организације су све мање могле да заштите своје чланове од различитих облика конкуренције како са стране тако и у оквиру саме земље. Аутор нам у једанаест опширних глава овог одељка приказује многе облике конкуренције којој су у току XIX и почетком XX века били изложени занатски мајстори и радници, конкуренције која је, најзад, заједно са другим факторима, довела и до распадања еснафа. Из ових излагања можемо истовремено да пратимо и грчевиту борбу коју су еснафске организације појединачно или заједнички водиле за очување својих привилегија, а касније и за сам свој опстанак.

Чини нам се да би у вези са овим радом могле да се ставе и извесне примедбе. Можда би, на пример, било логичније да је аутор, говорећи о оснивању и развоју еснафа у Србији, паралелно

изложио и питање еснафског законодавства. Тако исто мислимо да је било zgodније и боље да је проблематика у вези са страним занатлијама и у вези са страним трговцима у Србији била изложена у истој глави. Уз ово би могла ићи и проблематика главе IV другог одељка (*Конкуренција стране производње*). Материја из VIII и IX главе истог одељка (*Сеоски дућани и Борба против сеоских занатлија*) такође је могла бити изложена паралелно. На овај начин избегла би се извесна понављања и рад би добио у концизности и дрегледности.

Аутор је у овој расправи, како нам се чини, највећи свој напор био усредсредио на излагање и приказивање врло обимне архивске грађе у вези са развојем, радом и најзад са распадањем еснафа у Србији, што само по себи већ заслужује пуно признање, па је зато мању пажњу него што је то било потребно и могућно посветио анализима у вези са овим проблемима, због чега цео рад има претежно дескриптивни карактер. На пример, аутор на више места у књизи (с. 394, 401, 415—417) на основу изложеног архивског материјала подвлачи да су еснафи у својим напорима да сачувају привилегисан положај и да се заштите од конкуренције стране и домаће индустрије и домаћих и страних трговаца кочили и успоравали унапређење појединих заната и развитак пољопривреде и домаће индустрије. Међутим, било би интересно да су у вези са овим дате и извесне потпуније и шире анализе. То исто важи и за низ других проблема који се третирају у овој књизи.

Али независно од наведених примедба један овако обиман рад, који је захтевао огроман напор, велику стрпљивост и савесност, свакако претставља користан прилог за даље проучавање не само питања еснафа, него и уопште привредне историје Србије.

Велимир Васић

Радивој Давидовић: *УВОД У ПОЛИТИЧКУ ЕКОНОМИЈУ*. Београд, Култура, 1954, 82 стр.

Давидовићева популаризација основних економских категорија политичке економије разликује се од других покушаја сличне врсте код нас што аутор, одбацујући метод популаризација које следе Марков систем излагања у *Капиталу*, обрађује основне појмове категорија и закона независно од њиховог релативно-историског облика испољавања. Тиме се Давидовић у своме покушају формално приближио стандардном уводу уџбеничког карактера који расправља такозване опште услове производње, под коју се рублику сврставају основни појмови о привредној делатности уопште, о „трима факторима“ производње, итд. Та је аналогија, наравно, само формална, јер аутор, руковођен марксистичким методолошким принципима, истовремено истиче и разлику „од тог заједничког и општег, оно што сачињава њихов развитак“. Тежећи да да, из педагошких разлога, један увод у политичку економију уџбеничког карактера, његово излагање следи Марков принцип да се „одредбе које важе за производњу уопште баш морају издвојити да се крај јединствености — која произилази из чињенице да су субјект-човечанство и објект, природа, исти — не би заборавила битна различитост“ (*Увод у критику политичке економије*). У том циљу он узима за производњу тачку својег излагања репродукцију материјалних услова живота и, око те окоснице, ниже опште економске категорије (појмове потреба, производње, потрошње и расподеле, потребног вишка рада, поделе рада, доходака, историске об-

лике друштвене репродукције), завршавајући са једном упрошћеном скицом друштвене репродукције између одељака гране А и Б.

У таквом прилажењу објашњења лежи методолошка оригиналност ове популаризације, јер читаоца боље упућује у међусобне односе економских категорија и унутрашњу структуру репродукције које се, у уобичајеним анализама које полазе од робе и новца, мање запажају. Уз то, анализе су дате са већ познатим ауторовим смислом да апстрактним категоријама да јасно, на конкретном примеру осветљено, адекватно објашњење. Такође се показује сигурно и широко познавање изворних текстова. Извесне нетачности и непрецизности, нужни сапутници популаризација, проузроковани суптилношћу текстова, промакле су се аутору. На пример, разликовање друштвених система по расподели средстава за производњу (стр. 19), појам мере продуктивности рада (стр. 14), утицај географских фактора (стр. 17). Такође, уз појам друштвене репродукције нису изражене ни напоменуте претпоставке под којима је могуће узети радни час као јединицу мере, што анализи даје недопуштено упрошћени карактер. Најзад, аутор не даје објашњење својој тврдњи да Марксов *Капитал* „пре свега није“ политичка економија капитализма, већ научно објашњење социјализма. Упркос ових и других ситних непрецизности, Давидовићева популаризација претставља користан увод студентима економске теорије пре читања *Капитала* и других теориских дела где су опште и посебне законитости дате у јединственој целини и отуда теже за разумевање.

Иван Максимовић

Hans Kelsen: THE COMMUNIST THEORY OF LAW. London, Stevens, 1955, 203 pp.

У својој задивљујућој научној активности, упркос поодмаклих година, Келзен непрекидно издаје нова дела — изгледа чак да његова продукција није никад раније била толика као сад. Што је важно, он прелази на нове теме — његов радознали дух се не задовољава више само понављањем раније изнетих идеја него истражује нова питања. То су углавном питања међународног права, опште социологије и филозофије. Међутим, у овој књизи Келзен расправља о марксизму, одн. о марксистичкој теорији права. Треба истаћи да је марксизам питање које је одувек занимало Келзена, и он му је посвећивао и своје раније радове, од којих су најзначајнији један рад о марксизму и држави и један о чистој теорији права у светлости материјалистичког схватања историје. Сад се Келзен опет враћа истом питању, покушавајући да га обради систематски. Притом је карактеристичан наслов. Али појава ове књиге је и доказ за актуелност марксизма и за велик интерес за њега на Западу.

Књига је подељена на девет глава, од којих је највећа она која излаже Маркс-Енгелсову теорију права, обухватајући четвртину целог дела. У осталим главама се излажу теорије Лењина, Стучке, Рајснера, Пашуканиса, Вишинског, Голунског и Строговића и неких других новијих совјетских теоретичара и, најзад, у посебној глави, совјетска теорија међународног права.

Излагање Маркс-Енгелсове теорије Келзен почиње изношењем условљености државе и права економском основом, односно класном борбом, а затим износи марксистички појам идеологије као лажног одраза стварности и њен однос с државом и правом, трудећи се да утврди извесне противречности у учењу марксизма о

овоме. Потом се задржава на учењу о пролетерској држави и одумирању државе и права. Најзад расправља о односу између науке и политике у марксистичком учењу о држави и праву. Утврђује се да марксизам претставља мешање политике и науке и уздизање политике на висину науке. Томе је додато расправљање питања да ли могу постојати противречности, како то учи дијалектика.

Остали одељци књиге су много краћи. Келзен укратко износи основне црте појединих писаца, подвлачећи њихове специфичности. Код Лењина, он истиче његову револуционарност и његово учење о буржоаском карактеру социјалистичке државе и права, иако нема буржоазије, у чему налази противречност. Код Стучке истиче његов покушај да право не схвати као систем норми већ као систем друштвених односа који одговара интересима владајуће класе и који је заштићен организованој снагом те класе. Он сматра да се тиме право изједначаје с друштвом, а ово, опет, с економијом. Пошто Стучка тврди да је и совјетско право такође класно право и да ту пролетаријат влада над буржоазијом, Келзен сматра да ту постоји противречност, јер, ако нема више експлоатације, онда нема ни класа, па ни пролетаријата ни буржоазије. Држећи се марксистичког схватања права као класне појаве, а хотећи да совјетском праву даду такође класни карактер, совјетски теоретичари нужно морају тврдити да у совјетском друштву постоје класе, иако оне, опет по учењу марксизма о експлоатацији, уствари не постоје.

Код Рајснера, напротив, Келзен истиче његову нормативну дефиницију права као система правила о понашању, различитог од система друштвених односа, као и његову тврдњу, од које је, додуше, касније одустао, да ће и у комунистичком друштву постојати право. За Пашуканиса, међутим, кога сматра најзначајнијим совјетским теоретичарем, по Келзену карактеристично је поновно изједначавање права и економије и тврдња да право у правом смислу речи може да постоји само у капиталистичком друштву, тј. у друштву робне производње. Пашуканис је оштар противник сваког нормативистичког схватања права, а нарочито Келзенове чисте правне теорије. Келзен, пак, налази додирне тачке између своје теорије и марксистичке критике буржоаског права. Сличност између њих састоји се у томе што и Келзен као и марксизам открива да буржоаско право, боље рећи буржоаска правна теорија, има идеолошки карактер, тј. да себе претставља као вечито и најбоље и тиме лажно одражава стварност. Али Келзен налази да и марксистичка теорија дада у идеолошко улепшавање права кад говори о социјалистичком праву као једино праведном и савршеном. Он оправдано критикује Пашуканиса због његовог схватања права као посебне врсте друштвеног односа, као односа између сопственика роба, јер се онда не може разликовати, на пример, држалац од сопственика, као што критикује и његово свођење целог права, а нарочито кривчног, на приватно право. Келзен такође критикује Пашуканисову тврдњу да ће се у комунизму правна правила претворити у „техничка“ правила и тиме престати да буду правна, јер ће постојати „јединство интереса“ између оних који наређују правила и примењују насиље за њихово остварење и оних над којима се то насиље примењује. Он оправдано примењује да је постојање принуде доказ да тог јединства интереса нема. На наводима Стаљина он показује да је извршена ревизија марксистичког учења да право постоји само у класном друштву, јер се тамо тврди да нема класа у совјетском друштву, а ипак има права.

После Пашуканиса Јудин, Вишински, Голунски и Строгових и други су развијали ове Стаљинове мисли, доказујући да совјетско право, односно социјалистичко, мора постојати и у друштву без

класа и да се чак у њему може развити до нових, неслућених размера. Али, како су ови теоретичари с једне стране тврдили да у совјетском социјалистичком друштву више нема класа, а с друге стране, да у њему постоји право, то су морали променити и дефиницију социјалистичког права. Они га сад одређују као вољу целог совјетског народа а не само владајуће класе, како дефинишу експлоататорско право. Ипак, да би очували колико толико његову класну карактеристику, они ипак тврде да је на челу народа као његова руководећа снага радничка класа. Келзен правилно утврђује да не могу постојати две дефиниције права и да зато социјалистичко право не може бити схваћено као право исте врсте као што је експлоататорско. Он утврђује да су политички мотиви били узрок оваквих теориских погрешака — с једне стране, потреба за учвршћењем совјетске државе и права, а, с друге, потреба да се та држава и право ипак претставе као социјалистички, тј. засновани на друштву без класа, или, бар, без антагонистичких класа. У вези с тим, он утврђује да оваква совјетска теорија нужно мења и ранији појам класе, чије је постојање по марксизму нужно везано за експлоатацију, док совјетска теорија сматра да класе постоје и у совјетском друштву, иако у њему нема експлоатације.

Важна је и последња глава Келзенове књиге, у којој се опширно излаже совјетска теорија међународног права. Он ту износи њен развој од нихилистичког става према међународном праву, по коме такво право уопште не постоји, преко учења о постојању специфичног социјалистичког међународног права, до прихватања класичног учења о постојању једног јединственог међународног права, заснованог на сувереној једнакости и пристанку свих држава. Овакав развој Келзен тачно објашњава одговарајућим развојем совјетске спољне политике која је ишла у правцу све чвршће сарадње с буржоаским државама. У Келзеновој критици совјетских схватања међународног права, пак, најважнија је његова опаска да уствари по марксистичком учењу о праву међународно право није уопште право, јер не претставља вољу владајуће класе него регулише или односе између држава исте класе или између држава разних класа, али увек на начелу једнакости држава. Он критикује неуспеле покушаје совјетских теоретичара да ипак нађу класну суштину и за међународно право (тврдећи да је то међукласно право и сл.) и јасно показује да обухватање међународног права у марксистичку дефиницију права захтева проширење ове дефиниције.

На крају, у својим закључцима, Келзен тврди да је пропао покушај да се створи једна социјалогистичко-економистичка марксистичка теорија права наместо нормативистичке, што доказује и одбацивање такве теорије у Совјетском Савезу и враћање на нормативистичку теорију. Он утврђује да је совјетска теорија права идеолошког карактера, што долази од марксистичког схватања да правна наука треба да служи као оруђе у политичкој борби.

Келзенова књига је веома значајна — не зато што доприноси бољем разумевању марксистичке теорије права, јер то није случај, ни због откривања нових чињеница (за нас је у том погледу у извесној мери значајна зато што износи извесне податке о совјетским теоријама пре 1936, које су нам већином непознате), јер то такође није случај, него зато што утврђује на релативно коначан начин однос између марксизма и „чисте“, нормативистичке, Келзенове теорије права, те несумњиво данас, и уопште, једне од најзначајнијих тзв. буржоаских правних теорија. У том светлу гледано, Келзен је у неку руку неизбежном логиком развоја своје теорије био принуђен да напише ову књигу. Она је једна врста дуга његовој научној савести и савести правне науке уопште; она је допри-

нос логици њеног развоја. Келзен је одувек био привлачен магичном снагом двама супротстављеним половима своје теорије — теорији природног права и марксистичкој теорији. И није чудо што међу њима налази неке сличности — ова и постоји уколико и једна и друга теорија, мада на сасвим други начин, траже и изналазе једно објективно право, право које се намеће човековој вољи као „природна“ нужност.

И пошто је природноправна школа у знатној мери изгубила од значаја, а марксистичка теорија, напротив, добила, то је сасвим природно да Келзен покуша да утврди однос између ова два врха савремене правне мисли. И за многе који о Келзену мисле рђаво, јер га не познају довољно, резултат овог Келзеновог обрачуна са савешћу биће нешто изненађујући. Јер, као што је и природно за развој науке, Келзен утврђује да између његове и марксистичке теорије уствари и нема основних разлика, да се оне допуњују у извесном смислу. Најважније је притом то да Келзен сматра да поред његове, односно чисте правне теорије која има за предмет нормативне саставне елементе права, може и треба да постоји и социологија права која ће испитивати право као резултат друштвених узрока, каузално, и као једну од друштвених појава која има значајан утицај на друге појаве. Кад је реч, пак, о самој тој социологији, Келзен без резерве признаје да се у основи слаже с марксистичком теоријом. Он доиста каже: „Ниједан озбиљан буржоаски писац који није присталица теорије природног права не искључује из своје дефиниције права друштвени поредак који је у интересу владајуће класе, и већина буржоаских писаца сигурно неће порећи да је постојеће право више у интересу једне класе него друге... Управо зато што буржоаска правна наука жели да постигне да њен појам права буде „применљив на најсупротније врсте права“, она не уноси у дефиницију елемент класне владавине, тако да не само друштвени поредак који штити само интересе једне класе против интереса друге него такође и друштвени поредак бескласног друштва, тј. примитивне заједнице или будућег друштва потпуног комунизма, могу бити схваћени као право... Ако буржоаска правна наука не уводи класни елемент у појам права, тј. ако она не сужава... појам права на друштвени поредак који одговара једино интересима владајуће класе, она не чини то зато што не зна за класни карактер друштва. Сам Маркс је изрично признао да је буржоаска наука много пре њега открила класни карактер капиталистичког друштва. Буржоаска правна наука није ограничила појам права на класно право зато што жели да у свом опису појаве назване право подразуме не само капиталистичко право него сваку могућу врсту прва, чак и право комунистичког друштва“.

Разлика између Келзена и марксистичке теорије у овом погледу састоји се само у томе што он тврди да ће и у комунистичком друштву, иако у њему неће бити класних сукоба, ипак бити тако оштрих сукоба између друштва и појединаца да ће морати постојати друштвена правила с једном врстом централизоване принуде, дакле, да ће и тамо постојати право, док марксизам сматра да то неће бити случај. У сваком случају, та разлика није битна, јер се у анализи садашњег и прошлог друштвеног стања, тј. класног друштва, слажу и Келзен и марксизам. Тако се може сматрати да је класна суштина државе и права у науци уопште потпуно примљена ствар, о којој више не треба расправљати.

Ни друга Келзенова неслагања с марксизмом нису од битне важности. Она већином долазе из неразумевања, тј. отуд што Келзен, мада је уложио велик труд, није у свим подробностима упознат с марксистичким ставовима, као и отуд што често поједина мишљења писаца који се називају марксистима, посебно извесних совјетских писаца, сматра марксизмом. Такав је особито случај с

његовим пребацавањем марксизму да, упркос тврђења да је право класног карактера, ипак остаје при томе да постоји социјалистичко право и држава, иако у социјализму, по марксизму, нема више класа. Уствари, ова критика се пре односи на извесне совјетске теоретичаре који су сувише оштро, из одређених практичних побуда, наглашавали, с једне стране, значај социјалистичке државе и права, а, с друге стране, бескласни карактер социјалистичког друштва. Овде су ти теоретичари претеривали у оба правца — није тачно да је значај државе и права у социјализму заиста тако велик, као што није тачно ни да је социјалистичко друштво заиста тако чисто бескласно друштво. Келзен, напротив, не уважава довољно истину коју истичу класици марксизма — да држава и право постоје „одумиру“, тј. престају то бити уколико нестају и класе, а ово нестајање је дуг процес и врши се кроз прелазан период — социјализам. Зато социјалистичка држава и право и јесу и нису држава и право.

Келзен такође пребацује марксизму мешање политике и науке, и, у вези с тим, идеологије, као лажног претстављања стварности, и науке. По њему, наука не може да буде и политика, тј. да служи као оруђе у класној борби, јер тада, по правилу, бива поистовећена с идеологијом. Као идеологија, она налази да је једно право праведно (то је право оне класе која такву науку, с идеолошким карактером, ствара), а друго неправедно. По Келзену, напротив, наука има само да констатује стварност а не и да је оцењује, јер је ово последње задатак политике. У вези с овим треба напоменути да и овде грубо мешање политике и правне науке није вршио марксизам него поједини теоретичари. С друге стране, Келзен није у праву кад одбија сваку примену правне науке у пракси, па и у политичкој пракси, јер науке управо зато и постоје да буду практично примењиване. Ако марксистичка теорија открива истину о праву, као што сматра и сам Келзен, зашто се том истином не послужити у пракси? Међутим, кад Келзен напада тврдњу марксизма да је социјалистичко право праведније, односно историски више и „боље“ од буржоаског, — кад ту тврдњу напада као идеолошку, односно чисто политичку и ненаучну, он то чини без икакве аргументације, јер није ушао у суштину ствари, није ушао у дијалектичко схватање развоја друштва и права и у законитост смењивања разних типова права, односно државе. Да је то учинио, видео би да је поменута тврдња уствари тачна, дакле, научна. По Келзену, напротив, правна наука посматра право само статички, за њу сви правни поретци морају бити подједнако вредни, односно невредни; за који се поредак треба одредити није задатак науке да каже итд. То је сувише формалистичко и статичко схватање правне науке. Проблем објективног права, велики проблем природноправне школе, који је по Келзену лажан, односно псеудонаучан проблем, тај проблем постоји и марксистичко учење о развоју права решава га на задовољавајући начин.

Нетачан је и општи Келзенов закључак да је неуспео покушај да се створи марксистичка теорија права зато што је марксизам само једна врста социологије, јер социологија, што и сам Келзен сматра, не онемогућује нормативну науку о праву, а ова, опет, није могућа без социологије, што практично и сам Келзен доказује чим се почне бавити којом прозитивноправном науком.

И низ других ситнијих Келзенових примедби је неоправдан, и долази отуд што он поједине ставове узима издвојено и тако међу њима налази противречности, док, у целини система узети, они, међутим, нису противречни. То је особито случај с питањем идеолошког елемента у праву. Келзен налази да марксизам час тврди да је право идеолошког карактера, час да је део „стварности“. Уствари, у праву као делу „стварности“ има идеолошког еле-

мента — например, кад се сви људи проглашују једнаким, иако они то нису, ит.сл.

Но, све то не умањује вредност ове књиге с гледишта рашишћавања односа између две данас главне правне теорије и утврђивања суштине права.

Др. Рад. Д. Лукић

Arnold Rose: *THEORY AND METHOD IN THE SOCIAL SCIENCES*
Minneapolis, Univesity of Minnesota Press, 1954, 351 pp.

Rose је с Gunnar-ом Myrdal-ом коаутор књиге *Америчка дилема* у којој је обрађен положај Црнаца у САД. Поред тога, он је објавио неколико књига о животу друштвених и расних група у америчком друштву. И у првом делу ове књиге, посвећеном социолошкој теорији, налази се неколико радова о друштвеним групама, њиховом месту и улози у друштвеном животу, као и о разним облицима антагонизма који се међу њима појављује и о начину његовог ублажавања и отклањања. У приказу задржаћемо се на методолошким проблемима који обухватају око две трећине књиге.

Роз очигледно није имао намеру да изнесе синтетичан преглед методолошких проблема у социологији који би обухватио и приказ свих разноврсних техника истраживања. Он се задржао само на појединим проблемима који су по његовом мишљењу довољно обрађени или углавном једнострано и погрешно схваћени. Ти проблеми сврстани су у неколико група: (1) проблем етичко-културних вредности у истраживању друштва, (2) проблеми узајамних односа социологије и других друштвених наука и (3) поједини спорни проблеми метода и технике истраживања.

Писац сматра да свако социолошко истраживање, ако не и отворено а оно у сваком случају имплицитно, полази од извесних етичко-културних вредности. Те вредности утичу на избор проблема и теориске закључке. Ови последњи, наиме, не утврђују само оно што у стварности постоји и што ће вероватно да се деси, већ и што може да се деси и што треба учинити да би се постигао неки циљ. Интересантни су аргументи којима образлаже нужности практичног карактера социолошког истраживања. Социологија, бар засад, не може да утврђује универзалне законе који би важили без обзира на услове места и времена. Будући да је теориска вредност социолошких истраживања ограничена на одређену културу и одређено време, то практични значај појединих проблема има одлучујући утицај на избор предмета истраживања. Најплоднија теориска истраживања у социологији последњих тридесет година бавила су се кључним друштвеним проблемима. Роз, међутим, сматра да је исто тако неопходно да сваки истраживач отворено изнесе етичко-културне вредности које су биле претпоставка одређеног истраживања, исто онако као што је неопходно да изнесе податке о емпириским чињеницама и методолошким поступцима помоћу којих су изведени теориски закључци. Он не мисли да социолог треба да прописује шта треба да се ради, већ само да теориски докаже шта треба учинити ако се жели постићи одређени циљ.

С овим схватањем практичног карактера социологије тесно је повезан проблем друштвене примене њених научних резултата: да ли ће се они употребљавати у циљу повећања општег друштвеног благостања, или ће их владајуће групе искоришћавати за учвршћење своје доминације. „Постаје очигледно да стичемо извесна потенцијално опасна сазнања о друштву, да развијамо, сликовито речено, социјалну „атомску енергију“. Прво, били смо сведоци ко-

лика је моћ пропаганде и других техника „убеђивања маса“ и распаљивање гомила у циљу контролисања народа, уништавања политичких противника и освајања власти“ (180). Проучавања тржишта, индустријска психологија и друге области научног истраживања исто тако могу постати снажно оружје у рукама експлоататорских слојева. Извори опасности злоупотребе научног сазнања су бројни. Пре свега многи научници су спремни да продају своје способности оном ко добро плати, без икаквих скрупула према циљу којем научни резултати служе (185). Но још је опаснија тенденција научника да се идентификују са вишим друштвеним слојевима, јер они тада живе њиховим начином живота и ретко долазе у додир са „обичним човеком“. Роз сматра да је неопходно да научни радници у друштвеним наукама буду у додиру са свим слојевима друштва.

„Знање је моћ, и, ако ми научни радници желимо да избегнемо злоупотребе моћи коју стварамо, мораћемо предузети извесне позитивније кораке“ (189). Не претендујући на целовиту анализу овог проблема он сматра да приликом избора предмета за истраживање треба обратити пажњу на могућности коришћења научних резултата у друштву и сугерира потребу да научни радници измене свој став према „необразованом свету“.

У трећем делу књиге, у ком се разматра повезаност социологије са осталим друштвеним наукама, најинтересантније је поглавље о узајамном утицају социологије и политичке економије. Писац у сажетом виду износи њихове корисне међусобне утицаје у прошлости. Они се огледају у придавању већег значаја социолошком истраживању друштвених последица које произлазе из економских промена. Економисти тзв. институционалистичке школе преузели су од социолога многе методолошке поступке и инструменте за мерење друштвених појава, док су социолози много научили од економиста-статистичара, нарочито у погледу анализе временских серија. Социолози могу од економиста још много научити у погледу ригорозне дедуктивне анализе и математичког метода. Писцу је ипак највише стало до тога да истакне користи које економска теорија може извући из темељног социолошког познавања друштвеног оквира у ком се развија економски живот. Класична и неокласична економска теорија, наиме, изграђене су на данас потпуно неприхватљивој социолошкој концепцији друштва као агрегата индивидуалних атома и на рационалистичкој психологији (198-9). Роз уопште не дотиче проблем социолошких основа на којима је изграђена Марксова економска теорија, али се упушта у исцрпну критичку анализу психолошких и социолошких претпоставки класичне грађанске економије (199—209), која заслужује да јој посвете пажњу они економисти који се интересују историјом економских теорија.

Разматрање појединачних методолошких проблема полази од правилне тезе да је у методологији социолошких истраживања врло много отворених и спорних питања. Од десет поглавља од којих свако обрађује посебан проблем — а проблеми међусобно нису чврсто повезани — најинтересантнија су два поглавља о примени статистике парцијалне корелације у социолошком истраживању, поглавље о експерименту и поглавље о научним уопштавањима у социологији.

Књига, уствари низ самосталних радова, писана је полемички и оријентисана на спорне проблеме појединих области, без претензија какве се редовно срећу у уџбеницима да у сажетом синтетичком виду прикажу научне резултате одређеног подручја науке. Намењена у првом реду научним радницима на социологији, она садржи низ оригиналних прилога и сугестија за развијање социолошких метода и теорије.

Војин Милић

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW, Ann Arbor, Vol. IV, No. 1. Winter 1955. — Walter J. Derenberg: The Influence of the French Code Civil on the Modern Law of Unfair Competition. — Georges René Delaume: Marital Property and American-French Conflict of Laws. — Kenzo Takayanagi: Contact of the Common Law with the Civil Law in Japan. — Roscoe Pound: Comparative Law in Space and Time. — René H. Mankiewicz: The Right to Strike of Civil Servants and Employees in the Public Services under the French Constitution of 1946. — Richard W. Robinowitz: Materials on Japanese Law in Western Languages.

ANNALES DE LA FACULTE DE DROIT DE L'UNIVERSITE DE BORDEAUX (Série économique: Travaux de l'Institut d'Economie Régionale du Sud-Ouest), 4e année, No. 1, 1955. — P. Martin: Le pétrole landais, espoir ou réalité? — G. Gory: Les zones-témoins de productivité agricole (l'exemple de la Dordogne). — P. Dervillé: La médecine du travail: son rôle dans l'économie industrielle du Sud-Ouest. — E. Morice: La méthode statistique dans les entreprises. — G. Hubrecht: Le trafic colonial de Bordeaux au XVIIIe siècle. — M. Daru: Note sur l'évolution démographique du département des Landes de 1850 à 1950.

ANNALES DE LA FACULTE DE DROIT DE L'UNIVERSITE DE BORDEAUX (Série juridique), 6e année, No. 1, 1955. — M. Auby: L'obligation à la santé. — A. Vandenbosche: Questions relatives à la tutelle des impubères dans l'oeuvre de Cervidius Scaevola. — Halid Kemal Elbir: L'idée d'un droit civil européen.

L'ANNEE POLITIQUE ET ECONOMIQUE, Paris, 28e année, No. 123—124, Janvier—Mars 1955. — Joseph Hours: Les Catholiques français et la patrie. — Léo Hamon: Un précédent: la tentative d'Union Européenne d'Aristide Briand. — Bernard Lavergne: L'heureuse conversion du peuple allemand aux valeurs démocratiques. — A Washington les yeux commencent à s'ouvrir à la nécessité de la coexistence pacifique entre l'Est et l'Ouest. — Geoffrey Fraser: Les problèmes d'Extrême-Orient.

AUSTRALIAN SOCIAL SCIENCE ABSTRACTS (A publication of the Social Science Research Council of Australia), Melbourne, No. 18, November 1954.

THE ECONOMIC JOURNAL, Vol. LXIV, No. 256, December 1954. — Sir Dennis Robertson: Utility and All What? — Појам „корисности“ спада у инструменте теорије вредности. Међутим, овај је појам необично важан за практичног економисту, нарочито у вези изучавања тржишта, односно потрошње становништва, као и за утврђивање „благостања“. Стога је важно питање да ли се корисност може мерити објективним мерилима, или је она чисто субјективна категорија. Аутор, настављајући једну давно започету дискусију, заступа гледиште да се корисност може мерити (он је „кардиналиста“) и супротставља се ауторима („ординалистима“) који сматрају да се корисност може изразити једино редоследом задовољења потреба. — D. K. Burdett: Social Accounting in Relation to Economic Theory. Чланак испитује однос између економске теорије и система друштвеног рачуноводства. Друштвено ра-

чуноводство обухвата читав низ рачуна народнопривредних размера у којима се огледа привредни живот једног народа, и који се концентришу око обрачуна националног дохотка и његове расподеле. Од времена Кејнзове теорије а услед све веће интервенције државе у привредни живот нације, потреба за квантитативним описивањем појава општепривредног аспекта постаје све јача. Тако је по свом пореклу друштвено књиговодство потекло из теорије, али су му примена и значај у највећој мери практичне природе, јер служи за основу сваком државном планирању и мешању у привредне односе. Практична примена учинила је да друштвено рачуноводство изврши проверавање теориских поставки, те да неке појмове као некорисне занемари. Утолико је оно објективно, реално и употребљиво. Оно је одраз само стварног тока догађаја и може и треба да служи као стимулус за теориска разматрања. С друге стране, оно је као и свака квантитативна метода претежно описано, статично и односи се на протекле догађаје а не и на будуће. Сем тога, теорија је ипак та која поставља оквире и планове за развој друштвеног књиговодства. Аутор не улази у анализу порекла Кејнзових теорија тако да занемарује Марксов утицај на овом сектору. — R. Nurkse: *The Problem of International Investment Today in the Light of Nineteenth-Century Experience*. Чланак је од интереса за разумевање економских и политичких догађаја светске скорашње и данашње историје. Аутор, познати специјалиста за проблематику недовољно развијених земаља, пореди карактер енглеског извоза капитала у XIX веку са модерним међународним финансирањем које спроводи амерички капитал. Необично рељефно су истакнуте квалитативне разлике између финансирања које је спроводила Енглеска извозом свог капитала у XIX веку, и међународног финансирања данас. Енглеска је у XIX веку улагала много већи процент свог националног дохотка ван земље него Америка после Другог светског рата. Затим, Енглеска је углавном улагала капитале у „новонастале области“ САД, Канаду, Аустралију итд. Улагање капитала пратиле су велике миграције културног и стручног европског становништва, тако да је у новим земљама врло брзо достигнут висок стандард живота. И данас се ове земље боре за остварење високе материјалне цивилизације, што се види из великог националног дохотка по глави становника у тим земљама. Енглески капитал није био заинтересован у екстрактивној привреди него поглавито у транспорту и прерађивачкој индустрији. Вероватно да је иза таквог улагања стајала једна политичка идеја повезивања више народа у целину. Овакав начин инвестирања свакако је добрим делом условила и привредна структура Енглеске која је захтевала јак увоз и извоз. После Другог светског рата инвестиције се упућују у неразвијене и колонијалне земље. Масовне миграције XIX века су онемогућене. Осећа се потреба да се капитал из САД извезе у густо насељене области са пуно јевтине радне снаге. Али треба приметити да ова радна снага није културно припремљена за виши ниво западних метода и опреме. Стога садашње инвестирање има да се бори са новим проблемима. Отуда је боље да се врши организовано преко влада а не приватно, затим да се капитали улажу у транспорт, енергетску базу или јавне услуге. То указује да се карактер међународних инвестиција потпуно изменио и да има за циљ политичко умирење и регулисање читавог једног сектора врло сиромашног становништва.

No. 257, March 1955. — E. H. Phelps Brown and S. A. Ozga: *Economic Growth and the Price Level*. Ако се економски развој посматра на дуг рок из перспективе Велике Британије опажају се низменични периоди дизања и падања општег нивоа цена. Традиционална теорија је ова кретања приписивала монетарном узроку — количини и производњи злата. Аутори овог чланка одбацују такво објашњење и

доказују да цена на дуги рок осцилира првенствено под утицајем промена ефективне тражње. То значи да цене скачу кад индустријски капацитети расту брже него производња сировина и обратно. Монетарни феномени играју такође неку улогу али је она небитног карактера. Стога жеља да се цене контролишу путем монетарне политике нема много изгледа на успех. — *C. P. Kindleberger: Industrial Europe's Terms of Trade on Current Account (1870—1953)*. Кад се одређивао положај Западне Европе као индустријске целине на светском тржишту, било је уобичајено да се као репрезентативна земља узима Велика Британија и да се на основу њених извозних и увозних цена доносе закључци за целу Западну Европу. Међутим, аутор је на основу статистичких података успео да израчуна односе увозних и извозних цена — са дугорочног становишта — за неколико земаља Западне Европе и утврдио да Велика Британија није карактеристична, и да је за потребе конкретне анализе сасвим могуће израчунати један комбиновани индекс кретања односа увозних цена који се разликује од британског, тј. показује равномернији ток. Појединачно најповољнији однос увозних и извозних цена имају Шведска, Швајцарска и Белгија. — *J. S. Fforde: Cyclical Fluctuations and the Growth of Discriminatory Alignments in International Trade*. Аутор је хтео да прикаже какве би последице и какве мере заштите изазвала криза у САД код земаља које са њима тргују. Од степена зависности појединих земаља од тржишта САД, он је класифицирао државе у неколико група и на тај начин поново указао на латентни сукоб доларског и стерлиншког тржишта. — *Joan Robinson: The Production Function*. Робинсонова, позната по својим „пречишћавањима“ застарелих или непримамљивих економских појмова, овога пута је подвргла критици „функцију производње“. По традиционалној теорији, „функција производње“ у суштини треба да на основу техничког односа између производних фактора и готове производње, изведе цене и количине потребних производних фактора. Аутор оштро критикује овакав начин приказивања стварности указујући на његову апстрактност и нереалност: немогуће је наике поставити засебно чисто техничке односе не узимајући у обзир, већ у тој фази, одговарајуће цене. — *K. Mainwald: The Effects of Maintained Consumption in the Unemployed Sector*. — Сфера у којој се крећу анализе овог чланка јесте примењена економика. Циљ је да се испита утицај незапослености на укупну штедњу једнога народа. Досадашња литература не обрађујући довољно пажње на специфичне одлике укупне штедње, уобичајила је да на количину штедње у народнопривредним размерама — тј. „наклоност ка штедњи“ једне заједнице — гледа ко на независну функцију која се креће правилно и на коју незапосленост нема дејства. Аутор пак показује како се наклоност ка штедњи једне заједнице у знатној мери мења под дејством разних степена незапослености. У ту је сврху израдио и таблице из којих се може видети какву укупну штедњу треба очекивати при разним степенима незапослености у једној приреди.

Предраг Михаиловић

ENCOUNTER, London, Vol. IV, No. 4, April 1955. — *Edward Shils: The British Intellectuals*. — *George Stafford Gale: No Flies in China*.

No. 5, May 1955. — *Arthur Köstler: The Trail of Dinosaur*. — *Marcus Cunliffe: The American Intellectuals*. — *Robert Liddell: Flying from Istanbul*. — *G. F. Hudson: Divided We Stand*. — *H. R. Trevor-Roper: Desiderius Erasmus*.

No. 6, June 1955. — Sir David Kelly: *The Lost Art of Diplomacy*. — Isaiah Berlin: *A Marvelous Decade*. — Gollo Mann: *The German Intellectuals*.

FEDERATION, Paris, 12e année, No. 123, Avril 1955. — Edgar Kühn: *La Sarre dans l'histoire*. — Georges Goriély: *Quelques caractères de la population sarroise*. — Jacques Deudey: *Les rapports économiques franco-sarrois*. — Paul Senf: *Le statut européen condition de l'avenir sarrois*. — Gotthard Lorscheider: *Entre la France et l'Allemagne*. — Marinus van der Goes van Naters: *L'eupérisation reste la seule solution*. — Bernard Voyenne: *L'idée fédéraliste en France*. — Pierre de Boisdeffre: *Sur l'esprit américain*.

No. 124—125, Mai—Juin 1955. — André Frossard: *La Quatrième République ou Démocratie?* — Jean François Gravier: *Heurs et malheurs de l'expansion économique*. — Une enquête de „Fédération”: *Comment sortir des impasses?* — Robert Aron: *Qu'est-ce que le fédéralisme?* — Max Richard: *Principes et méthodes*. — Jean-Maurice Martin: *Dix années d'action*.

INDIA QUARTERLY (A Journal of International Affairs), New Delhi, Vol. XI, No. 1, January—March 1955. — Kisaburo Yokota and Tomoo Otaka: *Japan and the United Nations—A Study of the National Policy and Public Attitudes of Japan towards the United Nations*. — Paul Giniowski: *Germany and Israel*. — Iqbal Narain: *Beginning of Emigration to Natal*. — J. V. S. Rama Sastri: *Managerial Implications of Nationalization in India and Great Britain*. — Krishna Dev Tripathi: *International Socialist Co-operation (1848—1954)*. — R. Parthasarathy: *Unemployment in India*. — S. B. Mookherji: *Russo-American Relations in Retrospect (1776—1945)*.

MONDE NOUVEAU, Paris, 10e année, No. 88, Avril 1955. — Raymond De La Pradelle: *Justice et liberté individuelle*. — Victor Henry: *La politique actuelle de l'U.R.S.S.* — Jean-François Chabrun: *Communisme et monde rural*. — Jacques Mallet: *De Bonn à Moscou*.

No. 89—90, Mai—Juin 1955. — Marcel Prélot: *Après la réforme constitutionnelle*. — Raymond De La Pradelle: *Souveraineté morte*. — André Moynet: *Essai d'une politique de la jeunesse*. — G. Le Brun-Kéris: *Le Fédéralisme sauvera-t-il l'Union française?* — André Cou-teaux: *L'aristocratie populaire*. — René Savatier: *L'Etat envahissant*. — Jean Duvignaud: *Une sociologie de la liberté*. — Michel Mouskhély: *L'U.R.S.S. et l'Europe*. — Jacques Mallet: *Vers la négociation*. — Doung-Van-Lien: *Saigon S.O.S*.

DER NEUE BUND (Monatsschrift für freiheitlichen Sozialismus), Zürich, 21. Jahrgang, No. 3—4, März—April 1955. — Otto Müller: *Pestalozzi's Idee der Menschenbildung*.

No. 5, Mai 1955. — François Bondy: *Freundlichere Perspektiven*. — J. Wr.: *Albert Schweitzer und der Sozialismus*.

NOUVELLE REVUE DE L'ECONOMIE CONTEMPORAINE, Paris, an XIV, No. 62, Février 1955. — Jean Dayre: *Relations entre l'imperfection de la concurrence, le gaspillage et le chômage*. — Massé: *Le problème des investissements à l'électricité de France*. — Francis V. Feraud: *La réforme administrative*.

No. 63, Mars 1955. — Pietro Quaroni: *Les rapports franco-italiens*. — Francis V. Feraud: *Du tributum à la fiscalité moderne rien n'a changé*. — X. X.: *La politique d'expansion économique de la Turquie*. — Guy Vavon: *Impôt sur l'énergie ou taxe à la valeur ajoutée*. — A. Thierry: *Effets marginaux eu matière de productivité*.

No. 64, Avril 1955. — Ramon Viguri: *Le mirage de la convertibilité*. — Gabriel Viguière: *Les distributeurs de vins et spiritueux face à*

un angissant problème. — Francis V. Feraud: Vers des réformes de décentralisation industrielle. — Charles Nehr: La grande misère du réseau Telex Français.

ÖSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR OFFENTLICHES RECHT, Wien, Bd. VI, H. 3, 1954. — Riccardo Monaco: Die internationalen Verträge und die neue italienische Verfassung. Италијански устав од 1947 непотпуно регулише питање закључења и ратификације међународних уговора те се празнине морају попуњавати од стране праксе и правне науке. Писац истиче да треба разликовати три категорије уговора: (1) уговори који уопште не изискују ратификацију већ ступају на снагу самим склапањем, (2) уговори које ратификује Претседник Републике, и (3) уговори које ратификује Претседник Републике уз претходну сагласност домова парламента. Аутор указује на многе проблеме код ових последњих уговора како у погледу процедуре тако и у погледу правне природе аката којим се врши ратификација. — Peter Berger: Bindung an Präjudizien im Völkerrecht? Пошто је укратко изложио значај основног правила stare decisis и карактер судског прецедента у англосаксонском праву, писац долази до закључка да у општем међународном праву, заснованом углавном на обичајима, одлуке и пресуде Међународног суда не могу имати вредност и функцију тзв. single precedent-a (кад једна једина пресуда постаје обавезна приликом решавања свих доцнијих сличних случајева, него се праксом наведеног суда само изграђује међународно обичајно право. У другом делу расправе размотрене су у том смислу и Хирибершке пресуде као и разна мишљења која су се појавила у међународноправној доктрини. — Johannes Lohmann: Denkform und Sprachform. Напомињући само узгред да форма језика одражава форму мишљења и да се ова два феномена налазе у узајамној зависности, аутор се не упушта у разраду тог проблема ни у филозофском ни у правном аспекту. Он ограничава своју анализу на извесна филолошко-историска разматрања грчког и римског облика мишљења и језика. — Gustav E. Kafka: Österreich, die Besatzung und die Grundlagen der Völkerrechtsgemeinschaft. У овој опширној студији расправља се о државноправном положају Аустрије. Објављена неколико месеци пре потписивања уговора о миру, она одражава гледишта аустријских правника која су била усмерена на доказивање да је неопходно укидање окупационог режима. Због саме природе овог проблема правна анализа је увек повезивана с политичким разматрањима. Наведене су основне чињенице из политичке историје Аустрије за последње две деценије и подробно осветлене одредбе појединих међународних аката и ставови у декларацијама о будућем статусу ове земљи. Све то је стављено у оквир низа најважнијих теориских проблема којима се бави међународноправна наука (сувереност, признање држава, међународна заједница и сл.) тако да се и поред наглашене актуелне политичке оријентације написа не губи опште значење поставки изнетих у њему. — Karl Zemanek: Die Entwicklung des völkerrechtlichen Vertragsrechtes. У чланку су укратко оцртане неке карактеристичне појаве у савременом развоју међународног уговорног права. То право је све обимније услед све веће потребе за стварањем међународних веза и односа тако да се јављају покушаји кодификације. Осећа се тенденција за упрошћавањем начина склапања уговора. У новије време нарочито се често користе резерве како у билатералним тако и у мултилатералним уговорима и о природи тог саставног елемента уговора постоје различита схватања, а каква је њихова практична улога писац је показао на неколико примера. Нова појава је и регистровање уговора, те писац анализира и одредбе Повеље ОУН које се односе на то питање. — Theo Mayer-Maly: Zur Rechtsgeschichte der Freiheitsidee in Antike und Mittelalter. Писац покушава да

на обиљу цитата покупљених из разних списа у Средњем веку реконструираше развој појма слободе и његов значај у правном поретку тог доба и доцније. Он закључује да ни раније а ни у данашње време нема сигурног критеријума о постојању и садржини појма слободе у правном поретку.

С. Врчар

IL POLITICO (*Rivista quadrimestrale edita a cura dell'Istituto di Scienze Politiche dell'Università degli Studi di Pavia*), anno XX, No. 1, Maggio 1955. — F. A. Hayek: *Gli intellettuali e il socialismo*. — A. de Vita: *I trasferimenti di reddito nell'economia italiana*. — F. Curato: *I primi passi dell'Italia nella politica internazionale*. — V. Beonio-Brocchieri: *Note sulla problematica del Machiavelli*. — P. Biscaretti di Ruffia: *Recenti studi di diritto costituzionale italiano e comparato*. — G. Nurchio: *Scritti di sociologia e politica in onore di Luigi Sturzo*. — G. Vestuti: *Lenin e Trotsky ed il problema della guerra*.

PREUVES, Paris, No. 52, Juin 1955. — Arthur Köstler: *La bombe H et le dinosaure*. — J. Bronowski: *Albert Einstein*. — Thierry Maulnier: *Les diverses hypothèses de la „coexistence“*. — Michel Colliet: *De la technique à la technocratie*.

QUADERNI DI SOCIOLOGIA, Torino, No. 16, Primavera 1955. — F. Ferrarotti *La situazione degli studi sociologici in Italia*. — F. Gross: *Tipologia della rivoluzione*. — A. Sabatini: *Osservazioni intorno alle „Human Relations“*.

THE REVIEW OF POLITICS (*University of Notre Dame, Indiana*), Vol. 17, No. 2, April 1955. — Kenneth W. Thompson: *Beyond National Interest-A Critical Evaluation of Reinhold Niebuhr's Theory of International Politics*. — Piotr S. Wandycz: *The Theory of International Relations*. — John P. Armstrong: *The Enigma of Senator Taft and American Foreign Policy*. — Fredrike B. Pike: *Guatemala the United States, and Communism in the Americas*. — H. Handley Cloutier: *Leontiev on Nationalism*.

REVISTA DE LA FACULTAD DE DERECHO Y CIENCIAS SOCIALES, Montevideo, año V, No. 3, Julio-Setiembre de 1954. — W. M. Beveraggi Allende: *El pensamiento keynesiano y los problemas económicos de los países latinoamericanos*. — E. Lagarmilla: *Administración de la sociedad conyugal*. — J. Williman: *Panorama de la producción nacional*. — *La ley de arrendamientos rurales (Exposiciones y debates realizados en el Centro de Estudios de Derecho Rural)*.

No. 4, Octubre-Diciembre de 1954. — E. García Maynez: *El problema de la definición del derecho*. — E. García Maynez: *Estructura relacional de la regulación jurídica*. — D. Barrios de Angelis: *La función jurídica*. — B. A. S. de la Cruz: *La escuela española del derecho internacional*. — J. Sánchez Fontas: *El contrato y la transferencia de la propiedad*. — C. G. von Wächter: *Sobre la colisión de las leyes de derecho privado de varios estados*.

RIVISTA DE ESTUDIOS POLITICOS (*Instituto de estudios políticos*), Madrid, No. 79, Enero-Febrero 1955. — Enrique Gómez Arboleya: *Sociología, escuela de humanismo*. — Leopold von Wiese: *Rasgos fundamentales de una teoría general de la organización*. — Cayetano Alcázar: *Ideas políticas de Floridablanca: Del despotismo ilustrado a la revolución francesa y Napoleon (1766—1808)*. — Jesús F. Fuyo: *Eric Voegelin y su reconstrucción de la ciencia política*. — Manuel Jiménez de Parga: *Trascendencia política del mensaje navideno de Pio XII*. — Camilo Barcia Trelles: *El ayer, el hoy y el mañana inter-*

nacionales. — Salvador M. Dana Montano: El concepto de libertad civil y libertad política según José Manuel Estrada, maestro argentino del siglo XVIII.

REVUE DU DROIT PUBLIC ET DE LA SCIENCE POLITIQUE EN FRANCE ET A L'ETRANGER, Paris, 61e année, No. 1, Janvier — Mars 1955. — Tony Sauvel: Histoire du jugement motivé. Ова опширна расправа је одлично документована историским подацима и објашњењима о постепеном развоју једне важне институције. Образложење пресуде је не само иманентно судском поступку у модерној држави него се и потреба за њим снажно осећа у свести савременог друштва и појединца. Зачеци ове установе налазе се већ у римском праву. У француском праву које писац једино и посматра у циљу приказа њеног историјата, у примитивном облику се јавља крајем XII и током XIII века што се види из неколико добро одабраних примера. У периоду од XIV до XVIII века она не постоји и то се објашњава увођењем, мање-више, апсолутистичке владавине. У предреволуционарној доба, заједно са осталим идејама, јављају се и захтеви за увођењем образложене пресуде. Револуција 1789 постиже и тај циљ. У прошлом веку она добија свој коначан изглед. — У рубрици „Европска хроника“ Lazare Kopelmanas: *Cour de Justice de la Communauté européenne du charbon et de l'acier*. Аутор пише поводом неких спорова између Француске Републике и Европске заједнице за утаљ и челик. Он је најпре у целини објавио текст двеју пресуда Суда правде те заједнице и закључке одбране, а затим их прокоментаришао. Напис је интересантан утолико што лепо илуструје различитост тумачења чл. 60 Уговора о Европској заједници. — У рубрици „Страна уставна хроника“ Charles Goossens: *La Communauté européenne du charbon et de l'acier et le régime constitutionnel de la Belgique*. Европска заједница за утаљ и челик има у извесној мери карактер супранационалне организације и зато утиче и на функционисање неких јавних институција земаља-чланица. У зависности од уставног уређења тих земаља, одређује се специфичност и степен утицања. У првом делу чланка укратко је показан њен утицај на слободу грађана (лична слобода, право приватне својине, право удруживања, слобода привредне делатности и сл.), а у другом делу анализиран је однос између законодавне, управне и судске власти Белгије и поменуте организације. — Stanley Hoffman: *La discrimination contre les Noirs et le droit constitutionnel des Etats-Unis*. Одлуком Врховног суда САД од 17 маја 1954 на недвосмислен начин је осуђен принцип расне сегрегације у школству. Њена практичне последице биће веома значајне а изазвала је и велик утисак у америчкој и иностраној јавности. Реаговање политичких кругова је различито. Али аутор своју анализу усмерава у правцу других аспеката: он најпре исцрпно приказује еволуцију уставног права САД по питању расне дискриминације од Сецесионистичког рата до данас, а затим разматра проблем места и улоге Врховног суда САД у америчком уставном систему. — У рубрици „Француска уставна хроника“: Georges Berlia: *La révision constitutionnelle*. Укратко су анализиране измене унете у Устав 30 новембра 1954. — На крају се налази богата рубрика судске праксе где је нарочито интересантан прилог: J. M. Auby: *Responsabilité de la puissance publique. Conseil d'Etat (avril—novembre 1954)*.

C. Врчап

REVUE D'ECONOMIE POLITIQUE, Paris, 65e année, No. 1, Janvier-Février 1955. — Giorgio Del Vecchio: *Remarques sur les rapports entre le droit et l'économie politique*. Теза коју је Ђорџо Дел Векио заступао у овом часопису пре двадесет година (књ. XLIX, стр. 1457 и сл.) да политичка економија треба да буде потчињена

праву дала је повода многобројним дискусијама. Занимљиво би било, видети како су на ово схватање реаговали присталице економског детерминизма. У овоме чланку писац се само задржао на мишљењу Луиђи Еинаудиа, бив. претседника Републике Италије, које је он изложио у истом часопису 1936 (књ. L, стр. 289 и сл.). Еинауди сматра да економија не прописује правила по којима треба људи да се владају, већ им само указује на извесне чињенице које ће наступити као последице њихове делатности. Према његовој дефиницији економија је јасно одвојена од етике, што не значи да јој је потчињена. Продужујући своју анализу он долази до закључка да економија не би требало да посматра искључиво потребе материјалне природе. Дел Векио се пита да ли би се са овим мишљењем могли сагласити и остали економисти. Сем тога, да ли то треба да значи да економија задире у све области људских сазнања или она има да остане и даље у својим традиционалним границама. Аутор је мишљења да економска наука не може да објасни целокупну стварност и она се мора потчинити етици, чије две гране обухватају морал и право, одређују и постављају хијерархију у скупу људских стремљења. — *Daniel Villey: Commentaire d'une controverse.* У вези са претходним чланком Д. Вилеј излаже своје сугестије. Пре свега он истиче значај оживљења ове старе распре и изражава жаљење што многи савремени економисти не придају више важности првим лекцијама економске науке. Основно схватање политичке економије заснива се по пишчевом мишљењу на личном интересу. На основу те дефиниције економије могуће је синтетички дефинисати и једну и другу тезу као и пронаћи начело трећем — новом — решењу. Након анализе личног интереса, писац на следећи начин излаже своје схватање економске науке: она поглавито изучава начин на који су различитим опхођењима (тј. заинтересованим, инстинктивним и контекмплативним) разни интереси задовољени. Затим прелази на истраживање односа између свога схватања политичке економије с једне стране, права и морала с друге стране. Економиста може по своме нахођењу да прошири или да сузи своје перспективе. Њему је дозвољено да се упусти у опсервацију, статистичку идукуцију, чисту теорију, социјалну доктрину итд., под условом да буде дефинисан редослед мисли по коме се управља и да се не уни збрка између објашњења и процене. Позивајући се на своју дефиницију економске науке, писац вели да је уствари лични интерес норма процене ситуације, али да та норма није у зависности од етике. Погрешно је пак Дел Векијево мишљење да је право, које има сопствену проблематику, једна грана етике. Писац сматра да би се могло рећи да је политичка економија потчињена праву, као и да право може бити потчињено типу економског поретка који се мисли установити и економским резултатима који се намеравају постићи. Констатирујући те међусобне односе, писац при завршетку вели да су правник и економиста сијамски близанци. — *H. Pasdermadjian: Quelques aspects de l'organisation des entreprises.* Аутор излаже како је организација предузећа почела, постепено да потискује „тип предузетника“ који је карактеристичан за XIX век. Осамдесетих година прошлога века појавила се једна специјална техника која је доцније погрешно названа научном организацијом. Ове промене дале су повода рационалним изучавањима управљања предузећа. Писац сматра да се код извршилаца рада у једном предузећу који припадају различитим секторима, као што су технички, рачуноводствени и продајни, огледа извештан паралелизам у организацији. Затим објашњава како се у последње време развила вертикална подела рада у погледу кадрова. Ово се најпре запажа кад имамо у виду како стварање нових специјализованих функција, тако и подвојеност између планског, организационог, интелектуалног рада с једне и чисто пословног ра-

да предузећа с друге стране. После тога писац проучава како се одражава развој организације на руководиоца предузећа, као корисника разних фактора производње. У данашње време потребно је присуство читаве групе људи који располажу организаторским способностима, нарочито да би вршили предвиђања, припремали планове, одмеравали трошкове који одговарају различитим комбинацијама фактора производње. По ауторовом мишљењу, само је организација допустила повећање димензија предузећа. Као противтежу добрим странама овог поваћања он наводи тешкоће које су наступиле у административном пословању, где се запажају последице закона опадајућег приноса. Међу многобројна средства која су употребљена да би се могла искористити преимућства великих предузећа писац нарочито истиче извесне механизме базиране на рачуноводственој децентрализацији, затим, као што је рекао Франсоа Перу, разликовање између макро-одлука руководиоца и микро-одлука које доносе кадрови који су у контакту са свакодневном стварношћу. При крају, аутор се пита да нису потребе механизације и организације утицале на ток државне политике. Исто тако има се утисак да је савремена економија изгубила од своје гипкости и да се теже прилагођава променама неголи у прошлости. — *Louis E Davin: La convertibilité monétaire. Illusion ou espérance?* Питање монетарне конвертибилности још увек је у центру пажње. Међутим, откако је у овом часопису изложено класично схватање (Анали, год. II, бр. 2, стр. 245—246) не наилазимо ни на какву позитивну дефиницију, већ се углавном овај проблем посматра у односу на укидање девизне контроле. Писац сматра да је класични тип монетарне конвертибилности проистекао из једног економског система који више не постоји. Златно важење престало је бити основица монетарног система. Слободна трговинска размена само је била ометана царинским бранама. Најзад, класична конвертибилност била је тесно повезана са слободом трансфера капитала. Анализирајући социјалне реперкусије политике националних економских система, као што су кредитна политика, политика цена и надница, писац закључује да се у свим секторима економске структуре апелује на већу стабилност која у потпуности одговара филозофским тенденцијама садашњице, наиме жељи за смањењем ризика, успштавањем система социјалне безбедности итд. Са становишта националне економије опажа се да монетарна конвертибилност слабо функционише у периодима продужених структурних дефицита платног биланса. Њено поновно успостављање отежано је услед малог броја јаких девиза. Помишља се на реконструкцију златних или девизних резерви, или пак на оснивање једног међународног стабилизационог фонда. Аутор мисли да конвертибилност поново може оживети ако се усресреде напори на ослобођење текућих трансакција које би се постепено проширило и на трансфер капитала. Пошто је укратко анализирао политичке факторе, писац је изложио механизам прилагођавања девизних курсева и дошао до закључка да није дозвољено желети конвертибилност, већ треба такође примити њене услове и помирити се са њеним последицама. Наше наде требало би да буду засноване на решењу које би обухватило стабилност националних економских система и еластичност међународних размена. Али писац не верује да су сви фактори остварени који би омогућили повратак на класичну конвертибилност, па чак ни за прелазак на обичан слободан трансфер. — *Jean Nataf: La comptabilité support nécessaire de l'économie théorique et pratique.* У овоме раду који је пропраћен многим прилозима, изучаван је однос између економских теориских и практичних проблема. Писац покушава да докаже да су политичка економија и рачуноводство саставни део једне исте области и предлаже специфично графичко приказивање које би до-

пустило једновременно излагање рачуноводствених једначина које би се уопштиле до економских једначина. Несуњиво је да ће економисти који су удаљени од праксе, са резервом примити његов закључак да је доказана тесна теориска повезаност између рачуноводства и политичке економије. M. J. Ж.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI, Milano, Vol. XXVI, Fasc. II Marzo-Aprile 1955. — Fr. A. Gemelli: La selezione e l'orientamento professionale nella prevenzione degli infortuni nel lavoro. — G. C. Mazzocchi: Ancora sull'autofinanziamento delle imprese in relazione al ciclo economico. — C. A. Zebot: La posizione di Schumpeter su alcuni problemi metodologici delle scienze sociali.

RURAL SOCIOLOGY (Published at the University of Kentucky, Lexington), Vol. 19, No. 3, September 1954. — Herbert F. Lioberger: The Relation of Informal Social Groups to the Diffusion of Farm Information in a Northeast Missouri Farm Community. — John A. Hostetler: Religious Mobility in a Sect Group: The Mennonite Church. — James E. Montgomery: The Outlook for Rural Housing. — James Wyche Green: Factors Inducing Decisions to Build Farmhouses. — Carl C. Taylor: The Family Farm in the New Society. — Bruce L. Melvin: The Place of the Part-Time Farmer.

No. 4, December 1954 — Nathan L. Whetten: Land Reform in a Modern World. — John R. McGibony and Helen L. Johnston: Prospects for Rural Health Care. — James A. Duncan and Burton W. Kreitlow: Selected Cultural Characteristics and the Acceptance of Educational Programs and Practices. — Thomas F. O'Dea: The Effects of Geographical Position on Belief and Behaviour in a Rural Mormon Village. — Emory J. Brown: Informal Participation of Active and Inactive Formal Participants. — Bruce L. Melvin: The Rural Neighborhood Concept. — Herbert F. Lioberger and Edward Hassinger: Neighborhoods as a Factor in the Diffusion of Farm Information in a Northeast Missouri Farming Community.

SCIENCE AND SOCIETY, New York, Vol. XIX, No. 2, Spring 1955. — Raymond Barklay: The Theory of the Elite and Mythology of Power. — Joseph M. Gillman: An Evaluation of John Maynard Keynes. — Ann Fagan Ginger: Political Deportations (1944—1955).

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A monthly publication of the Neue Zürcher Zeitung), Zürich, Vol. V, No. 1, April 1955. — Albert Müller: The Yalta Record. — Walter Bosshard: In Indochina. — Ernst Halperin: Communism in Italy.

No. 2, May 1955. — Editorial: The Agreement on Austria. — Albert Müller: Upon Churchill's Retirement. — Walter Bosshard: Impressions from a Visite to Tokyo. — Heinz Heymann: Japan in the International Textile Markets. — Morrie S. Helitzer: Experiment in India: the „Land-Gift Mission“. — Hans Kohn: Nationality and Liberty, the Swiss Example. — Wolfgang Pauli: Some Thoughts on Albert Einstein.

THE TWENTIETH CENTURY, London, Vol. CLVII, No. 938, April 1955. — John Beavan: Morality, Expediency and the Hydrogen Bomb. — G. F. Hudson: Typhoon Coast. — Franz Borkenau: The Concept of Death. — Thomas Hodgkin: Congo People.

No. 939, May 1955. — G. F. Hudson: Yalta. — Robin Marris: How Unfair are Incomes? — Jane Ayres: Divorce and the Archbishop.

No. 940, June 1955. — Anthony Quinton, Stuart Hampshire, Iris Murdoch, and Isaiah Berlin: Philosophy and Beliefs (A discussion). — James Joll: On Being an Intellectual. — W. W. Robson: They That Have Power. — Asa Briggs: Cerberus and the Sphinx. — Maurice Charlton: The Scientist at Oxford.

WELTWIRTSCHAFTLICHES ARCHIV (*Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft a. d. Universität Kiel*), 1955, Bd. 74, Heft 1. — Dr. Roberto T. Alemann: *Die Theorie der peripherischen Wirtschaft*. Специфични економски проблеми земаља Латинске Америке доби-ли су свој теориски израз у радовима професора Раула Пребиша. Његова теорија полази од разлике у економском положају између недовољно развијених и развијених земаља. Економски неразвијене земље се појављују као „периферне“ у односу на економски развијене које претстављају „централне“ земље. Пребиш примењује ова општа разматрања на конкретну анализу односа између земаља Латинске Америке и САД. Прве су периферне земље и производе углавном сировине и намирнице, а купују претежно индустријске производе. Тако засновани односи размене између ових земаља имају неповољно економско дејство на неразвијене земље. Заостајање неразвијених земаља нема тенденцију да се аутоматски отклони. Напротив, искуство показује да се технички прогрес брже испољава у индустриској производњи него у гранама које припремају основне производе као што су пољопривреда и екстрактивна индустрија. Економски се то заостајање огледа, пре свега, у чињеници да је доходак у тим земљама нижи од дохотка у развијеним, да је акумулација капитала и његово формирање недовољно брзо, производност рада ниска, а радно становништво недовољно запослено. Ово погоршање положаја периферних земаља још више појачавају феномени везани за флукуације привредног циклуса, јер је нарочито у време депресије пад доходака у тим земљама много већи него у економски развијеним земљама. Осим тога постоји и тенденција по којој се удео сировине у укупној структури производа смањује, што има за последицу спорији пораст увоза из неразвијених земаља од пораста реалног дохотка у центру. У свом практичном, економскополитичком аспект теорија периферне привреде инсистира на индустријализацији, па и по цену да се почетни капитални лобију из иностранства. Аутор на крају чланка даје преглед критичара ове теорије, међу којима су најзначајнији Е. Вагеман и Ј. Винер. И порет тога што су те критике добрим делом умесне, не може се негирати утицај који је ова теорија имала и има на привредну политику земаља Латинске Америке. — *Anthony Y. C. Koo: Per Capita Rate of Economic Growth*. Проблем акумулације капитала и економског пораста третира се у новие време пол снажним утицајем Кејнзијанских идеја. Међутим, те анализе заснивају се на моделима који претстављају сувише упрошћене привреде са великим бројем елиминисаних фактора. Аутор сматра да је искључивање фактора промене у бројном стању и структури становништва један од великих недостатака ових анализа. Због занемаривања овог момента теоретичари су принуђени да израчунавају стопе пораста искључиво на основу пуног искоришћења капитала и пуног успослења рада, што је недовољно, јер се преко тих показатеља не може израчунати побољшање у животном стандарду. Да би се то могло израчунати потребно је у анализи укључити још један показатељ — стопу пораста дохотка по глави. Увођење овог момента у теориску анализу извршио је међу првима амерички економиста Ј. Ј. Спенглер с тим што је и он пошао од упрошћених елемената у анализи претпостављајући, између осталог, да се структура становништва по полу и узрасту не мења, да су константни односи између радног дела становништва и укупног становништва као и однос између запосленог и незапосленог дела. Увођењем овог момента даје се ранијим анализама нова перспектива за израчунавање стопе привредног пораста на дуги рок. Осим тога успоставља се и веза између анализа класичне и Кејнзове теорије које су досада биле привидно раздвојене једна

од друге. — *Dr. Franz Gehrels: British Balance of Payments Policy 1946-1950.* Различита схватања у односу на проблеме платног биланса нису успела да дају потпуни одговор на тешкоће у енглеском платном билансу. Те тешкоће су настале због недовољног снабдевања оних индустрија које су производиле за извоз, јер је у платном билансу настао доларски мањак. Недостатак у доларима остао је недостатак структуре система за ту немогућност слободног конвертовања вишкова средстава добијених извозом на обе стране. Аутор истиче да је једина могућност за отклањање ове неравнотеже између енглеске привреде и земаља доларског блока постојала у томе да се пређе на слободну конвертибилност ових вишкова. У прелазном периоду на пуну конвертибилност аутор сматра да се доларски мањак може отклонити тако што ће се зона слободне трговине образовати само између земаља стерлиншког блока и Европе. Тек јачањем положаја те зоне и смањењем царинских ставова партнера у спољној трговини изван ове зоне нашао би се пут за успостављање слободне трговине у светским размерама. — *Dr. Heinz Gollnick: Die Nachfrage nach Butter. Eine ökonometrische Analyse.* Аутор третира питање фактора који одређују тражњу за путером у Западној Немачкој за период од 1950 до почетка 1954. Полазну тачку анализе претставља потрошња путера по домаћинству. Аутор одређује факторе који одређују ту тражњу, а затим прелази на проучавање проблема са гледишта укупне тражње — макроекономски аспект — и констатује да су фактори добијени микроанализом недовољни да дефинишу макроекономски проблем. Посебно је значајно место еластичности понуде путера. На основу ових анализа аутор развија систем једначина преко којих израчунава услове понуде и тражње на тржишту путера, а посебно коефицијенат еластичности тражње. — *Dr. Elisabeth Lauschmann: Zur neueren Diskussion der Welfare Economics in der angelsächsischen Literatur.* Старија фаза дискусије око проблема welfare-привреде везана је за период после Првог светског рата и траје до тридесетих година, тј. до избијања кризе. У то време насупрот економској теорији чији је основни проблем био везан за питање цена, Price Economics, настаје нова теорија која има за циљ изучавање односа између богатства (wealth) и благостања људи (human welfare). Основно питање те теорије састоји се у томе како одредити ниво друштвеног благостања у једној земљи и на основу тих теориских решења дати препоруке за економску политику. Нова фаза у дискусији настаје после изласка Кејнзове *Опште теорије* и води се око питања која су више теориска и апстрактна: како одредити једну општу рационалну шему за оптималну организацију привреде. У дискусији су настале значајне разлике у схватањима и то како у погледу разграничења welfare-економије у односу на чисту теорију, тако и у односу на економску политику. Затим, не постоји сагласност ни у погледу фактора који се имају сматрати као одлучујући било у теорији било у политици welfare-а. Аутор наводи четири главна схватања. По првом, одлучујући фактор претставља величина произведеног реалног дохотка. Ово схватање преовлађује. По другом, томе фактору треба додати расподелу тог реалног дохотка. Треће схватање полази од стања запослености као одлучујућег фактора, а чврсто сматра да је анализа на искључиво економским циљевима недовољна и да је потребно изградити доктрину у зависности од посебних циљева који се имају остварити. Међутим, по аутору проблеми welfare-привреде ни сада нису довољно прецизирани. На крају он даје критику ове теориске концепције. — У прилозима *Jon O. Norbom* даје податке о улози бродоградње у привреди Западне Европе.

IN MEMORIAM

ДРАГОШ СПАСОЈЕВИЋ

(1911—1955)

На дан 8 маја 1955 године завршио се кратки живот Драгоша Спасојевића, асистента Правног факултета у Београду.

Драгош Спасојевић рођен је 26 октобра 1911 у Београду, завршио Виши течајни испит 1929 а Правни факултет 1934 године. Одликовао се за време студија својим радом и способностима за правне студије. Те његове запажене особине допринеле су да је на предлог својих професора по завршетку студија изабран и постављен 1934 за асистента-дневничара а 1935 за асистента-приправника при Катедри грађанског права са међународним приватним правом.

Рат и окупација прекинули су нормални развој Драгоша Спасојевића. Његове карактерне особине исправног родољуба утицале су да је на почетку окупације отпуштен из службе и у два маха био затворен од Специјалне полиције тако да је неколико месеци провео у тамници. Све је то још више рушило његово већ иначе нежно здравље.

После ослобођења Драгош Спасојевић је одмах враћен на ранију дужност асистента. Уз то једно време вршио је дужност помоћника вршиоца дужности секретара Универзитета. На свим својим дужностима био је увек савестан. Али, тешка болест, проузрокована ратним недаћама, онемогућила му је даљи нормалан рад, тако да није успео да доврши своју докторску дисертацију „О аутономији воље у међународном приватном праву“.

Смрт Драгоша Спасојевића није губитак само за његову породицу већ и за његове многобројне пријатеље и колеге.

Одбране дисертација на Правном факултету у Београду. — Панчанан Мишра, докторанд Правног факултета у Београду, одбранио је 4 априла 1955 своју докторску дисертацију „Совјетска Русија и дипломатија великих сила у североисточној Европи (1934-41)“.

Војислав С. Бакић, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 12 априла 1955 своју докторску дисертацију „Правни положај ванбрачне деце по законодавству ФНРЈ“.

Томица Никчевић, асистент Научног друштва Црне Горе, одбранио је 20 маја 1955 своју докторску дисертацију „Политичке струге у Црној Гори у процесу стварања државе у XIX веку (отпор стварању државе)“.

Александар Христов, доцент Правно-економског факултета у Скопљу, одбранио је 27 маја 1955 своју докторску дисертацију „Борба македонског народа за стварање националне државе (1893—1912)“.

Ђура М. Нинчић, саветник Државног секретаријата за иностране послове, одбранио је 22 јуна 1955 своју докторску дисертацију „Проблем суверености и Уједињене нације“.

Рад Општег семинара за грађанско право. — 1. Семинар за грађанско право радио је у току целе школске 1954/55 године. На састанцима који су одржавани летком по подне обрађиване су и дискутоване одлуке наших врховних судова из Збирке одлука врховних судова (I и II књ. 1952 и 1954). Највише су обрађиване и дискутоване одлуке из материје породичног, затим облигационог и, најзад, стварног и наследног права. Такав редослед је разумљив, јер је једино породично право у целини кодификовано и пружа чврст основац за обраду и дискусију.

У овој школској години у Семинару је радило неколико правника из праксе. Остварена је са-

радња са Врховним судом ФНРЈ, Врховним судом НР Србије, Савезним јавним правобраниоштвом, Окружним судом за град Београд, итд.

Ове године Семинар се није могао да ослони на стипендисте Катедре за грађанско право због тога што је нерешено материјално обезбеђење стипендиста учинило да се они добрим делом повуку из рада Семинара.

У овој школској години осетило се знатно веће учешће студентата у раду Семинара. Формирао се мање-више чврст круг сталних учесника у раду Семинара који је био доста активан како у дискусији, тако и припремању реферата. Двојица од њих су узели учешћа на првонајском конкурс у студентских радова и награђени су у том конкурс у.

Највећи број реферата у Семинару израдили су асистенти. Међу њима се налази изванредан број докторанада. Наставници, чланови Катедре за грађанско право, учествовали су у раду Семинара, према материји која је била на дневном реду.

Просечан број слушаца на састанцима Семинара износио је 21. Најмање је било 15, највише 32 слушаца. Дискусија је увек била жива. То сведочи време трајања састанка: најмање 2 часа, а често 3, па и више часова.

Рад Семинара за грађанско право у школској 1954/55 години био је плодан. Томе је нарочито допринела сарадња између правника из праксе, студентата, асистентата и професора. Нарочито треба истаћи веће ангажовање студентата као референата и дискутаната.

2. У оквиру Семинара на грађанско право, под руководством професора Михаила Константиновића, организовано је продубљено изучавање грађанског права. Проучавању су приступили асистенти са грађанскоправне групе предмета (међу њима наро-

чито докторанди), неколико правника из праксе и докторанди. Као база рада узето је француско грађанско право (*Traité élémentaire de Droit civil* од Planiol-a). У овој школској години обрађивана је материја породичног права. Нарочито се темељно изучавало наше породично право и упоређивало са породичноправним прописима других земаља. Такав рад је омогућио уочавање проблема у нашем праву и пружио широке могућности избора тема за обраду. Састанци су одржавани једном недељно у току целе школске 1954/55 године.

Ж. Ђ.

Рад Катедре и Општег семинара за државно и међународно јавно право. — Катедра за државно и међународно јавно право успешно ради већ неколико година. Током школске 1954/55 године она је оријентисала своју активност у више праваца. Сходно ранијим искуствима она је деловала као основна научна организациона јединица која води бригу о свим најважнијим питањима повезаним на овај или на онај начин с радом на предметима обухваћеним овом Катедром. Може се констатовати да су резултати задовољавајући и чак потпунији и садржајнији него ранијих година.

Почетком зимског семестра она је организовала састанак на коме су учествовали и наставници административног права са осталих факултета у земљи у циљу разматрања проблема у извођењу наставе из ове научне дисциплине (првенствено актуелизирање програма, указивања на ново место управе у социјалистичкој демократији и сл.). У вези с дискусијама и припремањем Закона о универзитетима и Статута факултета Катедра је одржала посебан састанак на коме је свестрано расправљано о месту, улози и задацима Катедре и института и том приликом прихваћено је гледишта да катедре треба учврстити и даље развијати пошто је пракса показала да су оне најподеснији и неопходан организациони

облик преко кога се може систематски и уз колективно учешће наставног и помоћног наставног особља утицати на рад у оквиру одговарајућих предмета. Исто тако указано је на потребу оснивања Института политичких наука како би се координирао рад научних радника на низу подручја где су неопходни колективни напори. Пошто је Закон о универзитетима предвидео усмене докторске испите и потребу да кандидати посећују посебне докторске курсеве Катедра је разматрала могућности које у том погледу постоје. На основу поднетих предлога Катедра је заузеле становиште да се већ почетком идуће школске године уведе више таквих курсева (из међународног јавног права, уставног права, административног права и др.). Израђен је и конкретан предлог тема и назначен већи број професора који ће држати предавања.

Катедра је расправљала и о потреби избора нових асистената те су учињени и конкретни предлози надлежним органима између кандидата који су се пријавили на раније расписани конкурс.

Рад Општег семинара је био нарочито успешан како по броју одржаних састанака тако и по избору тема и квалитета дискусија. Одржано је укупно шест састанака и то по правилу у заједници са новооснованим Удружењем за политичке науке и Институтом за политичке науке. Теме су биле: „Шта је социјализам?“ (референт проф. др. Јован Ђорђевић), „О појму политике“ (референт проф. др. Радомир Лукић), „Устав НР Кине“ (референт докторанд Радошин Рајевић), „Схватање Теодора Дезамија о друштву и држави“ (референти асистенти Иванка Срњић и Павле Николић), „Сувереност и међународна заједница“ (референт докторанд Ђура Нинчић), „Појам судског акта“ (референт асистент Павле Ђимитријевић). Састанци су били релативно добро посећени, редовно су били присутни скоро сви чланови Катедре и у дискусији о свакој од наведених тема је уче-

ствовало више другова. Додуше, на последњим састанцима присуствовао је мали број студената вероватно и због тога што су одржани при крају школске године. То значи да убудуће треба извршити равномернији распоред састанака током оба семестра и у већим временским размацама, а с друге стране привући много већи број студената који би се интересовали за рад овог семинара. Несумњиво да разлог недовољног учешћа студената лежи и у томе што студентска стручна група из уставног права и теорије државе и права у овом периоду није показала ону активност којом се одликовала ранијих година. Чињени су покушаји да се ова група поново консолидује, али је одржан свега један састанак на коме је расправљано о неколико актуелних и теоретских важних проблема, датих у раду Е. Кардеља: „Социјалистичка демократија у југословенској пракси“. У вези с тим намеће се потреба да се поменути пропусти отклоне.

Залагањем Катедре отпочео је, иако скромно, и рад Института за политичке науке. Његов задатак се састоји у обједињавању рада чланова Катедре и осталих сарадника изван факултета на проучавању актуелних проблема, прикупљању литературе итд. из области политичких наука, историје социјализма и сл. Као конкретан резултат може се навести да је већи број чланова Института био ангажован у припремању материјала потребног за израду реферата о политичким партијама у старој Југославији који ће поднети проф. др. Јован Ђорђевић на заседању Међународног удружења за политичке науке у августу у Штокхолму. С. В.

Рад Катедре и Општег семинара за историју државе и права. — Већи број научних, наставних и организационо-педагошких питања били су предмет рада Катедре за историју државе и права у школској 1954/55 години. У њиховом низу основна пажња била је ставе на предметима ове Катедре, питањима изградње научног под-

млатка као и раду Општег семинара при Катедри за историју државе и права.

Настава из историје државе и права и римског права обављана је у складу са постојећим програмом и планом за ове предмете. Посебан проблем у области наставе исторископравних дисциплина претстављало је извођење вежби. Стога је Катедра разматрала како методе њиховог извођења, тако и њихове педагошке резултате. Методи вежбања са студентима поступно и са доста позитивних резултата прилагођавани су потребама слушаца. У области римског права одржаване су консултације. Њихов ток био је олакшан претходним припремама студената за одређену тему.

Ради интензивније научне и наставне сарадње Катедре са домаћим и иностраним научним радницима предузете су мере за позивање Родолфа Данијелија, професора римског права из Каљарија (Италија). Катедра је такође позвала др. Бранка Павићевића научног сарадника Историског института САН, који је током маја 1955, у оквиру часова вежби, одржао предавања о стварању црногорске државе.

У оквиру наставних питања биле су размотрене могућности за организовање докторског курса при Катедри за историју државе и права. Закључено је да се учине одговарајуће припреме, да би докторски курс из области исторископравних наука могао да отпочне са радом у летњем семестру следеће школске године.

Катедра за историју државе и права бавила се питањем изградње научног подмлатка узимајући углавном у обзир његове две основне компоненте. С једне стране тражило се решење за проблем стипендиста за усавршавање после дипломирања, тим пре што се изграђивање научног подмлатка у овој области може целисходно вршити једино кроз систематски и непрекидан рад при Катедри за историју државе и права. С друге стране, биле су предузете мере за остварење повољнијих услова за интензивнији рад на

даљој научној изградњи асистентата.

На Општем семинару при Катедри за историју државе и права одржана су три састанка са следећим темама: „Породично право према Вербецијевом Трипартиту“ (референт Золтан Сабо, студент); „Облигационо право у Дубровачком статуту од 1272“ (референт Ј. Цвејић, асистент); „Правосуђе у Милошево доба“ (референт В. Петрић асистент). Поред студената на састанке Општег семинара били су позивани и научни радници ван факултета, с обзиром на њихово интересовање за поједине проблеме.

Катедра је из опште и националне историје државе и права и римског права расписала следеће наградне теме за 29 новембар: „Постанак Аустриског грађанског законика“, „Правни прописи о управи села у Србији у другој половини XIX века“, и „Елементи феудалних односа у позној Римској империји“.

Чланови Катедре за историју државе и права организовали су од 1 до 12 јуна ове године научну екскурзију у Беч. Посета значајним бечким архивама, установама Правног факултета, Националној библиотеци и обилазак најзначајнијих културних споменика, показали су се као веома корисни. На тај начин, већи број чланова Катедре, који се баве проучавањем правних и политичких прилика у Србији XIX века, стекао је општи увид о стању архивских фондова и организацији рада у бечким архивским центрима.

М. М.

Предавања страних професора на Правном факултету у Београду. — Г. Мах Gutzwiller, професор Универзитета у Фрибуру (Швајцарска), као гост Југословенског удружења за међународно право и Правног факултета у Београду, одржао је 19 и 20 априла т.г. два предавања: „Филозофско-правно упоређење између Аустриског, Немачког и Француског законика“ и „Хашки пројект

униформног купопродајног уговорног права“.

Г. Paul Durand, професор Правног факултета у Паризу, као гост Савезног удружења правника и Правног факултета у Београду, одржао је 29 априла предавање „Учешће радничке класе у управљању економским и социјалним животом у Француској“.

Г. A. Verdross-Drossberg, професор Правног факултета у Бечу, као гост Југословенског удружења за међународно право и Правног факултета у Београду, одржао је 11 и 12 маја два предавања: „Искључива надлежност државе према Повељи Уједињених нација“ и „Неутралност Аустрије и питање чланства у Уједињеним нацијама“.

О неким криминолошким институцијама. — Савремени институтски рад у области криминологије је несумњиво предмет нашег интересовања, утолико пре што је поред Криминалистичког института Правног факултета у Београду дошло до оснивања Криминолошког института на Правном факултету у Сарајеву и истог таквог института на Правно-економском факултету у Љубљани. Недавна посета криминолошких института у Грацу (Криминолошки институт), Бечу (Универзитетски институт за криминологију), Келну (Институт за кривичну науку), Бону (Криминолошки семинар) и Фрајбургу (Институт за инострано и међународно кривично право) омогућава нам да пружимо углавном податке о организацији и раду ових института.

Институти у Грацу, Бечу и Келну веома су слични један другом. Иако по наслову криминолошки, они се претежно баве природнонаучном криминалистиком, с тим што је у Грацу у већој мери заступљена и криминална биологија а у Бечу психологија кривичног поступка. Не треба previdети да су ове две дисциплине у раду ових института у методолошком погледу доста зајмили од криминалне социологије. Ова последња је пак претстављена у Бечу на тај начин што Институт обрађује појединачна кривична дела на основу статистичких података и анализе суд-

ских списа. Институт у Грацу обавља свој криминалнобиолошки рад преко криминалнобиолошке станице у којој се подвргавају посматрању како пунолетни тако и малолетни осуђеници. Разлика је само у томе што се код првих то чини по њиховом пристанку, а други се обавезно подвргавају испитивању. У сврху ових испитивања постављен је и разрађен опширан „упитник“. Ниједан од института нема судскомедицинско и судскопсихијатриско одељење, већ уколико се појаве питања из ових области сарађују са одговарајућим институтима на медицинском факултету.

Задачи поменутих института су: (а) настава криминологије ради криминолошког образовања студената права и службеника кривичног правосуђа у најширем смислу речи, (б) научно-истраживачки рад и (в) сарадња са праксом. Наставна делатност је саставни део правног образовања које пружа правни факултет уколико је реч о студентима. Што се тиче службеника кривичног правосуђа, за њих се одржавају посебни курсеви. Настава је по правилу праћена полагањем испита на крају курса. Поставка и развијање наставе врши се према подели криминологије на поједине гране или према избору криминолошке теме.

Сарадња са праксом, поред подизања криминолошког образовања службеника, састоји се у обављању судских вештачења од стране чланова института. Ова сарадња је веома развијена и обухвата и одговоре на сложена питања кривичног правосуђа. То потсећа унеколико на криминалнонаучну клинику, односно криминалистичку станицу.

Научно-истраживачки рад чланова института развија се уз помоћ докторанада права.

Институти располажу богатом опремљеним лабораторијумима и библиотекама у којима је могуће остваривати рад на савременој висини. Институти у Грацу и Бечу имају и своје криминалне музеје, односно криминолошке научно-наставне збирке. До музејских предмета се долази на тај начин што

их судови обавезно достављају институтима. Унутрашње уређење музеја извршено је према искуственом и за наставу целисходном распореду. Осим музеја институти поседују богате збирке фотографија и дијапозитива који су готово без изузетка израђени у институтским лабораторијумима.

Оно у чему ови а и остали институти оскудевају јесте научно-помоћно и друго помоћно особље. Узрок овоме нису толико последица рата колико, како нам се чини, да се мали број младих људи одлучује за криминологију као животни позив.

Рад Криминолошког семинара Правног факултета у Вону посвећен је криминалној социологији и то поглавито етиологији криминалитета. Рад се развија преко уобичајених семинарских форми и веома интензивно преко докторанада. Одлика рада састоји се у томе што је он методолошки усмерен „општим упутствима“ директора Семинара проф. Х. Вебера.

Проучавању се подвргава „исечак“ криминалитета који се формира било према кривичном делу било према учиниоцу, али у сваком случају обухвата тачно одређено подручје. Ово последње потсећа на криминалну географију. Иначе се утврђују код посматраног питања не само типичне појаве криминалитета у ужем смислу већ и опште. Реч је о једној репрезентативној методи утврђивања криминолошких чињеница. Истраживање се врши студијом судских списа, статистичких података и радом на терену, имајући стално у виду релативне законске промене. Тежиште рада је на свесном и непристрасном приказивању проучаваног криминалитета, на констатовању његових узрока, тумачењу ових и разматрању борбе против криминалитета у светлу тражења нових путева. Радови Семинара се објављују у збирци *Kriminalogische Untersuchungen*. Слична појава објављивања радова среће се и код напред поменутих института. Семинар располаже посебном библиотеком.

Институт за инострано и међународно кривично право у Фрај-

бургу изразито се разликује од предњих института. Интересантно је да је овај институт фондација Савезне Републике Немачке, земље Баден-Виртемберг и Универзитета у Фрајбургу. Радом института руководи посебан Савет института састављен од претставника оснивача и директора. Институт се, поред доприношења универзитетских института у уобичајеном смислу речи, посветио иностраном и међународном кривичном праву. У овом правцу он је свестрано развио своју делатност, тако да сарађује на једној страни са Удружењем за упоредно право, Институтом за међународно право (Хајделберг), Институтом за приватно право (Тибинген) и низом других установа и појединаца у земљи и иностранству, а на другој страни са законодавним органима у реформи немачког кривичног законодавства која је у току. Институт је на упоредној основи обрадио многа питања значајна за ову реформу.

У склопу овако постављеног рада Института веома је обилата и његова издавачка делатност. Треба истаћи да је у збирци

Sammlung Ausserdeutscher Strafgesetzbücher in deutscher Übersetzung изашао и наш Кривични законик од 1951 (превод проф. др. А. Мунде, Љубљана), у збирци *Darstellungen des Ausländischen Strafrechts des Gegenwart* рад проф. др. А. Мунде о нашем кривичном праву и у *Mitteilungsblatt der Fachgruppe Strafrecht in der Gesellschaft für Rechtsvergleichung* више приказа нашег кривичног материјалног и процесног права од истог писца.

Институт има веома богату библиотеку кривичног упоредног права, у којој у склопу словенског одељења заузима видно место и наше кривично право. Унутрашња подела библиотеке се поклапа са организацијом научног рада, тако постоје одељења америчког, енглеског, француског и других кривичних права. У сваком од ових одељења ради један или више научних сарадника који су не само правно образовани већ и беспрекорно владају језиком одељења у коме су. Институт се не може потужити у погледу особља и средстава којима располаже.

Др. Д. В. Димитријевић

V ПРИКАЗИ

Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu (god. IV) — Др. Радомир Д. Лукић — — — — — — — — — —	224
Др. Никола Вучо: Распадање еснафа у Србији. — Др. Велимир Васић — — — — — — — — — —	223
Радивој Давидовић: Увод у политичку економију — Иван Максимовић — — — — — — — — — —	230
Hans Kelsen: The Communist Theory of Law — Др. Радомир Д. Лукић — — — — — — — — — —	231
Arnold Rose: Theory and Method in the Social Sciences — Војин Милић — — — — — — — — — —	236

VI ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА — — — — — — — — — —	238
---	-----

VII IN MEMORIAM

Драгош В. Спасојевић — — — — — — — — — —	250
--	-----

VIII БЕЛЕШКЕ

Одбране дисертација на Правном факултету у Београду	251
Рад Општег семинара за грађанско право — Ж. Ђ. —	251
Рад Катедре и Општег семинара за државно и међународно право — С. В. — — — — — — — — — —	252
Рад Катедре и Општег семинара за историју државе и права — М. М. — — — — — — — — — —	253
Предавања страних професора на Правном факултету у Београду — — — — — — — — — —	254
О неким криминолошким институтима — Др. Драгољуб В. Димитријевић — — — — — — — — — —	254

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ ИЗЛАЗЕ ТРОМЕСЕЧНО У СВЕСКАМА ОД ОСАМ ТАВАКА (128 СТРАНА). ПРЕТПЛАТА ЗА ГОДИНУ ДАНА 300.— ДИН. (ЗА ПОЛА ГОДИНЕ 150.—). ЦЕНА ПОЛУДИНОМ БРОЈУ 100.— ДИН. ПРЕТПЛАТУ СЛАТИ ПРЕКО РАЧУНА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА БРОЈ 103-3297018.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА — БУЛЕВАР РЕВОЛУЦИЈЕ 67, ТЕЛ. 22-086

Штампа: Граф. предузеће „Слободан Јовић“, Београд, Ст. Протића 52

